

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

2'2017

Виходить чотири рази на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Перереєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп.

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05 /7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. П. Аленін

М. В. Афанасьєва

(заст. голов. редактора)

Л. Р. Біла-Тіунова

Д. Я. Гараджаєв

В. М. Дрьомін

В. В. Дудченко

І. В. Ілієв

В. Я. Крижановський

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк

*(заст. голов. редактора –
відповідальний секретар)*

О. П. Подцерковний

П. М. Рабінович

В. О. Туляков

Є. О. Харитонов

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

**Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною
інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі,
можливий лише з посиланням на журнал**

**Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
05.07.2017 р., протокол № 10**

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Пionерська, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Телефон заст. головного редактора-відповідального секретаря: +38 067 480 23 53
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 26.06.2017.
Підписано до друку 07.07.2017.
Формат 70x108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 31,85.
Тираж 100 прим.
Зам. № 51.

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. +38 (0552) 39-95-80

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 2'2017

Укр., рос., англ. мовами

Одеса • ВД «Гельветика» • 2017

© НУ «Одеська юридична академія», 2017

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) українською, російською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2009. – № 5. – С. 26-30). Наукова стаття має містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервалу), інші матеріали – до 6 аркушів – у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською, російською та англійською мовами (всього до 15 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

1. ФАЙЛ У ФОРМАТІ MS WORD З НАБОРОМ ТЕКСТУ, який висилається на адресу: yv@yurvisnyk.in.ua

2. СТАТТЯ У РУКОПИСУ – 2 прим.

3. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи відділу, кафедри науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

4. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилання рукопису

5. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою – не менше 5).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ

І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Г. Чувакова

Деякі аспекти аномалій
у правовій сфері..... 5

Т. Михайліна

Концептуалізація форм
правової активності..... 9

Ю. Рижук

Еволюція концептуальних засад
природних прав і свобод людини.....14

В. Сидоренко

Загальнотеоретичні аспекти
прогальності права..... 20

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

А. Крусян

Конституційне гуманітарне право:
до постановки питання про зміст
та поняття.....26

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

І ГРОМАДЯНИНА

М. Кропивницька

Природа раннього втручання у сфері
забезпечення прав дитини в контексті
теорії та законодавства..... 34

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

С. Ківалов

Вища рада правосуддя в контексті
реалізації положень судово-правової
реформи.....40

О. Подцерковний

Про потреби повернення до науково-
правового супроводження економічних
реформ в Україні..... 48

Г. Губіна

Становлення та розвиток українського
законодавства про ліцензування
морської сфери (2000–2014).....54

Т. Васильківська

Порядок і межі застосування
міжнародного права для публічно-
правового та приватноправового
регулювання.....60

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

М. Василенко

Спортивне право: показники його
формування (методологічний
та учбовий аспекти)..... 65

І. Сирота

Право соціального забезпечення
та гарантії здійснення соціального
захисту.....73

С. Чванкін

Особливості розгляду судом справ
про усиновлення..... 79

О. Мельник

Зміст особистого немайнового права
усиновленої дитини на належне
сімейне виховання..... 85

М. Матійко

Регулятивна функція цивільного права
в системі функцій цивільного права.... 91

В. Андропова

Правове регулювання юридичної
відповідальності суб'єктів
правовідносин у сфері недержавного
пенсійного забезпечення..... 96

І. Болокан

Ефективність реалізації
адміністративно-правових норм:
поняття, сутність та значення.....101

V. Tuliakov

Criminal code drafting methodology.....110

Д. Михайленко

Структура багаторубіжного механізму
правової протидії корупції..... 114

Н. Бобечко

Мета кримінального провадження.....126

Т. Ніколаєнко

Проблемні аспекти виконання
покарання у виді службових обмежень
для військовослужбовців у разі
виникнення підстав для звільнення
засудженого з військової служби 136

Т. Ольхова

Особливості правового забезпечення
безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній
діяльності в умовах глобалізації.....144

В. Рогальська

Відбирання біологічних зразків
для експертизи: кримінально-
процесуальна характеристика.....150

В. Шершенькова
Загальні тенденції розвитку
законодавства радянської України
про військові злочини (1965-1991 рр.)...157

О. Щукін
Проблемні аспекти судового розгляду
спорів у сфері зайнятості
та загальнообов'язкового державного
соціального страхування на випадок
безробіття.....162

І. Корнієнко
Вплив родинного оточення
та правничого середовища на обрання
Є.В. Васьковським професії адвоката...170

В. Федоров
Зовнішній державний борг
суверенної України.....175

Гасымзаде Рамиз Айдын оглу
Нормативные правовые акты,
касающиеся налогов, принятые
в Азербайджанской Республике
в 2000 году.....181

УКРАЇНА І СВІТ

Н. Голубева
Впровадження інформаційних
технологій у судочинство в Україні
та світі.....185

Т. Каплюченко
Аналіз положень Директиви 2001/95/ЄС
«Про загальну безпеку продукції» як
акту загального законодавства, яким
визначені основні засади здійснення
заходів ринкового нагляду
в Європейському Союзі.....194

Ю. Локшина
Погляди українських і зарубіжних
учених на сутність поняття
«засоби захисту торгівлі».....201

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Н. Долматова
Особливості встановлення
протекторату Кромвеля й поява
«Знаряддя управління» 1653 р.
в Англії.....206

Т. Галабурда
Передумови кодифікації австрійського
кримінального процесуального
законодавства (друга половина
XVIII – перша половина XIX ст.).....213

І. Мацелюх
Характерні риси злочинів проти сім'ї
та моралі в римо-візантійській
правовій традиції.....220

А. Сидоренко
Питання міністерської
нормотворчості в юридичній
літературі дорадянської доби
(кінець XIX – початок XX сторіччя)..225

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

А. Зайка
Ідея рівності жінки й чоловіка:
історичний аналіз
(античність – Новий час).....232

І. Вегера-Іжевська
Суб'єкти забезпечення права
на недоторканність житла
чи іншого володіння особи
в кримінальному провадженні.....238

А. Волинська
Договір про надання детективних
послуг в системі цивільно-правових
договорів.....243

І. Поляков
Проблемні питання вдосконалення
адміністративно-процесуального
статусу судді апеляційного
адміністративного суду.....248

Н. Лужецька
Новітня державна політика України
щодо запобігання та протидії
наркотикам: сучасний стан
та перспективи.....254

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Р. Гонгало, Т. Стоянова
Тиждень цивільного процесу.....261

Н. Голубева
Всеукраїнська науково-практична
конференція «Інформаційні технології
у судочинстві».....263

ПЕРСОНАЛІЇ

75-річний ювілей професора
В.В. Тищенко.....265

70-річний ювілей професора
І.І. Каракаша.....267

65-річний ювілей Б.А. Пережняка.....270

65-річний ювілей професора
К.М. Вітмана.....273

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.12

Г. Чувакова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНОМАЛІЙ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ

Вітчизняна юриспруденція перебуває у стані реформування й переходу на платформу нової правової парадигми. В юридичній теорії ця парадигма формується через виявлення природи права, оскільки воно є ключовим поняттям, яке має багаторівневе теоретичне вираження. Таким чином, все більшої актуальності набуває пошук нових пояснень негативним соціальним процесам і явищам, що існують у суспільстві, а також способів їх усунення. Так, актуалізується проблематика аномалій у правовому полі.

Дослідження аномалій у правовій сфері необхідно розглядати, виходячи із загального поняття аномалії, де аномалія – це феномени, виділені із загального контексту людської психіки внаслідок їхнього серйозного відхилення (в той або інший бік) від норми, нормального психічного стану [1, с. 419–420].

Під час вивчення норми необхідно брати до уваги, що зрозуміти природу соціальних норм можна лише на основі загального філософського вчення про міру взагалі й соціальну міру зокрема. Опираючись на це визначення, сучасні дослідники дійшли висновку, що дана інтерпретація норми-міри щонайкраще відповідає сучасним філософським вимогам [2, с. 329–330]. Відзначаючи, що міра не є лише кількісною характеристикою явища, а виражає його якісні властивості, О.Г. Спіркін, підкреслюючи цю найважливішу особливість міри,

зазначав: «Кількість і якість – це щось роздільне лише в абстракції, реально ж вони, як різні характеристики певних реалій, існують і тяжіють одна до одної, перебуваючи в нерозривній єдності, що утворює їхню міру. Розглядаючи це, розумієш, що міра найглибше пов'язана із сутністю, із законом, законністю» [3, с. 236–237].

Норма у цьому випадку є загальною закономірністю; категорією, що визначає межі нормального формування і розвитку суспільних відносин.

Необхідно відзначити, що теоретики права визначають норму через *bonus pater familias*: «Більшість норм, якщо не всі, об'єктивуються, виражаються зовні й доводяться до свідомості людей через їхні думки та погляди, через зразки поведінки» [4].

Отже, протилежність норми – дисгармонія – повинна бути пов'язана з розв'язанням антагоністичних суперечностей, тобто таких, які не здатні утворити баланс. Протилежністю норми є аномалія. Таким чином, перевага в результаті антагоністичного розвитку однієї із протилежностей, що утворить нову систему взаємозв'язків, призводить до аномалії.

Аномалія – поняття широке та, крім загальної характерологічної якості, це – відхилення від норми, що може служити синонімом патології. Порівнюючи норму й відхилення, ми зіштовхуємося з більшим діапазоном розуміння

Серед аномалій у правовій поведінці можна виділити зловживання правом та об'єктивно протиправну поведінку.

Зловживання правом – це суспільно шкідливе діяння правоможної особи, що спрямоване на задоволення її інтересу, але суперечить призначенню такого права [7, с. 134]. Зловживання правом як вид аномалії у праві – це така форма реалізації (здійснення) права, за допомогою якої заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі й мета здійснення права встановлені в законі [9, с. 444].

Треба сказати, що зловживання правом розглядається як різновид поведінки правової, на відміну від зловживання службовим становищем, що вже є поведінкою протиправною, і розглядати цю ситуацію, як аномалію у праві, неможливо [10, с. 171].

Другий вид аномалій у правовій поведінці – це об'єктивно протиправна поведінка. Об'єктивно протиправна поведінка є різновидом правової поведінки, в якій, на відміну від правопорушення, відсутній суб'єктивний елемент – вина. Об'єктивно протиправна поведінка – це безвинне, неправомірне, соціально шкідливе діяння (дія або бездіяльність) фізичної або юридичної особи, яке тягне за собою юридичну відповідальність лише у виняткових випадках [7, с. 132]. До об'єктивно протиправної поведінки можна віднести так звані безвинні діяння, тобто діяння, коли суб'єкт об'єктивно протиправного діяння ставить перед собою виключно правомірні цілі, а те, що вони не досягаються, пояснюється індивідуальними особливостями, сумлінною оманю або ситуацією, що склалася [11, с. 123–127].

Таким чином, ми можемо зробити висновок саме про правову аномальність об'єктивно протиправної поведінки, адже подібне провово-поведінкове явище можна охарактеризувати як ухилення від звичайного, несхожість із звичним, відступ від будь-якого закріпленого явища.

Серед аномалій у правореалізації можна виділити юридичний конфлікт та дефектні юридичні факти. Конфлікти державно-правової сфери мають місце не тільки в країнах, які йдуть до демократичного режиму, а й у державах вже зі сталою демократією. Юридичний конфлікт як вид аномалії у праві дозволяє стверджувати, що процес політичного управління в державі, залежно від ефективності його правових механізмів, покликаний забезпечувати стан соціальної стабільності, умови для реалізації різних потреб людей.

Наступний різновид аномалій у правореалізації – дефектні юридичні факти. У процесі встановлення юридичних фактів нерідко виявляється, що вони мають певні недоліки, дефекти. В одних випадках ці дефекти пов'язані зі змістом юридичного факту, в інших – із зовнішньою формою його вираження і закріплення.

Дефектні юридичні факти – це різновид аномалій у праві, тобто певних відхилень у правовій сфері. Виникнення дефектного юридичного факту може призвести до дефектності того чи іншого фактичного складу, що ускладнює функціонування права та використання правових засобів захисту прав та законних інтересів суб'єктів права [10, с. 172]. Дефектність юридичного факту має своєю основою дефектність соціально-юридичної ситуації. Дефектною слід вважати ситуацію, в якій відсутні деякі необхідні ознаки або існують інші, не передбачені законодавством [10, с. 174].

Треба сказати, що це – лише частина аномалій, які існують у правовій сфері, отже, це буде досліджуватися у подальшому.

Ключові слова: правова сфера, аномалія, аномалія у праві, правова аномалія.

У статті досліджуються проблеми, пов'язані з відхиленнями від правової норми, відхиленнями негативного характеру, які так чи інакше впливають на різного роду процеси,

що існують у правовій сфері, розглянуто один із видів аномалій у правовій сфері – аномалії у праві та їх прояви.

В статье исследуются проблемы, связанные с отклонениями от правовой нормы, отклонениями негативного характера, которые так или иначе влияют на разного рода процессы, существующие в правовой сфере, рассмотрен один из видов аномалий в правовой сфере – аномалии в праве и их проявление.

The article deals with problems related to deviations from the legal norm, deviations of the negative character, which in one way or another affect the various processes that exists in the legal sphere, one of the types of anomalies in the legal sphere is considered – anomalies in law and their manifestations.

Література

1. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: [монографія] / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – М-во освіти і науки України, Півден. регіон. центр НАПрН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс. – 2015. – 488 с.

2. Чувакова Г.М. Інтерпретація поняття «правова аномалія» / Г.М. Чувакова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 1994. – 2009. – Вип. 50. – 476 с. – С. 328–334.

3. Спиркин А.Г. Основы философии : [учебник] / А.Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1988. – 591 с.

4. Кудрявцев В.Н. Социальные отклонения. Введение в общую теорию / В.Н. Кудрявцев, Ю.В. Кудрявцев, В.С. Нерсесянц. – М. : Юрид. лит., 1984. – 320 с.

5. Петров А.В. Аномалии права: понятие и природа / А.В. Петров // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2015. – № 1. – С. 170–180.

6. Общая теория государства и права : Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало. – М. – 2001. – 528 с.

7. Теорія держави і права : посіб. для підгот. до держ. іспитів / [Д.В. Лук'янов, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський, Г.О. Христова] ; за заг. ред. О.В. Петришина. – 5-те вид. допов. і змінене. – Х. : Право. – 2016. – 198 с.

8. Чувакова А.М. Пробельность права как вид аномалий в праве / А.М. Чувакова // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.) : в 2 т. – 2016. : Т. 1. – 2016. – 676 с.

Т. Михайліна,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМ ПРАВОВОЇ АКТИВНОСТІ

Роль правосвідомості у функціонуванні державно-правових явищ не обмежується її традиційно визначеними функціями і включає також інтеграцію взаємозв'язків між усіма елементами правової реальності, що опосередковуються їх розумово-чуттєвим сприйняттям. Це призводить до думки про помилковість судження щодо значення правосвідомості як такої у побудові громадянського суспільства та соціальної держави. Розуміння права та ставлення до нього можуть як стимулювати позитивні трансформації правових явищ, так і суттєво їх гальмувати (у разі домінування в суспільстві деформованої правової свідомості). Тому оптимізація усіх елементів правової системи пов'язана з розвитком високого рівня правосвідомості громадян, який має назву правової активності.

У науковій літературі з теорії держави та права постійно піднімається питання про правосвідомість загалом та про правову активність зокрема. Цьому присвячено фундаментальні праці таких вчених-правників, як: С. Башук, М. Бурдоносова, Ю. Калиновський, О. Проць, Ю. Разметаєва, М. Требін, А. Романова, М. Цимбалюк та ін. Тим не менше слід зазначити, що проблема характеристики окремих рівнів (форм) правової активності, на відміну від деформацій правосвідомості, науковцями майже не висвітлювалася. Тому можна зробити однозначний висновок про актуальність обраної теми наукової статті та доцільність її глибокого, всебічного опрацювання.

Метою наукової статті є виявлення та характеристика рівнів (форм) правової активності як найвищої форми пра-

восвідомості, а також обґрунтування ролі кожного з них у процесі розвитку правової системи.

Концептуалізація форм правосвідомості є не простою їх констатацією, а підґрунтям для забезпечення державно-правового розвитку через відродження позитивних установлень до правових інституцій. Надважливим це завдання вбачається в українському суспільстві, яке останніми роками перебуває у стані перманентної економічної, політичної та соціальної кризи, яка цілком природно не підвищує статусу права, а, навпаки, породжує недовіру до нього. Зважаючи на специфічний статус правосвідомості у правовій реальності, слід констатувати можливість її впливу на усі юридичні феномени як у розрізі їх постійного оновлення, удосконалення, так і в поглибленні кризових проявів.

Об'єктивно необхідним представляється виділення найбільш бажаної форми правосвідомості, а саме – правової активності. Можна говорити про домінування у юридичній науці двох основних тенденцій в її характеристиці, які є діаметрально протилежними. Один з них – це визначення правової активності крізь призму правомірної, активної, соціально корисної поведінки [1, с. 6-8], що неминуче призведе до її змішування з правовою культурою. Друга тенденція виявляється у постійному протиставленні правової активності та правового нігілізму як крайніх точок правової свідомості. До того ж, у сучасній науковій літературі наводиться маса прикладів вираження правової активності назовні з майже повною відсутністю фундаментального аналі-

[4, с. 322]. За даного підходу особливого значення набуває самоорганізація суспільства у боротьбі із зовнішніми і внутрішніми проблемами. Формування розвиненої правосвідомості є запорукою ефективної інтеграції суспільних інституцій у державний механізм, що забезпечить не лише бажання, а й реальну можливість громадян брати участь в управлінні державою, а також реалізовувати певні суспільно корисні завдання [5, с. 196].

Зважаючи на детермінанти розвитку правової системи та державних інституцій, можна стверджувати, що позитивні зрушення безпосередньо пов'язані саме з наявністю в громадян усвідомленої правової активності, що кореспондується з критичним аналізом державно-правових явищ, можливістю вільно висловлювати свою позицію та обирати варіант поведінки, об'єднуватись у групи для досягнення соціально корисної мети, наявності «зворотнього зв'язку» з боку держави по відношенню до громадських ініціатив. Тому, як можна пересвідчитись, усвідомлений рівень правової активності є підґрунтям формування правової культури і одночасно її наслідком (враховуючи циклічність трансформацій у правовій системі).

У співвідношенні з усвідомленим рівнем правової активності другий її вид можна визначити як акцептовану правову активність. Вона виражатиметься у сприйнятті права в його регулятивній цінності. Інакше кажучи, акцент зміщується в бік загальнорегулятивної цінності права, а не соціальної. Тобто право є цінністю вже по суті, оскільки, яким би воно не було, наявність усталених поведінкових орієнтирів все одно краще за анархію.

Акцептована правова активність характеризується дійсно позитивним ставленням до права та його настанов, його знанням та розумінням, втіленням у правову поведінку, що, в свою чергу, впливатиме на рівень законності й правопорядку. Але, віддаючи належне здебільшого позитивному результату, все ж таки варто не уникати аналізу

передумов, завдяки яким він досягається. І це зауваження, у першу чергу, стосується підвищеної ролі держави у концепції акцептованої правової активності.

В аспекті віддзеркалення права у свідомості людини можна провести паралелі по відношенню до усвідомленої правової активності. На відміну від неї, акцептована активність концентрується не на дусі права, а на букві закону, що також може призводити до правопорядку у суспільстві, але знижує рівень критичності у сприйнятті правових норм, зменшує акцент на їх співвідношення із загальнолюдськими цінностями, мораллю, справедливістю, підвищує їх інструментальне значення. Причому підвищується й інструментальний характер самої особистості. З точки зору стабільності державно-правової системи таке сприйняття права може бути навіть корисним, але у площині формування розвиненого громадянського суспільства це неминуче приведе у глухий кут.

Третій рівень правової активності можна назвати звичаєвим, коли право сприймається позитивно не само по собі, а через часткове зрощування із моральними, звичаєвими, релігійними нормами, тобто внаслідок формування мономорм. Особа засвоює подібні настанови ще з дитинства як належне, престиж права в подібному суспільстві, як правило, є дуже високим, а його оцінка й переосмислення відбуваються разом із розвитком соціальної системи. Знання права та його глибоке розуміння є аксіомою, оскільки забезпечується втіленням у подібних приписах всіх засад співіснування. Правова культура здебільшого також є високою. Тим не менше слід констатувати низьку критичність суб'єктів права щодо правових норм, що позитивно впливає на статику правової реальності, але гальмує її динаміку. І тим більше мова абсолютно не йде про випадки, коли звичаї та традиції домінують над правом або існують всупереч йому. Подібна нездатність

держави через правові інструменти забезпечити стабільність суспільства вже характеризує різко негативну оцінку права.

Підсумовуючи, зупинімося на тому, що будь-який рівень (форма) правової активності все одно в більшій чи меншій мірі характеризують позитивний стан правосвідомості та через неї – стабільність правової реальності взагалі. Проте її розвиток може суттєво гальмуватися у разі домінування в суспільстві акцептованої або звичаєвої правової активності, яким не властиві часті та стрімкі зміни правових явищ. Навпаки, відбувається певна «консервація» правової реальності.

Правосвідомість у будь-яких її формах виступає основою для інтеграції усіх правових явищ усередині правової системи в єдине ціле, опосередковуючи їх на кожному етапі. Високий рівень правосвідомості здатний впливати і на оптимізацію правової реальності, при тому, що її деформації лише поглиблюють негативні тенденції.

Найвищим рівнем (формою) правосвідомості можна назвати правову активність, яка, при її домінуванні, забезпечує зростання правової культури та правопорядку в суспільстві.

Правова активність з теоретичної точки зору повинна протиставлятися не правовому нігілізму, а деформаціям правосвідомості у їх сукупності, тому що кожна з негативних форм правової свідомості в тій чи іншій мірі містить у собі небезпеку для динамічного розвитку суспільства.

Виявлено основні рівні (форми) правової активності, серед яких – усвідомлена, акцептована та звичаєва правова активність. Причому, незважаючи на те, що домінування будь-яких форм правової активності свідчить про достатньо високий рівень правової культури та правопорядку у державі, вони характеризуються абсолютно різною мотивацією правомірної поведінки та нерівною роллю у побудові громадянського суспільства та соціальної держави.

Усвідомлений рівень правової активності є підґрунтям формування правової культури і одночасно її наслідком (враховуючи циклічність трансформацій у правовій системі). Позитивні зрушення у правовій реальності безпосередньо пов'язані саме з наявністю в громадян усвідомленої правової активності, що кореспондується з критичним аналізом державно-правових явищ, можливістю вільно висловлювати свою позицію та обирати варіант поведінки, об'єднуватись у групи для досягнення соціальної корисної мети, наявністю «зворотнього зв'язку» з боку держави по відношенню до громадських ініціатив

Акцептована правова активність виражається у сприйнятті права в його регулятивній цінності. Інакше кажучи, акцент зміщується в бік загальнорегулятивної цінності права, а не соціальної.

Домінування звичаєвої правової активності характеризується тим, що право сприймається позитивно не само по собі, а через часткове зрощування із моральними, звичаєвими, релігійними нормами, тобто внаслідок формування мононорм.

Ключові слова: правосвідомість, правова активність, форми правової активності, рівні правової активності.

Статтю присвячено аналізу правової активності як найвищої форми правової свідомості. Виділено основні рівні правової активності, які зумовлюють формування правової культури та сприяють досягненню стану правопорядку в суспільстві. За допомогою порівняльного аналізу виявлено подібні та відмінні риси різних рівнів правової активності. Обґрунтовано, що не всі рівні правової активності мають однакове значення у процесі розвитку правової системи.

Стаття посвящена аналізу правової активності як найвищої форми правового свідомості. Виділено основні рівні правової ак-

тивности, которые обуславливают формирование правовой культуры и содействуют достижению состояния правопорядка в обществе. С помощью сравнительного анализа выявлены сходные и отличные черты различных уровней правовой активности. Обосновано, что не все уровни правовой активности имеют одинаковое значение в процессе развития правовой системы.

The article is devoted to analysis of legal activity as the highest form of legal consciousness. The basic levels of legal activity, which resulted in the formation of legal culture and contribute to the achievement of a state of law and order in society. Through comparative analysis identified similar and different features of the different levels of legal activity. It is proved that not all levels of legal activity have the same importance in the process of a legal system development.

Література

1. Бащук С.Г. *Правова активність: поняття, структура та види*: автореф.

дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.Г. Бащук; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 20 с.

2. Муслумов Р.Р. *Правова активність личности: суцність, детермінанти і механізми формування* / Р.Р. Муслумов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/4_28/24.pdf

3. Разметаєва Ю.С. *Правова активність особи як складова правової культури* / Ю.С. Разметаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/pravova-aktivnist-osobi-yak-skladova-pravovoyi-kulturi>

4. Романова А.С. *Позитивна правова активність людини у природно-правовому просторі* / А.С. Романова // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – 2016. – С. 321-325 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32986/1/53-321-325.pdf>

5. Міхайліна Т.В. *Підвищення ролі громадських об'єднань в контексті євроінтеграційних процесів* / Т.В. Міхайліна // Асоціація з Європейським Союзом: зарубіжний досвід для України: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 09 червня 2016р.). – К., 2016. – С. 195-199.

ження про єдність мір і ваг, про вільний в'їзд і виїзд з королівства, про заборону стягувати довільні судові мита, заборону чиновникам залучати будь-кого до відповідальності лише за усною заявою без свідків, що заслуговують на довіру та інші гарантії правосуддя.

Особливе значення у Великій хартії вольностей має 39 стаття, в якій заборонялися арешт, ув'язнення, позбавлення володіння, оголошення поза законом, вигнання й інше ущемлення прав феодалів як вільних людей, інакше як за законним вироком рівних (зміцнивши інститут присяжних). Ці статті хартії виявилися найбільш життєздатними і склали основу подальших редакцій хартії, надали їй силу конституційного документа і значення маніфесту «прав людини і громадянина» [4].

У загальній скарбниці теоретико-правових досліджень проблематики прав і свобод людини та їх гарантій гідне місце займає спадщина П. Русина (1450–1517 рр.). Потребою звернення до його творчості стали пошуки ним змісту людського життя, розуміння людської особистості. Будучи прибічником природного права, він вважав, що в цивілізованій державі людина повинна мати право на повноцінне життя, свободу совісті, свободу слідувати велінням власного розуму. Стосовно самої людини мислитель стверджував, що її треба шанувати не за її багатства і титули, а за розум та інші чесноти [5, с. 110-114].

Ідея прав людини, заснована на теорії природного (природженого) права, знаходить втілення в нормативних актах держав Європи і світу. Основу більшості сучасних юридичних тлумачень прав людини можна прослідкувати до початку нової європейської історії. Першим документом, який окреслював права людини, можна вважати Дванадцять статей 1525 року. Ці статті були частиною вимог, які висували селяни до Швабської ліги під час Селянської війни в Німеччині.

Характеризуючи світогляд філософа-мислителя С. Оріховського-Роксо-

лана можна сказати, що він був одним із перших східнослов'янських прибічників концепції суспільного договору в походженні держави. Він розглядає державу як зібрання громадян, «поєднаних узгодженим правом і «спеціальною вигодою», де щастя народу є найвище право» [6, с. 74]. Для Оріховського-Роксолана право – гарантія розвитку та існування держави. Дотримання закону – не обмеження, а запорука справжньої свободи, «гамівна сорочка» для свавільників, які вирішують судові справи на свій власний розсуд. Він дбав про те, щоб право однаково служило всім, щоб ніхто проти права не діяв, щоб усі громадяни були рівними перед законом [7, с. 52].

Певні ідеї зародження прав і свобод людини закладені у творчій спадщині Інокентія Гізеля (1600–1683 рр.). Український просвітник і філософ значну увагу приділяв проблемі людини, її моральності, де як прибічник християнської моралі намагався обґрунтувати ідеї громадянського гуманізму. Цим питанням присвячена праця Гізеля «Мир з Богом чоловіку» (1669 р.). Характерною особливістю морально-етичних поглядів філософа є звеличення людини, віра у її розум. Закликаючи до активного громадського життя, Гізель підкреслював, що саме активність людини, спрямована її вільною працею, є головним призначенням земного людського буття. Через ідею патріотизму, свободи волі, природного прагнення людини до земного щастя вчений ставить своїм завданням розкрити шляхи його досягнення власними силами [7, с. 218].

У XVII–XVIII ст.ст. ця ідея відбивається у теорії природного (природженого) права, яка дозволила оцінювати з позицій справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи. Г. Гроцій, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсон, І. Кант, Дж.-Ст. Мілль, І. Бен-Там утверджують права особи (на життя, свободу, власність та ін.) як священні імпера-

тиви і закладають основи сучасного розуміння прав людини.

Біль про права 1689 р. в Англії та відповідний шотландський Акт вимоги прав 1689 р. проголосили незаконними деякі репресивні дії уряду. У XVIII ст. відбулися дві важливі революції – Американська в 1776 р. та Французька в 1789 р. Результатом цих революцій стало прийняття Декларації незалежності США та Декларації прав людини і громадянина. Обидва документи встановлювали певні юридичні права. Крім того, Віргінська декларація прав 1776 року затвердила у вигляді закону низку основних громадянських прав і свобод. Так, в Декларації незалежності США 1776 року проголошується, що всі люди є рівними і з народження володіють невід'ємними правами, основними з яких є життя, свобода та прагнення щастя. Саме для забезпечення цих прав люди запроваджують уряд. Оскільки ж народ є джерелом влади, то він може і зобов'язаний замінити або навіть знищити поганий уряд.

В кінці XVIII ст. і на початку XIX ст. над питанням прав людини працювали філософи Томас Пейн, Джон Стюарт Мілль, Фрідріх Гегель. Сам термін «права людини» виник в період після написання книги «Права людини» Томаса Пейна і статті Вільяма Ллойда Гаррісона в газеті «Лібереїтор» у 1831 р., в якій автор стверджує, що намагається залучити читача до боротьби за велику справу прав людини.

З природним правом, яке є вродженим і вічним, Іоанн Баптиста Шада (1758–1834 рр.) пов'язує у суспільстві законодавство і державність, які мають відповідати розуму людини. Якщо законодавство в суспільстві суперечить розуму або людина обирає його не за своєю волею, то вона втрачає гідність розумної істоти, перестає бути собою, потрапляє в рабство, яке є вищою формою насильства [8, с. 19]. Таким чином, для розуміння гарантій прав і свобод людини та громадянина вчений важливим вважає: по-перше, усвідомлення свободи людини як єдиного природного

стану для людини; по-друге, будь-яку обмеженість свободи людини як форму перетворення її з суб'єкта в об'єкт правовідносин; по-третє, розвиток держави, права і суспільства як похідні із законів природи людини; по-четверте, самовдосконалення людини, її освіченість як умови усвідомлення людиною свого природного стану та її ролі й значення для розвитку держави, права і суспільства.

У XIX ст. найважливішою із правових проблем, пов'язаних і правами людини, стало питання ліквідації рабства. Рух аболіціоністів сприяв тому, що рабство було ліквідоване у Британії Актом про работоргівлю 1807 року та Актом про відміну рабства 1833 року. В США північні штати відмінили рабство в період між 1777 та 1804 роками, але південні штати міцно трималися за цей інститут. Дебати й конфлікти щодо поширення законодавства на нові території призвели до сецесії Півдня й громадянської війни. Після війни інститут рабства був ліквідований тринадцятою поправкою до Конституції США. Чотирнадцята поправка проголосила повне громадянство та рівні права всіх людей, що народилися в США, а п'ятнадцята поправка гарантувала американцям африканського походження право голосу [9].

Цю ідею пестували, відстоювали, збагачували, поглиблювали, боролися за її реальне втілення в життя видатні мислителі України: П. Орлик, Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, О. Кістяківський та ін. Вже в проекті Конституції П. Орлика (1710 р.) декларується ідея «виправлення та підйому своїх природжених прав і вільностей», відновлення «усілякого природного права і рівності». Т. Шевченко в поемах оспівував свободу трудящої людини. М. Драгоманов у конституційному проекті передбачав особисту свободу людини, забезпечення недоторканності особи, повагу її гідності. Правознавець О. Кістяківський наголошував на необхідності обмеження державної влади

«невід'ємними, непорушними, недоторканими, невідчужуваними правами людини», найважливішим із яких називав право на гідне існування.

Зокрема, український письменник та філософ Тарас Шевченко (1814-1861) серед природних прав людини особливо виділяв право на життя, свободу, щастя, рівність, свободу думки, слова, переконань, тощо [10, с. 219].

Пріоритет прав людини можна вважати ядром конституційно-правової доктрини М. Драгоманова тому, що з нею узгоджуються усі інші положення доктрини, зокрема, конституційні принципи та інститути державного будівництва, місцевого і загально державного самоврядування, федералізму і децентралізації. Основою всього постає людська особистість у своєму прагненні до свободи та добробуту [11, с. 76].

Своє розуміння «природності» прав і свобод людини Б. Кістяківський пов'язує з дополітичністю їх походження. Саме це, на його думку, і обумовлює, по-перше, їх властивість до вічної притаманності людям та, по-друге, належність всім людським істотам, а не членам тієї чи іншої соціально-політичної системи. І дані права та свободи потрібно обороняти, насамперед, за допомогою приватного і суспільного права, де закон вище від політичної і державної влади, а його завданням є підпорядкування економіки і політики в ім'я ліберальних цінностей, які ставлять наріжним каменем вищу значимість конкретних людей, людських особистостей [12, с. 122-123].

У ХХ ст. під тиском численних рухів відбулися глибокі соціальні зміни, в тому числі в царині, що належить до прав людини. В Західній Європі та Північній Америці профспілки добилися затвердження законів, що гарантували робітникам право на страйк, встановили мінімальні вимоги до умов і тривалості праці, добилися заборони або законодавчого регулювання дитячої праці. Рух за права жінок добився однакового права голосу для представників усіх статей. Національно-визвольні

рухи призвели до вигнання колонізаторів із багатьох країн. Серед цих рухів особливо впливовим був очолюваний Магатмою Ганді рух за звільнення Індії від британського правління. Добилися своєї мети рухи позбавлених прав расових та релігійних меншостей у багатьох країнах світу. Серед них – рух за громадянські права в США.

У середині ХХ ст. ідея прав людини висвітилася новими фарбами завдяки підняттю її на конституційний рівень. Правда, не всі конституції в країнах світу ґрунтувалися на теорії природного права. Багато з них створювалися на основі юридико-позитивістського підходу до розуміння права, що призводило до ототожнення права і закону, або на основі марксистсько-ленінської теорії (СРСР), відповідно до якої права людини «даруються» державою. Природно-правовий підхід до розуміння прав людини як природних і невідчужуваних, даних від народження, набув закріплення у конституціях США, Франції, Італії, Іспанії. В другій половині ХХ століття під впливом міжнародних документів про права людини відбулося зм'якшення історичного протистояння природно-правового і позитивістського (що ототожнює право і закон) підходів до права, навіть їхнє зближення, що відбулося у конституційній і судовій практиці держав.

Заснування Міжнародного комітету Червоного Хреста в 1864 р. та перші Женевські конвенції 1864 р. заклали основу міжнародного гуманітарного права, що отримало подальший розвиток після двох світових війн. Дана міжнародна угода встановлювала гуманітарні правила ведення війни, висунуті в 1864 році Червоним Хрестом. Цей документ мав на меті полегшення долі поранених і хворих воїнів на полі бою. В основу Женевської конвенції була покладена ідея допомоги і заступництва всякому пораненому, незалежно від прийнятої ним сторони. За документом усі поранені і хворі, які перебувають у медичних установах, а також весь персонал цих установ вважаються

нейтральними особами, незалежно від того, ким з воюючих сторін зайнята ця місцевість.

Світові війни, великі втрати життя та значні порушення прав людини в них призвели до створення нових інституцій, що повинні стояти на захисті прав людини. Однією з таких інституцій стала Ліга Націй. Ліга Націй була утворена 1919 року разом із підписанням Версальського договору. Перед нею ставилася мета роззброєння, запобігання війнам через колективну безпеку, врегулювання конфліктів між державами методами дипломатії, покращення життя людей у всьому світі. В її мандат була закладена значна кількість прав людини, які пізніше були проголошені в Загальній декларації прав людини.

На Ялтинській конференції 1945 року союзні держави домовилися створити новий орган, який успадкував би роль Ліги – Організацію Об'єднаних Націй. Одразу після заснування ООН стала виконувати важливу роль у встановленні міжнародного права, зокрема щодо прав людини. Насамперед, це право на життя, вільну працю, освіту.

На підставі вищевикладеного ми можемо зазначити наступне. Еволюція розвитку прав людини, на нашу думку, пройшла наступні етапи:

1. *Період Середньовіччя* – вперше основні права людини були закріплені в законодавчих актах, що дало можливість стверджувати про їхню декларативність та визначеність, зокрема, це в більшій мірі стосується безпосередньо особистих прав людини;

2. *Старослов'янський період* – в даний історичний проміжок часу особливу увагу було приділено існуванню прав людини в системі саме природних прав (представники П. Русин, С. Оріховський-Роксолана, І. Гізель тощо);

3. *Нормативний період* – період активного документального затвердження прав людини, що характеризувався нормативним закріпленням концепції про права людини в законодавчих актах, наприклад, Біль про

права, Декларація незалежності США, Женевські конвенції тощо;

4. *Націоналістичний період* – характеризувався широкомасштабним утворенням національно-визвольних рухів, які були направлені на знищення расових, релігійних утисків населення, розширення їхніх особистих прав та затвердження відповідних гарантій;

5. *Сучасний період* – характеризується розширенням прав людини; декларативність прав людини не лише на національному рівні, а й на міжнародному, що супроводжується прийняттям міжнародних нормативно-правових актів, в яких чітко визначені та визнані права людини.

Ключові слова: природне право, природні права, позитивне право, свободи, людина, громадянин, суспільство.

Статтю присвячено дослідженню еволюції концептуальних засад природних прав і свобод людини. На підставі здійсненого автором історичного екскурсу було виділено наступні періоди розвитку прав людини: період Середньовіччя; старослов'янський період; нормативний період; націоналістичний період; сучасний період.

Статья посвящена исследованию эволюции концептуальных основ естественных прав и свобод человека. На основании осуществленного автором исторического экскурса были выделены следующие периоды развития прав человека: период Средневековья; старославянский период; нормативный период; националистический период; современный период.

The article is devoted to the study of the evolution of the conceptual foundations of natural rights and freedoms of man. On the basis of the author of the historical excursion, the following periods of human rights development were distinguished: the period of the Middle Ages; Old Slavic period; Normative period; Nationalist period; Modern period.

Література

1. Юрій М.Ф. Людина і світ: [підручник] / М.Ф. Юрій. – Київ: Дакор, 2006. – 460 с.
2. Freeman, Michael. *Human rights: an interdisciplinary approach*. – Wiley-Blackwell, 2002. – P. 15–17.
3. Freeman, M. *The Magna Carta was very important in the late middle ages*. – p. 18-19.
4. Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б.Н. Топорнин. – М.: Юристъ, 2001. – 348 с.
5. Повчання [Володимира Мономаха] // Повість врем'яних літ. – К., 1990. – 87 с.
6. Сумцов Н.Ф, Станислав Ориховский // Киевская старина. – Ноя. Т.23. – К., 1988. – 157 с.
7. Огородник І.В. Історія філософської думки в Україні: Курс лекцій: [навч. посібник] / І.В. Огородник, В.В. Огородник. – К.: Вища школа: Т-во “Знання”, 1999. – 543 с.
8. Кравець І.П. И. Шад – профессор философии Харьковского университета // Філософські науки. – 1960. – № 4. – С. 124–129.
9. Seymour Drescher, *Abolition: A History of Slavery and Antislavery* [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://constituante.livejournal.com/10253.html>
10. Шевченко Т.Г. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє // Кобзар. – К.: Держ. Вид-во художньої літ-ри, 1954. – 492 с.
11. Круглашов А.М. Держава, нація людина. Михайло Драгоманов про національний розвиток України // Вісник АН України. – К. : «Наукова думка». – 1992. – № 2. – С. 22–32.
12. Кистяковский Б. В защиту права интеллигенции и правосознание // Вест. Моск. ун-та. – Сер. 7: Философия. – 1990. – № 3. – С. 11-14.

УДК 340.1

В. Сидоренко,кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права
Білоцерківського інституту економіки та управління
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОГАЛЬНОСТІ ПРАВА

Прогалини в праві є постійними супутниками процесу правотворчості, так як породжуються цілою низкою причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Причини їх появи лежать як в сфері правотворчої діяльності, що виникають на стадії проектування норм права, так і в процесі переведення суб'єктивних уявлень про характер і цілі регулювання в юридичні приписи з урахуванням юридичних закономірностей і сформованих нормативно-правових встановлень.

Неминучість існування прогалин пояснюється неможливістю створення абсолютно досконалого права, самою особливістю пізнання буття і мислення, матерії і свідомості, постійним розвитком об'єктивної дійсності. Пізнання не може повністю відобразити предмет, що пізнається. Воно до того ж не позбавлене внутрішніх суперечностей, має тенденцію відставання в своєму розвитку від суспільного буття. Наукове передбачення, яке знаходить, звичайно, відображення в праві, також не може бути абсолютним.

При цьому для вивчення причин появи прогалин в праві важливо відзначити, що елемент їх передбачення не безмежний. Пізнання об'єктивних законів суспільства дозволяє з точністю визначити основний напрям у розвитку певних суспільних відносин. З більшою чи меншою ймовірністю можна врахувати можливі відхилення від запланованого результату, однак не можна заздалегідь передбачити все різноманіття життєвих ситуацій, які можуть виникнути в подальшому. Коли такі ситуації

(обставини) виникають, а прийняті раніше норми їх не враховують, з'являються прогалини в праві.

Проблематика загальних аспектів прогальності та основних засад подолання прогалин у праві досліджувалася такими вченими, як: О.М. Калашник, О.В. Колотова, М.А. Костенко, Ю.І. Матат, К.І. Спектор, О.М. Тарнопольська, С.В. Шмаленя та іншими.

Метою статті є розкриття особливостей та аналіз проблеми об'єктивних та суб'єктивних передумов прогальності права в аспекті сучасних суспільно-правових трансформацій.

Для визначення основних передумов та причин прогальності права необхідно здійснити певний загальнотеоретичний аналіз даного правового феномену. Прогальність права, в цілому, розглядається як один з недоліків процесу правового регулювання та досліджується з точки зору з'ясування причин і умов виникнення прогалин, способів усунення і подолання, а також їх запобігання. Потрібно розуміти, що наявність прогалин у праві – невід'ємне явище будь-якої правової системи, що динамічно розвивається та функціонує.

В науковій літературі використовуються неоднозначні підходи до визначення даної категорії. Так, П.О. Недбайло розуміє під цим поняттям «прогалину у змісті діючого права у відношенні фактів суспільного життя, що знаходяться у сфері правового впливу». Зазначається, що прогалина в законодавстві може існувати лише у випадку відсутності законодавчих норм у відношенні фактів, які за сво-

їм змістом входять у сферу правового регулювання. Причини ж виникнення прогалин науковець пояснює тим, що жодний закон, яким би досконалим він не був, не може заздалегідь передбачити все різноманіття проявів суспільного життя, що потребують правової регламентації [1, с. 456].

На думку М.А. Костенко, в широкому сенсі прогалина є повна або часткова відсутність правового регулювання в чинному законодавстві за умови, що дані відносини знаходяться в сфері можливого і необхідного регулювання правом. Вузький підхід до визначення прогалини автор формулює виходячи з того, що правове регулювання не охоплює і не повинно охоплювати собою всього різноманіття суспільних відносин. У самій загальній формі прогалина в праві, на її думку, виражається в повній або частковій неврегульованості суспільних відносин правовими нормами [2, с. 498].

К.І. Спектор визначає прогалину в праві як соціально обумовлене об'єктивними й суб'єктивними факторами правоутворення явище, яке позначає повну або часткову неврегульованість суспільних відносин, виражене в недосконалості правового регулювання. Відповідно до цього, автор пропонує відносити до прогалин випадки, пов'язані, зокрема з: 1) відсутністю конкретної правової норми для регулювання конкретного випадку, що підпадає під сферу правового регулювання; 2) відсутністю певної сукупності правових норм; 3) відсутністю окремої правової норми, її частини; 4) необхідністю правової регламентації конкретного суспільного відношення, виходячи із зацікавленості держави й доцільності регулювання даних відносин; 5) конкретною обставиною, відомою на момент створення правової норми, яка в той період не потребувала регулювання [3, с. 36].

О.М. Калашник, зазначає, що прогалина у праві – це повна або часткова відсутність у діючих нормативно-правових актах необхідних юридичних норм.

Основною та визначальною спільною ознакою поняття прогалин є загальна вказівка на відсутність правових норм для регулювання існуючих суспільних відносин [4, с. 41].

Ю.І. Матат наполягає, що дослідження генези й сутності прогалин дозволяє дійти висновку, що причини виникнення останніх впливають з самої сутності права, яке є лише виразом суспільних відносин. Право – це закономірний результат розвитку регулятивної системи, відповідь на потребу суспільства в регулюванні певних відносин. У процесі свого формування право проходить крізь волю та свідомість людей, які у цілому мають тенденцію відставати у своєму розвитку від суспільного буття. Існуючі потреби суспільних відносин не можуть, таким чином, бути відразу повністю охоплені у всіх деталях. Певні відносини на деякий проміжок часу в цілому або у частині вимушені залишатися поза межами норм діючого права [5, с. 397].

Отже, ставити питання про наявність прогалини в праві можна в тому випадку, якщо в процесі співставлення та зіткнення особистих або суспільних інтересів виникла необхідність юридичної кваліфікації конфліктної ситуації, і якщо необхідність такої кваліфікації охоплюється професійною правосвідомістю.

Вивчення прогалин у праві дозволяє говорити про існування певних критеріїв даного явища, до числа яких слід віднести наступні:

- 1) факт віднесення спірної ситуації в ту сферу суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню;
- 2) неможливість однозначного та всеосяжного вирішення цієї ситуації за допомогою діючих правових норм;
- 3) необхідність професійної юридичної оцінки даної ситуації;
- 4) волевиявлення держави на створення норм права, що підлягають застосуванню для вирішення конкретної спірної ситуації.

Дані критерії породжують необхідність визначення об'єктив-

но-суб'єктивних передумов виникнення загальної прогальності в процесі впорядкування суспільних відносин та досягнення необхідного рівня врегульованості поведінки їх учасників в аспекті динамічного функціонування права в цілому.

Так, одним з найбільш загальних законів об'єктивного світу є закон зв'язку і залежності між явищами суспільного життя. Ці явища найбільш складні, оскільки вони формуються під дією багаточисельних, різноманітних і взаємозв'язаних чинників. Усі явища суспільного життя існують не ізольовано, вони органічно зв'язані між собою, залежать одні від одних і знаходяться в постійному русі та розвитку. Розкриваючи взаємозв'язки і взаємозалежності між явищами, можна пізнати їх суть і закони розвитку [6, с. 43].

Очевидно, об'єктивні за своєю природою прогалини в праві можуть бути викликані, в першу чергу, появою нових суспільних відносин в умовах трансформації політичної, економічної та соціальної сфер життєдіяльності, появи нових сфер суспільного життя, не охоплених правовим регулюванням. У ситуації, що склалася, уповноважені суб'єкти не встигають за мінливими реаліями сучасного розвитку, новими технологіями науки, ринкових відносин, змінами економічного розвитку країни і т. д. Тому постійний розвиток політичних, соціальних і економічних відносин викликає потребу в додатковому нормативному регулюванні. Все це особливо актуально в сучасних умовах, в світлі появи нових суспільних відносин і стрімкого мінливого законодавства в Україні при переході до нових соціально-економічних і політичних умов. Таким чином, можна сказати, що об'єктивні причини появи прогалин можуть бути викликані низкою факторів. Перш за все, вони можуть пояснюватися різкою зміною економічного і політичного курсів держави, які полягають в частково хаотичному оновленні нормативно-правового матеріалу, у постійній зміні

старих нормативно-правових актів, у створенні передумов для виникнення юридичних колізій в усіх сферах правового регулювання. Тобто це, по суті, революційна ситуація, яка веде до утворення масштабних прогалин глобального характеру в національній правовій системі. Саме в ці періоди появи прогалин в праві особливо помітні і суттєві, вони в рівній мірі відносяться до всіх галузей вітчизняного права.

До об'єктивних причин прогальності правового регулювання можна віднести і природне «усунення» законодавства, пов'язане з розвитком і виникненням нових суспільних відносин, що підлягають регулюванню, для яких чинне законодавство відповідних правових норм не передбачає.

Слід погодитися з О. Гриценко, яка зауважує, що об'єктивні причинно-наслідкові зв'язки формуються поза свідомістю людей, спрямовуючи їх діяльність у межах певного коридору свободи. Якщо суб'єкти слідуєть (усвідомлено чи неусвідомлено) відповідно до об'єктивних закономірностей, це приводить до нормального впорядкованого стану їх життя. Іншими словами, якщо люди діють згідно з об'єктивним законом, це дозволяє їм отримати нормальний очікуваний результат [7, с. 19].

Щодо суб'єктивних передумов та причини, що викликають прогалини, слід зазначити, що перш за все вони зумовлені особливостями законотворчого процесу, нечіткістю розмежування нормотворчих повноважень державних органів і посадових осіб. В результаті одні й ті ж суспільні відносини можуть отримати правове врегулювання на різних рівнях державної ієрархії. Суб'єктивні фактори прогальності права можуть виникнути і в результаті помилок в юридичній техніці, неточного формулювання правових приписів, використання багатозначних за змістом термінів і конструкцій, недотримання правил лінгвістики, та стилю наукової української мови.

Дійсно, до тих пір, поки регульовані відносини не переросли свою правову

форму, остання надає їм сприятливий вплив. Нормативний акт стає неефективним, а в правовій системі з'являється прогалина, якщо якісь потреби суспільного розвитку не охоплюються застарілою правовою формою. Тільки своєчасна реакція нормотворця на зміну умов життя усуває недоліки правової форми.

Нормотворча техніка являє собою досить складну систему вимог до офіційних реквізитів, структури, змісту нормативного правового акту, системних зв'язків норм як всередині самого закону, так і з іншими правовими актами, до стилю акту. Відступ від правил юридичної техніки, української літературної мови і формальної логіки при підготовці тексту нормативно-правового акту неминує породжує помилки, в результаті яких виникають прогалини або суперечності, нечіткі або неясні правові приписи і так далі.

Очевидно, що ефективність і результативність нормативно-правових актів безпосередньо залежить від того, наскільки точні і ясні юридичні формулювання. Наскільки вони логічно пов'язані і послідовні, наскільки одноманітне застосування юридичних понять і термінів. Цьому сприяють правила і прийоми юридичної техніки, які використовуються нормотворцем в ході підготовки нормативно-правових актів.

Таким чином, згідно із законами діалектики всі поняття, що відображають явища матеріального та соціального світу, є динамічними та повинні знаходитись у певному закономірному взаємозв'язку та взаємодії. Відсутність такої взаємодії позбавляє їх можливості правильно відобразити реальну дійсність.

Зазвичай суб'єктивні чинники тісно взаємопов'язані з особистістю, адже особистість, змінюючи морально-етичне, соціокультурне середовище, змінює і себе, поглиблює свій світогляд, розвиває свої здібності, потреби та інтереси, реалізує набуті знання, уміння та навички в динамічному соціальному часі й просторі. Між тим, культу-

ра сьогодення як соціальний інститут репрезентує рівень запитів, потреб та інтересів особистості, соціальної групи й спільноти в контексті їхніх домагань та прилучення до загальнолюдських цінностей у конкретній історичній ситуації [8, с. 126].

Суб'єктивних причин набувають і прогалини, коли необхідність регулювання суспільних відносин давно відомо суспільству, але вони все одно залишаються неврегульованими. Причини тут можуть різні – як економічні обставини (витрати по приведенню в силу закону, політичні чинники і т. д.), так і причини ідеологічного порядку, коли культурний рівень суспільства дозріє і дозволить врегулювати відповідні відносини в нормах права.

Як очевидно, причини появи прогалин носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. У зв'язку з цим, на якомусь відтинку часу окремі факти і відносини в силу об'єктивних причин (зміни соціально-економічного і політичного розвитку, неможливості передбачення всього різноманіття можливих відносин, що потребують правового регулювання і т. д.), а також за обставинами суб'єктивного характеру (недостатня оперативність нормотворця, звичайний недогляд, недотримання правил законодавчої техніки та т. п.) залишаються неохопленими чинним правом, а інші втрачають своє значення як правові щодо фактів і соціальних зв'язків, які перебувають у сфері правового регулювання. Разом з тим вони продовжують залишатися закріпленими формально не скасованими актами.

У зв'язку з цим, проблема прогалин у праві як в науці, так і в практиці повинна, на наш погляд, розглядатися в більшій мірі не як проблема власне прогалин в сенсі «порожнечі», а як проблема конкретного і абстрактного (загального) в правовому регулюванні або, іншими словами, проблема ступеня конкретності правового регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин.

Ключові слова: прогалини в праві, об'єктивні та суб'єктивні чинники, нормотворчість, юридична техніка, зміст права, дія права.

Статтю присвячено проблемі визначення сутності основних передумов та причин прогальності права в умовах сучасних суспільно-правових трансформацій. Стверджується, що причини існування прогалін в праві пояснюються неможливістю створення абсолютно досконалого права. Особливості будь-якої пізнавальної діяльності не можуть в повній мірі відобразити сутність, зміст та основні напрями розвитку певних суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню. Звичайне наукове пізнання завжди спрямоване на пізнання окремих аспектів функціонування права та не може бути всеосяжним.

Вказано, що причини появи прогалін в праві носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. При цьому окремі факти і відносини в силу об'єктивних причин, а також за обставинами суб'єктивного характеру, залишаються неохопленими чинним правом, а інші втрачають своє значення як правові щодо фактів і соціальних зв'язків, які перебувають у сфері правового регулювання.

Стаття посвячена проблемі определения сущности основных предпосылок и причин пробелов права в условиях современных общественно-правовых трансформаций. Утверждается, что причины существования пробелов в праве объясняются невозможностью создания абсолютно совершенного права. Особенности любой познавательной деятельности не могут в полной мере отразить сущность, содержание и основные направления развития определенных общественных отношений, подлежащих правовому регулированию. Обычное научное познание всегда направлено на познание отдельных аспектов функционирова-

ния права и не может быть всеобъемлющим.

Указано, что причины появления пробелов в праве носят как объективный, так и субъективный характер. При этом отдельные факты и отношения в силу объективных причин, а также из-за обстоятельств субъективного характера, остаются неохваченными действующим правом, а другие теряют свое значение как правовые относительно фактов и социальных связей, которые находятся в сфере правового регулирования.

The article is devoted to the problem of determining the essence of the basic preconditions and reasons for the gaps in the law in the conditions of modern socio-legal transformations. The essence, content and main development directions of certain social relations are subject to legal regulation but they cannot be fully reflected in any cognitive activity. Ordinary scientific knowledge is always aimed at understanding of certain aspects of the law functioning but it cannot be comprehensive.

It has been stated that the causes of the legal gaps emergence are both objective and subjective. Herewith separate facts and relations are not comprised by current law due to objective and subjective reasons, while others lose their legal significance in relation to the facts and social ties that are in the legal regulated area.

Література

1. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм / П.Е. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – 511 с.

2. Костенко, М.А. Пробел законодательства в свете теории и практики правотворческих ошибок / М.А. Костенко // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах : материалы Международ. науч.-практ. круглого стола (29–30 мая 2008 г.) / под ред. В.М. Баранова, И.М. Мацкевича. – М. : Проспект, 2009. – С. 498–506.

3. Спектор Е.И. Пробелы в законодательстве и пути их преодоления: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Спектор Екатерина Ильинична. – М., 2003. – 127 с.

4. Калашник О.М. Прогаліни в праві: юридична природа, їх ознаки та види / О.М. Калашник // Юрист України. – 2013. – № 1. – С. 36-42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_1_7

5. Матат Ю.І. Поняття та юридична природа прогалін у законодавстві / Ю.І. Матат // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 393-401 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2012_25_50

6. Ткач Є.І. Загальна теорія статистики: підручник / Є.І. Ткач, В.П. Сторожук. – К. : ЦУЛ, 2009. – 442 с.

7. Гриценко О.А. Економічна теорія права: проблеми та перспективи розвитку / О.А. Гриценко // Вісн. Нац. юрид. Акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Економічна теорія та право. – 2010. – № 1. – X. : Право, 2010. – С. 17-30

8. Вербець В.В. Феноменологічні засади духовності студентської молоді / В.В. Вербець // Філософія. Педагогіка. Суспільство. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип. 2. – С. 121-133

Тенденція гуманізації конституційного права детермінована з демократизацією принципів і методів здійснення публічної влади, децентралізацією державного управління і деконцентрацією публічної влади (визнанням та гарантованістю місцевого самоврядування в Україні), розширенням спектра прав і свобод людини та громадянина, їх гарантованістю та захистом з боку держави та від держави, зокрема від неправових актів державної влади. Демократія, що захищає основні права людини від будь-якого антиправового державного акта, отримала в юридичній літературі назву конституційної демократії, згідно з якою всі члени суспільства визнають основні права однаковою мірою для всіх, а судовий контроль над державними правовими актами з метою захисту цих прав – виправданим і необхідним. Конституційна демократія інтегрує легітимність державних нормативно-правових актів з вимогою їх відповідності фундаментальним (конституційним) правам людини у контексті теорії «людиноцентризму».

У цьому аспекті важливого значення набуває звернення до людиноцентристських підходів у практиці конституційного судочинства. С.П. Рабінович, проаналізувавши акти Конституційного Суду України, в яких наводиться природно-правова аргументація, відокремлює такі «засади конституційної моралі правотворчості»: непорушність сутності змісту конституційного права особи як мінімальної гарантії його законодавчого забезпечення; справедливість як домірність та рівність; довіру особи до держави та правову визначеність [2, с. 109–112]. Погоджуючись з наведеними засадами, виправданим є їх доповнення ще однією засадою – принципом гуманізму. Так, у рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/ 2004 (у справі про призначення судом більш м'якого покарання) гуманізм визнається конституційним принципом, а в рішенні від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довіч-

ного грошового утримання) [3] гуманізм розглядається як принцип діяльності правотворчих і правозастосовчих органів держави.

Звідси – набувають теоретичного та практичного значення дослідження суспільних відносин, що виникають між державою та людиною у процесі реалізації публічної влади.

При цьому важливе значення має відповідна модель взаємовідносин між державою та людиною. Проблема цих взаємовідносин не втрачає своєї актуальності протягом тривалого часу. Серед підходів до її вирішення можна виокремити системоцентристський та персонцентристський напрями. Персонцентризм визначає людину як найвищу точку та «мірило всіх речей». У системоцентристському (соціоцентристському) підході людина або є зовсім відсутньою, або розглядається як щось допоміжне, здатне принести більшу чи меншу користь лише для досягнення якихось надособистісних цілей. За такого підходу держава домінує над особистістю.

У сучасній юридичній літературі набуває поширення третій напрям, сутність якого полягає в тому, що він, заперечуючи гіпертрофовані уявлення про індивідуальні чи колективні витоки у концепції прав людини та її взаємовідносини із суспільством, державою та іншими формами колективного буття, що були притаманні минулому, визнає необхідність органічного поєднання у змісті прав та обов'язків людини як особистих, так і колективних основ. Цей підхід ґрунтується на «законі рівноваги індивідуального та колективного», який є умовою еволюційного (а не революційного) розвитку суспільства та має універсальний характер. В українській науці такий підхід обґрунтовували Ю.М. Тодика та О.Ю. Тодика, вважаючи, що «важливо дотримати баланс інтересів громадянина та держави» [4, с. 103]. Такі наукові напрями можна охарактеризувати як концепцію балансу інтересів людини та держави.

Безумовно, баланс інтересів держави і людини та партнерство (соціальне партнерство) між цими суб'єктами є привабливими науковими концепціями розвитку сучасного суспільства. Проте важко конструювати партнерські відносини між суб'єктом (державою), який має владу та всі притаманні їй засоби та атрибути, і суб'єктом (людиною), який не має такої влади, а тільки є носієм свободи. Тому в їхніх взаємовідносинах завжди буде присутнім елемент субординації. Водночас природні права людини дають їй суверенне право вимагати від держави визнання, забезпечення та гарантування індивідуальної свободи в системі взаємозв'язків з іншими людьми, суспільством та державою. Міра цієї свободи залежить від міри обмежень, які держава встановить як для себе, так і для інших суб'єктів соціальних зв'язків. Ось чому в цьому випадку потрібна така концепція, яка пов'язувала б в єдину конструкцію обмеження (самообмеження) публічної влади та конституційно-правову свободу особистості (теорія конституціоналізму).

Отже, сучасна концепція прав і свобод людини та вся система відповідного українського законодавства мають бути спрямованими на забезпечення конституційно-правової свободи людини. Така концепція заснована, перш за все, на теорії та практиці сучасного конституціоналізму. Виходячи з цього, концепція прав і свобод людини має ґрунтуватися на оптимальному поєднанні (а не протистоянні) природно-правової та позитивістської теорій прав людини. Сутність такого поєднання полягає в тому, що невід'ємні природні права і свободи людини, які належать їй від народження, мають бути закріпленими в позитивному праві, тобто держава як владний суверен має визнавати (а не «дарувати») подібні права і свободи, забезпечувати їх реалізацію, охороняти та захищати від протиправних посягань. Підтвердженням цього висновку є думка М. Кеппелетті, який зазначив, що «сучасний конституціоналізм <...> є єдиною реалістичною імплементацією

цінностей природного права в нашому сучасному світі. <...> Точніше, <...> сучасний конституціоналізм є спробою зняти протиріччя між позитивним та природним правом. Сучасні конституції, біллі про права, що їх складають, та судовий контроль є синтезом між позитивним та природним правом. Вони відбивають найважливішу спробу тисячоліть щодо «позитивації» цих цінностей, але без їхньої абсолютизації чи передачі їх під повний контроль ситуативних бажань парламентської більшості, що змінюються» [5, с. 210].

Отже, на конституційному рівні має бути закріплено такий обсяг прав і свобод людини, який юридично забезпечував би всі сфери індивідуальної свободи людини. Проте, як уже було аргументовано, конституційно-правова свобода не може бути необмеженою, оскільки свобода не означає повного зневажання інтересів і прав інших людей, суспільства та держави. Держава, беручи на себе зобов'язання щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ч. 2 ст. 3 Конституції України), набуває права вимагати правомірної поведінки від людини і громадянина. Звідси логічним є конституційне закріплення обов'язків людини і громадянина. Крім того, «кожна людина має певні обов'язки перед суспільством, в якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи», що закріплено у ч. 1 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. Так, Конституція України закріплює відповідні обов'язки людини і громадянина (у ч. 2 ст. 51, ч.1 ст. 53, ст. ст. 65–68).

Таким чином, конституційно-правова свобода людини – це юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень та втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів.

Що стосується реальності конституційно-правової свободи, то недо-

статньо її юридично «оформити» через право (об'єктивне та суб'єктивне право), потрібен захист цієї свободи, механізм якого є невід'ємною складовою конституційного гуманітарного права. Цінність будь-якого права чи свободи, у тому числі й конституційно-правової свободи, залежить від механізму її захисту.

Захист конституційно-правової свободи людини в контексті гуманітарного визначення права міститься у двох площинах, а саме: захист від держави (її можливого свавілля) та захист державою.

Захист конституційно-правової свободи людини державою полягає в існуванні юридико-правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина. До складу такого механізму в контексті конституційного гуманітарного права входять нормативні (матеріальні та процесуальні) та інституціональні форми та засоби.

Нормативну частину представлено великою кількістю нормативних актів: Конституцією України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами. При цьому слід звернути увагу на недоліки нормативної частини механізму захисту прав людини. По-перше, нестабільність законодавства, яке стосується прав та свобод людини і громадянина. Фактично кожен закон, що встановлює права і свободи людини та громадянина і визначає їх реалізацію, зазнав змін, доповнень, ревізії або тлумачення органом конституційної юрисдикції. По-друге, у правових актах зберігається більше половини (60%) норм-заборон, що не відповідає світовим стандартам. По-третє, рівень виконання нормативних актів щодо прав та свобод людини і громадянина є незадовільним. По-четверте, невирішеною є проблема гармонізації законодавства про права людини з міжнародно-правовими стандартами та дотримання цих стандартів. Тут важливого значення набуває про-

цес інтернаціоналізації законодавства про права людини, що має вираження, передусім, у зближенні національного конституційного права з міжнародним публічним правом.

Міжнародні правові документи, отримавши визнання світової спільноти, стають міжнародно-правовими стандартами, зокрема, у сфері прав та свобод людини, які сприймаються і закріплюються в національних правових системах окремих країн.

Важливе значення для України в контексті євроінтеграції має вчинення «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони» [6] (Угоду ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. [7]), процес ратифікації якої Радою ЄС завершено [8]. Зокрема, в Угоді вказується, що однією із цілей асоціації є: «сприяння поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС, та її участь у програмах та агентствах». Такими «спільними цінностями» визначено «повагу до демократичних принципів, верховенства права, добро-го врядування, прав людини і основоположних свобод <...>». У зв'язку з подальшими євроінтеграційними процесами в Україні актуалізується необхідність здійснення правових заходів із дотримання прав людини та фундаментальних свобод, що становлять основу конституційного ладу держави та формують сучасний конституціоналізм, який є метою конституційних перетворень в Україні.

Водночас, за даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в Україні є чимало проблем щодо дотримання міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини [9]. Звідси – важливим є не тільки удосконалення законодавства України відповідно до міжнародних документів, але і його дотримання та виконання з метою

Отже, це обґрунтовує наявність та реальність існування механізму захисту прав і свобод людини від держави (її неправомірних, свавільних дій, бездіяльності чи втручання у сферу індивідуальної свободи людини тощо), що є необхідним у контексті забезпечення конституційно-правової свободи людини.

Крім того, конституційно-правова свобода людини стає реальністю за умови існування громадянського суспільства – сфери матеріального, духовного та політичного життя людини. Саме громадянське суспільство як система економічних, політичних, культурних та правових відносин між людьми є «простором свободи» соціально активних особистостей.

Громадянське суспільство здатне реально обмежити публічну владу в інтересах людини з метою забезпечення свободи людини. У громадянському суспільстві створюються умови для самореалізації особи, забезпечення її незалежності від будь-якого незаконного втручання (включаючи й державне). Водночас не можна сприймати створення громадянського суспільства як антипод держави. Більше того, «високоорганізоване громадянське суспільство передбачає сильну правову державу, причому сильну правами та обов'язками своїх громадян, а також повнотою своєї відповідальності перед ними» [18, с 208]. Громадянське суспільство безпосередньо пов'язано з конституційно-правовою свободою людини, що обумовлює необхідність його дослідження у конституційно-правовому вимірі з позицій гуманізму.

Таким чином, резюмуючи наведене, можна зробити такі висновки.

У сучасних умовах конституційного розвитку України складаються сприятливі обставини щодо формування та виокремлення в системі вітчизняного конституційного права такої його гуманітарної складової, як конституційне гуманітарне право. Думається, обґрунтованим буде виокремити три основні причини для цього.

Перша причина – це сучасний етап конституційних перетворень в Україні, який обумовлює таку тенденцію розвитку вітчизняного конституційного права, як його гуманізація та підвищення людського виміру конституційно-правових реалій. Звідси випливає, що об'єктивно обумовленим є визнання та правове забезпечення життєдіяльності, розвитку, самореалізації та захисту таких суб'єктів конституційного права як людина, громадянин, суспільство (зокрема, громадянське суспільство).

Другою причиною виокремлення та формування гуманітарного права у системі конституційного права є посилення взаємодії національного та міжнародного права. Особливо це виявляється в сучасних умовах євроінтеграції України. Міжнародні акти (зокрема, у сфері прав та свобод людини) стають (за певних умов (див.: ст. 9 Конституції України) частиною національного законодавства.

Третя причина пов'язана з необхідністю комплексного регулювання конституційно-правовими нормами суспільних відносин, що виникають між людиною, громадянським суспільством та державою. Адже конституційно визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). Це положення є складовою основ конституційного ладу України. Вкрай необхідним є створення правового підґрунтя для втілення в сучасній реалії визначених конституційних положень. Для цього, окрім іншого, необхідним є вдосконалення системи сучасного конституційного законодавства у сфері прав та свобод людини і громадянина, створення ефективного механізму їх забезпечення та захисту з боку держави. Звідси випливає, що важливим є створення науково-практичної

парадигми конституційного гуманітарного права, що буде сприяти формуванню та подальшому розвитку громадянського суспільства та утвердженню України як демократичної держави, в якій людина є найвищою цінністю.

Природа конституційного гуманітарного права відзначається в тому, що сучасне конституційне право має певний зв'язок з гуманізмом («гуманізм» – від лат. «людяний»), що виявляється в його гуманітарній спрямованості, тобто – у спрямованості на утвердження та забезпечення конституційно-правової свободи людини, формування та сталий розвиток громадянського суспільства.

Конституційне гуманітарне право – це інститут конституційного права, який визначає утвердження та захист прав і свобод людини, розвиток громадянського суспільства за допомогою конституційно-правових засобів. Предметом його регулювання є суспільні відносини, що виникають між людиною, громадянським суспільством та державою у процесі реалізації публічної влади з метою утвердження конституційно-правової свободи людини.

Змістом конституційного гуманітарного права як інституту конституційного права є: конституційно-правовий статус суб'єктів гуманітарного права – людини та громадянського суспільства (його інститутів); громадянські (правові) стани особистості (громадянство, іноземство, безгромадянство, полігромадянство); державні (конституційно-правові) гарантії, система забезпечення та механізм захисту прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: конституційне гуманітарне право, гуманізм, людиноцентризм, конституціоналізм, конституційно-правова свобода людини, права людини, громадянське суспільство.

Статтю присвячено науковому аналізу передумов та об'єктивних чинників щодо формування та виокремлення у системі вітчизняного конституційного права такої його гуманітарної складової, як консти-

туційне гуманітарне право. Важливим є створення науково-практичної парадигми конституційного гуманітарного права, що буде сприяти формуванню та подальшому розвитку громадянського суспільства та утвердженню України як демократичної держави, в якій людина є найвищою цінністю. В статті розкриваються правова природа, поняття та зміст конституційного гуманітарного права.

Стаття посвячена науковому аналізу передумов та об'єктивних факторів относительно формування и выделения в системе отечественного конституционного права такой его гуманитарной составляющей, как конституционное гуманитарное право. Важным является создание научно-практической парадигмы конституционного гуманитарного права, что будет способствовать формированию и дальнейшему развитию гражданского общества, а также утверждению Украины как демократического государства, в котором человек является наивысшей ценностью. В статье раскрываются правовая природа, понятие и содержание конституционного гуманитарного права.

The article is devoted to scientific analysis of conditions and objective factors of the formation and separation in the system of national constitutional law of such its humanitarian component as the constitutional humanitarian law. It is important to establish a scientific-practical paradigm of constitutional humanitarian law and will promote the further development of civil society and the strengthening of Ukraine as a democratic state in which a person is the highest value. The article discloses the legal nature and content of the constitutional humanitarian law.

Література

1. Цюрупа М.В. Міжнародне гуманітарне право: навчальний посібник /

М.В. Цюрупа, В.І. Дяченко. – К. : Кондор, 2008. – 364 с. ; Hans-Peter Gasser. *International Humanitarian Law. An introduction* / Hans-Peter Gasser. – Separate Print From. Hans Haug, *Humanity For all. The International Red Cross And Red Crescent Movement, Henry Dunant Institute: Haupt*, 1993. – P. 7 та ін.

2. Рабінович С. Природно-правова аргументація у практиці Конституційного Суду України / С. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України. – 2009. – № 4. – С. 109–112.

3. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 42. – Ст. 2662.

4. Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – К. : Ін Юре, 2004. – С. 102.

5. Cappeletti M. *The Judicial Process in Comparative Perspective* / Muaro Cappeletti. – Oxford ; New York : Clarendon Press, 1989. – P. 210.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

7. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 2021

8. Рада ЄС завершила процес ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, 11 липня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/rada_yes_zavershila_protses_ratifikatsiyi_ugodi_pro_asotsiatsiyu_mizh_ukrayinou_ta_yevrosouyuzom_n840177

9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К., 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///F:/Downloads/Dopovid_2017.pdf. – 627 с.

10. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 (справа про судовий контроль за госпіталізацією недездатних осіб до психіатричного закладу) // Офіційний вісник України. – 2016. – № 48. – Ст. 1724.

11. Орзих М.Ф. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право / М.Ф. Орзих, А.Р. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – С. 79.

12. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. // Голос України. – 29 червня 2016 р.

13. Рада ухвалила закон про Конституційний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/2026936-rada-uhvalila-zakon-pro-konstitutsiyuniy-sud-ukrajini.html>

14. Henkin L. *The rights of man today* / Henkin L. – Boulder (Colo), 1978. – P. 2.

15. Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-05>

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (зі змінами, внесеними Протоколом № 11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

18. Розова Т.В. Специфика становления гражданского общества в Украине / Т.В. Розова, В.Ю. Барков. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – С. 205.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

УДК 342.7:445.67

М. Кропівницька,
 заступник директора Департаменту – начальник відділу
 Міністерства соціальної політики України, аспірант
 Національної академії державного управління при Президенті України

ПРИРОДА РАНЬОГО ВТРУЧАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВА

Із кожним днем кількість факторів, які негативно впливають на стан здоров'я людей, зростає. Найбільше схильні потрапляти в групу ризику діти, особливо в умовах незадовільної якості та рівня надання медичних, реабілітаційних і соціальних послуг. Водночас у міжнародній практиці, а з недавнього і в національній, особливо в розвитку набуває ранне втручання, яке є технологією профілактики інвалідизації дитини за рахунок професійної підтримки його сильних сторін і задоволення його потреб, інтеграції та адаптації до життя в сім'ї, в середовищі однолітків і в суспільстві загалом. Однак для України це явище є досить новим, а отже, потребує аналізу й дослідження не лише на практичному, а й на науковому рівні.

Суспільна значущість окреслених питань та їх неврегульованість на законодавчому рівні зумовила достатньо високий рівень інтересу до них у наукових колах. Окремих аспектів проблеми раннього втручання торкалися вітчизняні науковці Н. Ашиток, Б. Буховець, Н. Міхановська, Т. Міщук, Г. Кукуруза, А. Кравцова, І. Пасічник, О. Савченко, Ю. Швалб та ін. [1, 2, 6, 7, 8, 9, 10]. Також значну увагу цим питанням у своїх роботах приділяли закордонні дослідники раннього втручання, у тому числі С. Барет, Д. Боавіда, М. Гуральнік, С. Меісілс, А. Серано, Д. Хекман,

Д. Шонкоф [20, 21, 22, 23]. Питання охорони дитинства, проблеми інвалідизації дітей займають чільне місце в галузі науки державного управління. Зокрема, ці проблеми досліджували Л. Кривачук, М. Білинська, Я. Радиш та ін. [3, 5]. Однак усупереч певному науковому інтересу до проблематики раннього втручання не втрачає своєї актуальності потреба в комплексному дослідженні змісту раннього втручання у вітчизняній системі реабілітації та надання соціальних послуг дітям, у тому числі з інвалідністю. Крім того, необхідно забезпечити єдині підходи та методики раннього втручання щодо дітей, які мають ризик розвитку інвалідності та дітей з інвалідністю у ранньому віці.

У контексті зазначеного, метою статті є дослідження теоретичного змісту раннього втручання та його законодавчого підґрунтя для вироблення практичних рекомендацій для сфери реалізації раннього втручання в Україні.

В Україні при загальній чисельності постійного населення в 42 760 000 осіб станом на 1 січня 2016 р. чисельність осіб з інвалідністю становила 2 614 061 особу, або 6% від загальної чисельності українського населення. В їх структурі питома вага осіб, які мають I групу інвалідності, становила 9,6% (250 299 осіб), II групу – 35,1% (918 966 осіб),

III групу – 49,4% (1 291 249 осіб), дітей з інвалідністю – 5,9% (153 547 осіб) від загальної чисельності осіб з інвалідністю [18, с. 65]. При цьому, за розрахунками Європейської академії дитячої інвалідності, в Україні близько 1 млн дітей потребуватимуть постійно медико-педагогічного супроводу.

Зазначені цифри красномовно свідчать про потребу у вирішенні питання запобігання процесу інвалідизації українського населення. Одним із засобів такого запобігання є раннє втручання, яке широко популяризується за кордоном і поступово набуває темпів розвитку в Україні.

Говорячи про національну практику, слід зазначити, що відповідний процес розпочато понад 15 років тому. Зокрема, в 2000 році постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 р. № 1545 було схвалено Концепцію ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів [15]. На її виконання реабілітаційними установами розпочато процес впровадження різних методик і методів ранньої реабілітації дітей з інвалідністю.

Згодом ранню реабілітацію дітей з інвалідністю було визнано статтею 34 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [14].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 948-р «Деякі питання реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя» [4] передбачено здійснити реалізацію однійменного пілотного проекту у Закарпатській, Львівській, Одеській та Харківській областях, а також затверджено план заходів з його реалізації в 2017–2020 роках.

Далі спробуємо визначитися зі змістом поняття «раннє втручання».

У 90-х роках минулого століття в багатьох країнах світу виникла нова система надання допомоги дітям із перших років життя та їх сім'ям, яка отримала назву «early intervention», або в

загальноприйнятому перекладі українською мовою – раннє втручання.

Слово «intervention» у перекладі з англійської мови має три значення: втручання, посередництво і співучасть. При цьому в українській мові поняття «втручання» тлумачиться як діяльне, активне ставлення до чого-небудь, а «посередництво» та «співучасть» означають бути близьким до чогось або до когось [16].

У технології раннього втручання перше поняття – втручання – позначає організаційну складову процесу, пов'язану зі створенням самої системи взаємодії організації з дитиною та її сім'єю. Друге ж поняття, а саме – співучасть, пов'язано з внутрішньою складовою процесу, з реалізацією взаємодії фахівців організації з дитиною та її сім'єю. Обидва поняття двоєдині: якщо перше означає організаційне, нормативне, науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення технології раннього втручання, то друге – кваліфікаційну, кадрову й морально-етичну складову своєчасної допомоги дитині та його родині.

Слід зазначити, що на сьогодні існують різні визначення поняття «раннє втручання».

Один з провідних фахівців в області раннього втручання М. Гуральник, описуючи основні аспекти раннього втручання, підкреслює важливість взаємодії між батьком і дитиною, значимість щоденного досвіду, який дитина отримує у своїй родині, а також надання допомоги батькам з метою забезпечення здоров'я та безпеки дитини. Автор вважає, що раннє втручання – це система, створена для підтримки сімейних моделей взаємодії, які найкращим чином сприяють дитячому розвитку [21].

За змістом інших джерел, раннє втручання є системою міждисциплінарної сімейно-центрованої допомоги дітям та сім'ям, що їх виховують [17; 19; 22].

Ураховуючи наведені дефініції досліджуваного поняття, вважаємо, що однією з основних цілей раннього втручання є створення умов для задоволен-

співпраця з державними та недержавними структурами європейських країн.

Прикладами такої діяльності в нашій державі є залучення в 2014 році Міністерством соціальної політики міжнародної технічної допомоги за темою: «Підтримка органів влади України в розробці законодавчих та адміністративних засад для запровадження системи раннього втручання та реабілітації дітей з інвалідністю та дітей, які мають ризик отримання інвалідності» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації роботи з підготовки та реалізації проекту TWINNING в Україні» [12].

Нинішній етап розвитку нашого суспільства зі соціальною спрямованістю реформ потребує запровадження нових прогресивних наукових підходів і найбільш ефективної та оптимальної системи раннього втручання без відриву від сім'ї (залучення батьків, інших членів сім'ї дитини до участі в процесі). Таке запровадження повинне передбачати обов'язкове посилення соціального блоку (зокрема соціальні виплати, безкоштовні медикаменти для деяких категорій громадян, деякі види соціальних послуг тощо) у сфері раннього втручання та координування його з медичним і освітнім блоками, визначення з планом дій щодо розвитку раннього втручання в Україні, шляхами та механізмами міжвідомчої взаємодії у впровадженні, функціонуванні та фінансуванні системи послуг раннього втручання в Україні тощо.

Ці заходи вкрай актуальні, у тому числі з огляду на те, що підґрунтя для розвитку системи раннього втручання в нашій державі вже добре підготовлено, адже існує розгалужена система установ, в яких дитина та її родина може отримати різні види послуг. Для прикладу, Типовим положенням про центр соціальної реабілітації дітей з інвалідністю [13] з метою здійснення ранньої реабілітації дітей з інвалідністю у структурі таких центрів передбачено відділення «Матері та дитини». Вод-

ночас постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання інвалідам, дітям-інвалідам і дітям віком до двох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, реабілітаційних послуг» [11] передбачено механізм направлення та зарахування до реабілітаційних установ не лише осіб, яким встановлено інвалідність, але і дітей віком до двох років (включно), які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності.

Отже, у статті досліджено зміст поняття раннього втручання та існуюче законодавче підґрунтя щодо запровадження раннього втручання в Україні. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок стосовно того, що в Україні є всі передумови для запровадження ефективною та результативною системи раннього втручання, що, окрім іншого, дасть можливість зекономити бюджетні кошти на таких заходах, як соціальні виплати, безкоштовні медикаменти для деяких категорій громадян, деякі види соціальних послуг, створення спеціальних робочих місць для осіб з інвалідністю тощо. Надані практичні пропозиції щодо удосконалення законодавчої бази України у сфері раннього втручання з метою розвитку системи відповідних соціальних послуг. Водночас вирішення цієї проблеми потребує пильного контролю з боку відповідних органів державної влади, громадських організацій, експертів та подальшого вивчення цих проблем в наукових колах.

Ключові слова: здоров'я, інвалідність, медична послуга, раннє втручання, реабілітація, соціальна послуга.

У статті проаналізовано зміст поняття «раннє втручання». Досліджено національну законодавчу базу, якою регламентуються правовідносини в цій сфері. Сформульовано низку пропозицій стосовно перспектив створення, розвитку та функціонування єдиної комплексної міжвідомчої системи раннього втручання для дітей в Україні.

В статті проаналізовано со-
держання поняття «раннє вме-
шательство». Исследована національ-
ная законодавельная база, которой
регламентируются правоотноше-
ния в этой сфере. Сформулирован
ряд предложений относительно пер-
спектив создания, развития и функ-
ционирования единой комплексной
межведомственной системы ран-
него вмешательства для детей в
Украине.

In the article the maintenance of
concept «early interference» was an-
alyzed. The national legislative base
which regulated legal relations in this
sphere was investigated. The row of
suggestions in relation to the prospects
of creation, development and function-
ing of the unique complex interdepart-
mental system of early interference for
children in Ukraine have been formu-
lated.

Література

1. Ашиток Н. Проблеми інклюзивної освіти в Україні / Н. Ашиток // Людинознавчі студії. Педагогіка. – 2015. – Вип. 1(33). – С. 4-11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2015_1\(33\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2015_1(33)_3)

2. Буховець Б.О. Ефективність проведення корекційних розвиваючих занять методом Бобат для дітей дошкільного віку з ураженням ЦНС із урахуванням гендерних особливостей / Б.О. Буховець // Наука і освіта. – 2016. – № 4. – С. 47-54. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2016_4_10

3. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генеза і перспективи розвитку / за заг. ред. М.М. Білинської, Я.Ф. Радиша. – К. : НАДУ, 2013. – 424 с.

4. Деякі питання реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 948-р // Урядовий кур'єр. – 2017. – № 4.

5. Кривачук Л.Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства в Україні: формування та реалізація : [монографія] / Л.Ф. Кривачук. – Л. : ЛДФА, 2012. – 480 с.

6. Кукуруза Г.В. Модель послуг ранньої реабілітації та інтеграції дітей з особливими потребами // Як організувати інноваційні соціальні послуги для дітей з особливими потребами. Моделі та документи. Рання інтеграція та інклюзивне навчання / Авт. кол. : О.О. Савченко, Г.В. Кукуруза, Ю.М. Швалб та ін.; упоряд. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ». – 2007. – С. 96-116.

7. Кукуруза Г.В. Ефективність програм раннього втручання для дітей з порушенням психічного розвитку / Г.В. Кукуруза // Вісник Харківського національного університету. – 2013. – № 1046. – С. 184-186.

8. Міхановська Н.Г. Процедура оцінки розвитку дітей раннього віку в системі раннього втручання: методичні рекомендації (Узгоджено АМН України та МОЗ України) / Н.Г. Міхановська, Г.В. Кукуруза, А.М. Кравцова та ін. – Харків, 2005. – 29 с.

9. Міщук Т. Чи буде в Україні надаватися послуга «раннє втручання»? // HeyroNews. – 2011. – №5/3, вересень.

10. Пасічник І.П. Міждисциплінарна сімейно-центрована програма раннього втручання на етапі первинної медико-санітарної допомоги дітям / І.П. Пасічник, Г.В. Кукуруза // Перинатологія і педіатрія. – 2013. – № 4(56). – С. 105-107.

11. Про затвердження Порядку надання інвалідам, дітям-інвалідам і дітям віком до двох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, реабілітаційних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 80 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 8. – Ст. 292.

12. Про затвердження Порядку організації роботи з підготовки та реалізації проекту TWINNING в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України (Втратив чинність) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 10. – Ст. 361.

13. Про затвердження Типового положення про центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів : Наказ Міністерства соціальної політики України від 15 серпня 2013 р. № 505 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 70. – Ст. 2592.

14. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2-3. – Ст. 36.

15. Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів :

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 р. № 1545 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1785.

16. Словник української мови: в 11 т. – 1970. – Том 1. – С. 777. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/p/1/777/1>

17. Служба раннього втручання: метод. рекомендації для практичної роботи з дітьми в службі ранньої допомоги / Л.В. Блохіна та ін. – М. : Нац. фонд захисту дітей від жорстокого поводження, 2007. – 200 с.

18. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник // Державна служба статистики України. – К., 2016. – 124 с.

19. Старшинова А.В. Раннє втручання в реабілітації дітей з тяжкими порушеннями здоров'я / А.В. Старшинова // Психолого-соціальна робота в

сучасному суспільстві: проблеми та рішення : матеріали міжнарод. науко-практич. конф. СПб, 22-23 апр. 2010 г. – СПб : СПб-ГІПСР, 2010. – С. 539–542.

20. Barrett S.W. Economics of early childhood intervention. In Shonkoff, J.P. & Meisels, S.J., Editors, Handbook of Early Childhood Intervention, Second Edition. – Cambridge, United Kingdom : Cambridge University Press.

21. Guralnick, M.J. (2001). A developmental systems model for early intervention. *Infants and Young Children*, 14(2), 1–18.

22. Handbook of Early Childhood Intervention [Text] 2nd / ed Jack

P. Shonkoff, Samuel J. Meisels. – Cambridge University Press, 2000. – 734 p.

23. Heckman J. Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. – № 312 (5782), 1900-02.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів», які набули чинності 30 вересня 2016 року.

Вказані законодавчі акти на сьогодні відіграють ключову роль у реалізації судово-правової реформи, оскільки передбачають принципові зміни судоустрою: виведення Конституційного Суду України зі складу судової системи, ліквідацію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України та Вищого адміністративного суду України, «перереформування» Верховного Суду, у складі якого передбачається утворення чотирьох касаційних судів та великої палати, утворення Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності, зміни вимог до суддів та повноважень органів суддівського самоврядування тощо.

Одним із важливих напрямів судової реформи, що передбачається вказаними законами, є вдосконалення підходів до формування суддівського корпусу. Проголошено реформування органів, відповідальних за добір суддів, зокрема, замість Вищої ради юстиції утворено Вищу раду правосуддя.

Політичні принципи формування Вищої ради юстиції та нечітко сформульовані підстави для притягнення носіїв судової влади до дисциплінарної відповідальності, як вказується в Засадах державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційній стратегії) на 2014–2017 роки, привели до того, що судді фактично втратили гарантії незалежності своєї діяльності. Механізм добору суддів характеризувався зловживаннями з боку органів, відповідальних за цю процедуру [3, с. 2047].

Стаття 131 Конституції України визначила склад і повноваження Вищої ради правосуддя (далі – ВРП). При цьому варто звернути увагу на те, що її якісний склад принципово відрізняється від складу Вищої ради юстиції (далі – ВРЮ), оскільки ВРП складається з 21 члена, з яких 10 обирає з'їзд суддів України із числа суддів чи суд-

дів у відставці, 2 призначає Президент України, 2 обирає Верховна Рада України, 2 – з'їзд адвокатів України, 2 – всеукраїнська конференція прокурорів, 2 – з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Свого часу Венеційська комісія в Спільному висновку щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 7 жовтня 2010 року № 588/2010 (CDL(2010)098) зазначила: «Склад ВРЮ не відповідає європейським стандартам, оскільки з 20 членів ВРЮ лише 3 є суддями, що обираються самими суддями. Разом із міністром юстиції та генеральним прокурором 50% членів ВРЮ належать або обрані виконавчою чи законодавчою владою. У зв'язку із цим не можна назвати склад ВРЮ таким, до якого входить значна частина суддів. Фактичний склад Вищої ради юстиції може дозволити взаємодію парламентських більшостей і запобігти тиску з боку виконавчої влади, проте це не може подолати структурний дефіцит його складу. Цей орган не може бути вільним від будь-якого підпорядкування політичному впливу» (п. п. 29, 30).

У цьому контексті необхідно виключно позитивно поставитись до того, що під час вироблення й прийняття змін до Конституції України українські законодавці прислухались до висновків Венеційської комісії, оскільки більшість у складі ВРП тепер становлять судді.

З метою практичного втілення в життя конституційних положень щодо ВРП 23 вересня 2016 року Президентом України було внесено до Верховної Ради України проект Закону України «Про Вищу раду правосуддя» № 5180 [4], який уже 3 жовтня був прийнятий у першому читанні, 21 грудня 2016 року – в остаточній редакції [5], а 5 січня 2017 року набрав чинності. Після цього розпочався процес утворення ВРП шляхом реорганізації ВРЮ, виходячи з положень п. 16¹ розділу XV «Перехідні положення» Кон-

ституції України (пп. 1). Остаточо процес реорганізації було завершено 15 березня 2017 року зі здійсненням державної реєстрації ВРП [6].

У процесі подальшого розгортання діяльності ВРП 24 січня 2017 року було затверджено її регламент [7], а 23 березня 2017 року – штат у кількості 321 штатної одиниці та штатний розпис на 2017 рік [8].

У Законі України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII визначено юридичний статус ВРП як колегіального, незалежного конституційного органу державної влади й суддівського врядування, який діє в системі правосуддя України на постійній основі; порядок обрання (призначення) на посади членів ВРП та підстави для їх звільнення й припинення повноважень; порядок реалізації повноважень ВРП стосовно формування суддівського корпусу та здійснення дисциплінарних повноважень, а також урегульовано багато інших важливих питань.

Загалом вказаний закон справляє позитивне враження, оскільки містить низку переваг порівняно із Законом України «Про вищу раду юстиції». Так, у Висновку Венеційської комісії «Щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 7 жовтня 2010 року № 588/2010, окрім іншого, аналізувались положення, які стосувались повноважень Вищої ради юстиції. Відповідно до ч. ч. 2 і 3 ст. 25 («Повноваження Вищої ради юстиції щодо перевірки справ») у чинній на той час (2010 рік) редакції було встановлено, що ВРЮ «може витребувати й отримувати від судів копії судових справ, провадження у яких не закінчено, за винятком справ, які розглядаються в закритому режимі. <...> Витребування та отримання ВРЮ копій судових справ не перешкоджає продовженню їх судового розгляду». Норма, що надавала ВРЮ право отримувати від судів копії судових справ, які ще розглядали-

ся повноважним судом, викликала серйозне занепокоєння щодо судової незалежності (п. 35 рішення Венеційської комісії). У п. 38 вказаного рішення зазначено: «Це положення є небезпечним, оскільки воно може підривати незалежність суддів. Надання документів у справах, розгляд яких триває, може розглядатись як повідомлення про те, яким чином справа повинна бути розглянута. Одним з основних принципів судової незалежності є те, що кожен суддя, розглядаючи справу, підкоряється тільки закону та має бути вільним від будь-якого впливу, коли застосовує закон».

Положення ч. 3 ст. 25 Закону України «Про Вищу раду юстиції» щодо права ВРЮ витребувати від судів копії судових справ, розгляд яких не закінчено, згодом були визнані такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними) рішенням Конституційного Суду України від 11 березня 2011 року № 2-рп/201.

У зв'язку із цим виключно позитивно варто оцінити ч. 6 ст. 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», у якій враховано позицію Венеційської комісії, зазначене рішення Конституційного Суду України та вказується, що «матеріали судової справи (їх копії), пояснення від суддів чи прокурорів щодо судових справ можуть бути надані на вимогу Вищої ради правосуддя чи її органу тільки щодо тих справ, розгляд яких закінчено. Член Вищої ради правосуддя не має права витребувати матеріали судових справ, розгляд яких не закінчено». Єдиним винятком із цього правила, відповідно до закону, може бути витребування членом ВРП копій матеріалів судової справи в разі подання дисциплінарної скарги з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», – безпідставного затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасного

надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Важливим аспектом реформування стало уточнення повноважень ВРП. Зокрема, необхідно позитивно оцінити такі повноваження, як можливість ухвалення ВРП рішень про звільнення суддів, надання згоди на затримання судді або утримання його під вартою чи арештом, ухвалення рішень про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, якими не була наділена ВРЮ. Зазначені повноваження зумовлюються потребою в забезпеченні оперативності прийняття таких рішень, оскільки на практиці нерідко виникала ситуація, коли протягом певного часу такі рішення з різних причин не приймалися, наприклад, коли засідання Верховної Ради України не проводилися через канікули або в процесі голосування не було змоги набрати необхідної кількості голосів унаслідок суперечок між різними політичними силами.

Зауважимо, що ці повноваження ВРП вже активно реалізуються. Зокрема, під час засідання 23 березня 2017 року ВРП розглянула питання та ухвалила рішення про звільнення 33 суддів за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, серед яких значну частину склали судді, які протягом тривалого часу були відсутні на роботі без поважних причин, сприяли діяльності терористичної організації ЛНР, зокрема, будучи судьями України, здійснювали правосуддя від імені самопроголошеної республіки [9]. Уперше повноваження щодо надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом використано 12 березня 2017 року, коли ВРП було задоволено подання першого заступника Генерального прокурора України Д.А. Сторожука та надано згоду на утримання судді Суворовського районного суду м. Одеси К.Ю. Бобовського під вартою [10].

20 березня 2017 року Вищою радою правосуддя, згідно з п. 7 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і ч. 2 ст. 62 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», а також враховуючи рішення, ухвалене Другою Дисциплінарною палатою ВРП 20 березня 2017 року, була тимчасово відсторонена від здійснення правосуддя суддя Дніпровського районного суду м. Києва [11].

Водночас стосовно окремих положень Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII варто висловити окремі зауваження. Відповідно до його ч. 1 ст. 1 Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного й високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції та законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Відразу ж привертає увагу використаний у Законі України «Про Вищу раду правосуддя» та Законі України «Про судоустрій і статус суддів» термін «орган суддівського врядування», зміст якого потребує більш глибокого аналізу. Як вказується в енциклопедичній літературі з державного управління, термін «врядування» має нетривалу історію застосування, оскільки його було введено в наукову лексику лише в другій половині 1990-х років як відбиття потреби внесення сутнісних змін до системи управління суспільним розвитком в умовах розгортання в країні демократичних перетворень [12, с. 81]. Як вказує Ю.Є. Гумен, врядування – це процес самостійного вирішення народом чи окремими його представниками питань своєї життєдіяльності відповідно до його суверенної волі [13]. До речі, на думку науковця, терміну «врядування» концептуально

ні правові акти, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, особливо в контексті реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне запропонувати викласти ч. 1 ст. 2 в такій редакції: «1. Статус, повноваження, засади організації та порядок діяльності Вищої ради правосуддя визначаються Конституцією України, цим законом та Законом України «Про судоустрій і статус суддів», чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України». На правильність такої позиції настановує хоча б той факт, що аналогічним чином на сьогодні визначаються правові засади діяльності прокуратури, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України та інших державних органів, закони про які були прийняті останнім часом.

Внесення зазначених змін кореспондує з положеннями Преамбули Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у якій зазначається, що «цей Закон визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів (виділено нами – С. К.) і забезпечує право кожного на справедливий суд», а реалізація цих стандартів неможлива без дотримання вимог міжнародних договорів.

Важливим аспектом функціонування ВРП є забезпечення її незалежності, створення механізму захисту від незаконного впливу, що передбачено для таких органів міжнародними нормативно-правовими актами. Зокрема, відповідно до Європейської хартії про статус суддів, прийнятої Радою Європи 10 липня 1998 року, питання добору, призначення, просування по службі або завершення перебування на посаді судді має вирішувати орган, незалежний від виконавчої чи законодавчої влади (п. 1.3). У розвиток цих положень у ст. 21 Закону України

«Про Вищу раду правосуддя» міститься норма досить загального характеру про те, що «член Вищої ради правосуддя у своїй діяльності є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання» (ч. 4). Окремі гарантії діяльності ВРП містяться в Кримінальному кодексі України, який встановлює відповідальність за посягання на життя голови чи члена ВРП (ст. 112), втручання в їх діяльність (ст. 344), погрозу або насильство щодо них (ст. 346), перешкоджання діяльності ВРП (ст. 351²), а також у Кодексі України про адміністративні правопорушення щодо невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу або члена Вищої ради правосуддя (ст. 188³²).

Проте загальне положення, передбачене в ч. 4 ст. 21 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», навряд чи варто визнати достатнім. У процесі подальшого вироблення законодавчих пропозицій стосовно вдосконалення гарантій діяльності, які сприятимуть реальному забезпеченню незалежності членів ВРП під час виконання ними своїх обов'язків, можуть бути використані як зразок норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яким передбачені гарантії незалежності для суддів. Зокрема, Закон України «Про Вищу раду правосуддя» доцільно доповнити нормою такого змісту: «Незалежність члена Вищої ради правосуддя забезпечується заборонаю незаконного впливу, тиску або втручання в діяльність Вищої ради правосуддя; відповідальністю за неповагу до Вищої ради правосуддя та її членів; окремим порядком фінансування й організаційного забезпечення діяльності, установленим законом; належним матеріальним і соціальним забезпеченням членів Вищої ради правосуддя; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки члена Вищої ради правосуддя, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту».

Отже, Закон України «Про Вищу раду правосуддя» вже набув чинності,

проте потребує ґрунтовного наукового аналізу. Наразі постало питання щодо ефективності діяльності Вищої ради правосуддя, від якої залежить реалізація подальших кроків здійснення судово-правової реформи. Узагальнення першого практичного досвіду функціонування Вищої ради правосуддя, безперечно, стане основою для подальших досліджень, визначення шляхів удосконалення її організації та діяльності.

Ключові слова: Вища рада правосуддя, судово-правова реформа, європейські стандарти, судова влада, статус суддів, гарантії діяльності.

У статті досліджуються проблемні питання щодо запровадження Вищої ради правосуддя з позицій подальшої реалізації судово-правової реформи в Україні. На підставі системного аналізу норм чинного законодавства висувуються пропозиції щодо вдосконалення окремих положень Закону України «Про Вищу раду правосуддя», зокрема, стосовно визначення її природи, правової основи організації та діяльності тощо.

В статье исследуются проблемные вопросы создания Высшего совета правосудия с позиций дальнейшей реализации судебно-правовой реформы в Украине. На основе системного анализа норм действующего законодательства выдвигаются предложения по совершенствованию отдельных положений Закона Украины «О Высшем совете правосудия», в частности, относительно определения его природы, правовой основы организации и деятельности и так далее.

The article deals with the problematic issues concerning the introduction of the Supreme Council of Justice from the point of view of further implementation of legal and judicial reform in Ukraine. On the basis of systematic analysis of the norms of the current legislation, proposals are made to improve certain provisions of the Law of

Ukraine “On the Supreme Council of Justice”, in particular, with regard to determining its nature, the legal basis for organization and activities, etc.

Література

1. Концепція судово-правової реформи в Україні : схвалена Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 2296-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

2. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 67.

3. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : затверджено Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.

4. Проект Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 23 вересня 2016 року № 5180 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60102&pf35401=400725>.

5. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII // Голос України. – 2017. – № 1. – 4 січня.

6. Здійснено державну реєстрацію Вищої ради правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vru.gov.ua/news/2111>.

7. Регламент Вищої ради правосуддя : затверджений Рішенням Вищої ради правосуддя від 24 січня 2017 року № 52/0/15-17 (внесено зміни Рішенням Вищої ради правосуддя від 7 лютого 2017 року № 189/0/15-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vru.gov.ua/content/docs/Reglament_07022017.doc.

8. Затверджено структуру та штатний розпис Вищої ради правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vru.gov.ua/news/2124>.

9. 33 суддів звільнено з посад за вчинення істотного дисциплінарного проступку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vru.gov.ua/news/2113>.

10. Вища рада правосуддя надала згоду на застосування до судді запобіжного заходу у виді утримання під вартою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vru.gov.ua/news/2075>.

11. Дисциплінарна палата ВРП тимчасово відсторонила від здійснення правосуддя суддю Дніпровського районного суду міста Києва Іваніну Ю.В [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vri.gov.ua/news/2111>.

12. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : В.С. Загорський, С.О. Телешун та ін. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011–2011. – Т. 8 : Публічне врядування. – 2011. – 630 с.

13. Гумен Ю.Є. Демократичне врядування в контексті українського державотворення: історико-методологічний аналіз / Ю.Є. Гумен // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2015. – № 2. – [Електро-

ний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipdu_2015_2_30.

14. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 17 жовтня 2016 року № 1401-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60102&pf35401=403291>.

15. Порівняльна таблиця до другого читання до проекту Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (реєстраційний № 5180) від 20 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60102&pf35401=410784>.

УДК 346.001.73 (477)

О. Подцерковний,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України
завідувач кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ПОТРЕБИ ПОВЕРНЕННЯ ДО НАУКОВО-ПРАВОВОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Українська економіка залишається у досить складному становищі, не дивлячись на численні спроби реформування. Причинами такого стану виступають зовнішні, ментальні, соціальні, управлінські, освітні, корупційні та інші чинники, дослідження яких повинно здійснюватися в усій площині соціальних наук. Разом із тим, не можна не відмітити загальну проблему реформування, яка з усією очевидністю проявляється під час підготовки законодавчих актів та інших актів регулювання економіко-правового змісту. Йдеться про практичне усунення вітчизняних науковців права від супроводження економічних реформ в Україні. Це усунення має характер свідомого та несвідомого переключення центрів прийняття рішень на іноземних радників та молодих фахівців, які здобули освіту в зарубіжних закладах освіти. Попри креативність деяких управлінських рішень, що стали наслідком такого підходу, можна відмітити недостатню результативність актів регулювання загалом, що не лише підриває довіру до реформ як таких, але й провокує відторгнення регулюючого впливу від реальної економічної ситуації та дійсних проблем ведення бізнесу.

Робочі групи з розроблення законопроектів, призначених для застосування в економіці, формуються у непрозорий спосіб. Здебільшого спостерігається формальна орієнтація на положення Закону України «Про державну регуляторну політику у сфері

господарювання» щодо етапності регуляторної діяльності. Обов'язкова підготовка аналізу регуляторного впливу; оприлюднення проектів регуляторних актів з метою отримання зауважень і пропозицій виконуються без залучення вітчизняних вчених – силами самих нормотворчих органів. А базове та періодичне відстеження результативності регуляторного акту взагалі залишається теоретичною конструкцією. Майже згорнута комунікація між науковими центрами та регуляторними органами. Запити на підготовку експертних висновків не лише не мають систематичного характеру та не ґрунтуються на реальному матеріальному та іншому заохоченні науковців, які знаються на предметі регулювання та можуть здійснити змістовний прогноз регуляторної дії відповідних проектів актів законодавства, але й втратили зворотній зв'язок з їх виконавцями, коли зауваження та пропозиції науковців, які за власною ініціативою реагують на проекти регуляторних актів, залишаються без аналізу та належного відгуку.

Один із наочних прикладів – стан розробки та впровадження різноманітних стратегій економічного розвитку як засобів державної економічної політики. На жаль, традицією стало повне відкидання в Україні напрацьованих попередніх урядів та відповідних програмних документів, що ігнорує висновки науки права про потреби забезпечення сталості економіко-правового розвитку.

Наприклад, у 2013 році була ухвалена Стратегія розвитку морських портів України до 2038 року, якою була скасована Стратегія розвитку морських портів України до 2015 року. При цьому жодного аналізу реалізації попередньої стратегії не відбулося. Це й не дивно, адже жодного виконання не відбулося, а Закон «Про морські порти в Україні», прийнятий в цей період, за своїм змістом та логікою йшов у повну суперечність з існуючою на той момент стратегією розвитку морських портів України.

Те ж саме можна сказати про Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року, яка була скасована Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою Кабінетом Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. При цьому без жодного аналізу результативності попередньої стратегії було зазначено про необхідність прийняття нової у зв'язку із «завершенням строку реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року», «зміною зовнішніх та внутрішніх умов», «доцільністю підготовки нового стратегічного документа, розробленого відповідно до європейських стандартів» тощо.

28 березня 2017 року відбулася презентація Експортної стратегії України, яку розробило Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. На жаль, форма впровадження та зміст відповідного документа містить ті самі вади, що й у ситуації з іншими економічними стратегіями. Поряд із неврахуванням потреб формування економічної стратегії у чіткому співвідношенні з попередніми програмними документами, відповідний акт містить чималі вразливі місця, які можна було б уникнути, якби були враховані думки вчених-економістів та юристів. Зокрема, з тексту документу практично неможливо зрозуміти, які вектори розвитку країни у відповідній сфері мають існувати за умови продовження економічної, військової та гуманітарної агресії Росії

до України. Фактично, без позитивного та негативного прогнозу розвитку відповідної агресії неможливо передбачити гнучкість у державній експортній стратегії та надати орієнтири суб'єктам господарювання у власній експортній діяльності.

Розробниками обрані пріоритетні сектори економіки з метою підтримки розвитку експорту. Вважаємо недоцільним розглядати сектор креативних послуг як другий за пріоритетністю, оскільки за потенційними можливостями він значно поступається іншим секторам (машинобудування, виробництво запасних частин, харчова промисловість, туризм).

Крім того, слід зауважити, що не можна відкидати державну підтримку тих галузей, які, можливо й не мають інноваційного характеру, але котрі можуть стати вагомим чинником валютних надходжень та міжнародної кооперації українських підприємств. Зокрема, йдеться про сектор транспорту, який здатен надавати широкі послуги з перевезення вантажів та пасажирів.

З документу важко зрозуміти, як вчинить держава з тими секторами економіки, наприклад, металургійним виробництвом, який має істотний експортний потенціал, але знаходиться у глибокій кризі. По суті, документ обходить питання державної підтримки та стимулювання експорту в металургії, що можна вважати необґрунтованим.

В плані дій відсутні будь-які посилення на потреби деофшоризації зовнішньоекономічної діяльності та демонополізації ринків в Україні, що слугують вагомим чинником стримування підприємницької активності в країні.

Нещодавно Міністерство економічного розвитку та торгівлі виступило з новою стратегією – Стратегією розвитку малого та середнього бізнесу на період до 2020 року [1]. Зокрема, продекларовано, що завдяки реалізації цієї стратегії відбудеться збільшення на 1% частки малих та середніх підприємств у ВВП протягом трьох років: «част-

в) впровадження показань свідків у господарському процесі, яке здійснено не лише без закладення елементів виключності цього джерела доказування, що попереджає зловживання, але й з порушенням процесуальних засад застосування цього інституту. Йдеться про неприпустиме спрощення. Зокрема, пропонується порядок оформлення заяви свідка в нотаріальному порядку без участі обох сторін несе чимало загроз. Не враховано, що в цивілізованих країнах, де передбачена можливість подібного афідевіту, процедура отримання показань свідка поза судовим слуханням застосовується тільки у випадках, коли свідка неможливо викликати в судове засідання. Передбачається також право сторін на перехресний допит свідка під час афідевіту [7] та право суду не прийняти будь-які такі письмові показання [8]. У проекті ГПК немає жодної з відповідних гарантій, а процедура розрахована тільки на показання «зацікавлених» осіб. Це створює ризик затягування справ і маніпулювання доказовою базою недобросовісними учасниками процесу;

г) запровадження інститутів, які за багато років існування в інших процесах не довели своєї ефективності. Мова йде, зокрема, про наказне провадження, яке є малорезультативним, ще й процесуально витратним у цивільному процесі. Велика небезпека затягування розгляду економічних спорів виникає у зв'язку із запровадженням інституту свідків у господарському процесі. Цей перелік можна продовжувати ще й ще.

Під удар від такого впровадження потрапляє вся економіка, для якої господарські суди виступають юрисдикційним інфраструктурним елементом і останнім рубежем захисту суб'єктів господарювання від рейдерського переділу власності й правового хаосу. Проект кодексу виглядає «дітищем» політики нормативної інфляції, яка, подолавши небагато проблем, створює безліч нових, обтяжує людину бюрократичними процедурами, за яких правомірна поведінка є винятком, а економічний сенс

закону втрачається в ідеальних правових конструкціях.

За відсутності послідовного звернення до наукової спільноти у справі розробки нового законодавства призводить до ігнорування всього розмаїття європейських підходів до регулювання економіки, в тому числі, з погляду подальшої кодифікації правил здійснення господарської діяльності з урахуванням, наприклад, Господарського кодексу Бельгії 2013 р., Кодексу господарської діяльності Естонії 2011 р., Турецького комерційного кодексу 2012 р., нарешті, Підприємницького кодексу Республіки Казахстан тощо.

Розгорнуті зауваження виникають у науковців стосовно непропорційності деяких засобів регулювання, які погіршують стан захисту вітчизняних суб'єктів господарювання на користь іноземних. В якості прикладів можна згадати проблему обмеження компетенції міжнародного комерційного арбітражу, коли у проектах процесуальних кодексів пропонується виключити з юрисдикції міжнародного комерційного арбітражу при ТПП України деякі категорії спорів, що виштовхує міжнародні спори за участі національних економічних суб'єктів.

Те саме стосується введення жорстких вимог щодо вступу в магістратуру у вищі юридичні навчальні заклади, яке різко контрастує з постійним спрощенням порядку набору в польські, румунські, угорські та інші навчальні заклади. Спрощена нострифікація диплома, виданого іноземним ВНЗ, а також відсутність вимог щодо складання державних тестів (ЗНО) під час вступу до магістратури зарубіжних юридичних ВНЗ, призводить у цьому контексті до отримання зарубіжними ВНЗ неконкурентних переваг перед вітчизняними навчальними інституціями.

Досить небезпечним і таким, що порушує принцип пропорційності в забезпеченні прозорості залучення іноземних працівників в економіку України, є законопроекти щодо спрощення отримання права на постійне проживання

в Україні суто через факт реєстрації бізнесу, без капіталовкладень тощо. Законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення бар'єрів для залучення іноземних інвестицій (щодо скасування реєстрації іноземних інвестицій та внесення змін в правила працевлаштування та тимчасового проживання іноземців)» щодо відповідних змін направлено зараз на підпис Президента поза врахування думки вчених про потребу всебічної оцінки лібералізації порядку набуття права на постійне проживання, коли виникає загроза спрощеного використання закладеного в законі механізму для погіршення стану ринку праці за рахунок працівників із країн з несприятливим соціально-економічним становищем.

На жаль, в Україні продовжують ігноруватися наслідки лібералізації інших сфер економічного життя, коли послаблення державно-регулюючих заходів призвело не до покращення позиції України в рейтингу сприятливого бізнес-клімату, а навпаки – зумовило зростання неправомірного поглинання бізнесу та інших зловживань у корпоративних відносинах (рейдерства). Так сталося із скасуванням вимог щодо нотаріального посвідчення підписів засновників на установчих документах, яке було запроваджено у 2015 році, а у зв'язку з жахливими наслідками для стабільності економічних відносин було скасовано у 2016 році відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності».

Сьогодні те саме відбулося зі скасуванням вимог Цивільного та Господарського кодексів щодо використання печаток юридичними особами. Можна спрогнозувати різке збільшення невизначених за правовим режимом дій підприємців, яким відкриється широке поле для зловживань недобросовісних осіб у зв'язку з відповідними новелами. Враховуючи те, що реальних

складнощів із використанням печаток у господарському обігу ніколи не виникало, скасування відповідних вимог має характер формального реформування, яке не несе реального позитивного наповнення у економіко-правові відносини.

Результати невдалого реформування, якого можна було б уникнути за умови реального науково-правового супроводження процесу розробки та оцінки результативності регуляторних актів, звичайно, поширені й в інших питаннях. Їх сукупність на сьогодні набула критичної межі, за якою виникає загроза національної безпеки держави. Не випадково, що згідно із Законом України загрозою національної безпеки у сфері економіки вважається «ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки» (ст. 7).

Необхідно не просто повернутися до ґрунтового наукового супроводження економіко-правових реформ в Україні, але й вивести його на новий якісний рівень. Йдеться, щонайменше, про обов'язкову науково-технічну експертизу проектів регуляторних актів рівня Кабінету Міністрів України, Президента України, Верховної Ради України. У протилежному випадку розраховувати на сталість, прогнозованість та зваженість державної економічної політики не доводиться.

Ключові слова: регуляторна політика, реформування, науковий висновок, господарський процесуальний кодекс, пріоритетний сектор економіки.

Стаття присвячена дослідженню науково-правового супроводження економічних реформ в Україні з урахуванням думки вчених-економістів та юристів. Проаналізовано питання щодо доцільності прийняття нових нормативно-правових актів, зокрема економічних стратегій розвитку держави, а також Господарського процесуального кодексу.

Стаття посвячена дослідженню науково-правового супроводження економічних реформ в Україні з урахуванням думки вчених-економістів та юристів. Проаналізовано питання доцільності прийняття нових нормативно-правових актів, зокрема економічних стратегій розвитку держави, а також Хозяйственного процессуального кодекса.

The article investigates the scientific and legal support economic reforms in Ukraine, taking into account the views of economists and lawyers. Analyzed the question of whether the adoption of new regulations, including economic policies of the state and Commercial Procedure Code.

Література

1. Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=29c94bc5-77f2-44afb74-5f13e382a3b2&title=ProjektPostanoviKabinetuMinistrivUkrainiproZatverdzhenniaStrategiiRozvitkuMalogoISerednogoPidprimnitsvaUkrainiNaPeriodDo2020-Roku>

2. Схвалено стратегію розвитку малого і середнього бізнесу в Україні до

2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.golovbukh.ua/news/14114-qqn-17-m5-25-05-2017-shvaleno-strategiyu-rozvitku-malogo-serednogo-bznesu-v-ukran-do-2020-roku>

3. Дубровський В. Спроценована система оподаткування. Розвінчування міфів / В. Дубровський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/economics/2016/01/03/324990_sproshchena_sistema_opodatkuvannya.html

4. Адміністрація: вихід на новий рівень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yur-gazeta.com/publications/events/adminyusticiya-vihid-na-noviy-riven.html>

5. Васильовський Е.В. Курс громадянського процесу / Е.В. Васильовський. – М.: Изд-е Бр. Башмаковых, 1913. – Т. 1. – С. 393, 394; Ніколенко, Л.М. Мета судового доказування / Л.М. Ніколенко // Економіка і право : Научний журнал. – 2004. – № 3. – С. 40–44.

6. Голубева Н.Ю. «Електронний суд» в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yaizakon.com.ua/elektronnyj-sud-v-mire/>

7. Perell J. discusses permissible scope of cross-examination on affidavits [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cavanagh.ca/blog/?p=730>

8. Cross-examination of witness on affidavit in commercial proceedings would serve no useful purpose [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.staredecisishibernia.com/application-leave-cross-examine-ibrc-witness-refused-serve-no-useful-purpose-determining-issues-trial/>

УДК 342.9

Г. Губіна,кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного
та кримінального права
Національного університету «Одеська морська академія»

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЛІЦЕНЗУВАННЯ МОРСЬКОЇ СФЕРИ (2000–2014)

Адміністративно-правове регулювання діяльності у морській сфері здійснюється за допомогою різноманітних методів. Одним із них є ліцензування. Однак численні зміни у нормативно-правовій базі в цьому напрямку, на наш погляд, зменшують ефективність його практичного застосування щодо морської сфери. Таким чином, виникає необхідність проаналізувати національну законодавчу базу про ліцензування діяльності в морській сфері в Україні за період з 2000 р. по 2014 р., коли був прийнятий і введений в дію перший базовий закон про ліцензування.

Проблемам інституту ліцензування значну увагу приділено у наукових працях В.А. Гуменюка, С.В. Ківалова, О.М. Олейника, І.Д. Пастуха, П.М. Пальчука, П.М. Чистякова, Л.В. Шестак, В.К. Шкарупи. Однак розробок у сфері адміністративно-правового регулювання ліцензування в морській сфері ними не здійснено.

Метою статті є аналіз української законодавчої бази інституту ліцензування морської сфери в період 2000 р. – 2014 р.

Новий етап у сфері ліцензування розпочався у 2000 р. з прийняттям і введенням у дію першого в нашій країні загального нормативно-правового акту (надалі – НПА) про ліцензування – Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. № 1775-III (надалі – Закон № 1775-III), який стосувався також і ліцензування госпо-

дарської діяльності у морській сфері: пошук (розвідка) корисних копалин та користування надрами; надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів річковим і морським транспортом; посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном; страхова діяльність, а також діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств. Через деякий час певні з цих видів діяльності або були скасовані, або були відкориговані, або були закріплені у спеціальних законах про ліцензування. Особливістю даного закону було те, що він містив визначення основних термінів, органи ліцензування та їхні повноваження, види господарської діяльності, що підлягали ліцензуванню на той час, перелік документів для одержання ліцензії, а також провадження з її отримання тощо. У той же час разом із Законом № 1775-III приймалися та були чинними безліч підзаконних НПА, які стосувалися ліцензування, в т.ч. у морській сфері.

Після прийняття у 2003 р. двох кодифікованих законів – Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV та Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV, де прописувалися деякі базові положення щодо ліцензування, ситуація не змінилася. І з 01.01.2004 р. втрачає чинність Закон України «Про підприємництво» від 07.02.1991 р. № 698-XII, крім ст. 4.

Так, для здійснення пошуку (розвідки) корисних копалин ліцензію необхідно було отримувати в Міністерстві екології та природних ресурсів України, яке через деякий час тимчасово реорганізували у Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. Ліцензійні умови з провадження даної господарської діяльності змінювалися всього 2 рази, оскільки наприкінці 2010 р. внесені зміни у Закон № 1775-III призвели до відсутності наявності ліцензії на це: 1) Інструкція про умови і правила провадження підприємницької діяльності (ліцензійні умови) з пошуку (розвідки) та експлуатації родовищ корисних копалин та контроль за їх дотриманням, затверджена Наказом Ліцензійної палати України та Держкомгеології України від 08.04.99 р. № 33/58 (втрата чинності 01.03.2001 р.), яка базувалася на Законі України «Про підприємництво», Кодексі України про надра, Постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок ліцензування підприємницької діяльності» від 03.07.98 р. № 1020 та Положенні про Ліцензійну палату України, затверджене Указом Президента України від 16.07.97 р. № 648/97; 2) Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з пошуку (розвідки) корисних копалин, затверджені Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства екології та природних ресурсів України від 13.02.2001 р. № 31/51 (втрата чинності 18.03.2011 р.), відповідно до Закону № 1775-III та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку органів ліцензування» від 14.11.2000 р. № 1698. Останні ліцензійні умови, вважаємо, були більш професійно написані та висвітлювали новий погляд на вимоги. Однак перелік підзаконних НПА, що регулював ліцензування в цьому напрямку, був набагато більше (наприклад, Перелік документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності, затверджений

Постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 р. № 756 (втрата чинності 06.09.2016 р.)).

За новим НПА (ст. 9 Закону № 1775-III) користування надрами як господарська діяльність, що ліцензується, була вказана у вигляді різних видів користування надрами [1]. Ліцензію надавав Державний комітет України по геології і використанню надр за попереднім погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України, його органами на місцях. Правове регулювання ліцензійного провадження відбувалося згідно з низкою НПА: Порядком надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.1995 р. № 709 (втрата чинності 02.10.2003 р.); Переліком документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 р. № 756 (втрата чинності 06.09.2016 р.); Порядком надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1540 (втрата чинності 27.02.2008 р.); Порядком проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів (ліцензій) на право користування надрами, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 р. № 694 (втрата чинності 30.08.2005 р.); Порядком надання у 2005 році спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2005 р. № 827; Порядком проведення у 2005 році аукціонів з продажу спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2005 р. № 828; Інструкцією щодо порядку погодження матеріалів з Мінекобезпеки України та його органами на місцях для отримання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами, затвердженою Наказом Міністерства

З прийняттям Закону № 1775-III посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном отримало нову вітчизняну законодавчу базу: Перелік документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 р. № 756 (втрата чинності 06.09.2016 р.); Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном, затверджені наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2001 р. № 155/534 (втрата чинності 22.10.2010 р.); Порядок контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном, затверджений Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністерства праці та соціальної політики України від 24.06.2004 р. № 78/141 (втрата чинності 22.10.2010 р.); Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном, затверджені Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 06.09.2010 р. № 272 (втрата чинності 05.02.2016 р.); Порядок контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном, затверджений від 06.09.2010 р. № 272 (втрата чинності 05.02.2016 р.).

Вважаємо, що вказані НПА, на відміну від попередніх, які здійснювали правове регулювання ліцензування у цій сфері, знаходяться на етапі вдосконалення – відбуваються збільшення вимог до ліцензіатів, забезпечення з боку держави дотримання прав, інтересів осіб, які користуються послугами ліцензіатів. Однак чітко прописана на теоретичному рівні вітчизняна законодавча база у цій сфері не завжди повністю реалізовува-

лася на практиці. На наш погляд, це пов'язано з іноземним суб'єктом господарювання та його національним законодавством.

Страхова діяльність у морській сфері продовжувала ліцензуватися. Ліцензію спочатку видавало Міністерство фінансів України, а з 2003 р. – Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. За період 2000-2014 рр. основними НПА у цьому напрямку були: Кодекс торговельного мореплавства України № 176/95-ВР від 23.05.1995 р.; Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР; Перелік документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 р. № 756 (втрата чинності 06.09.2016 р.); Ліцензійні умови провадження страхової діяльності, затверджені Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства фінансів України від 16.07.2001 р. № 98/343 (втрата чинності 24.11.2003 р.); Ліцензійні умови провадження страхової діяльності, затверджені Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28.08.2003 р. № 40 (втрата чинності 30.05.2017 р.).

Представляється, що положення даних ліцензійних умов були загальними, універсальними. А для такого виду господарської діяльності, вбачається, вони не підходили, оскільки не враховували вартість об'єкту страхування, статус резидентства страхувальника, і, як наслідок, обмежений вибір страховиків. Таким чином, недосконалість чинного законодавства України щодо ліцензування страхової діяльності в морській сфері призвело до практичної відсутності існування її в нашій державі.

Згідно із Законом № 1775-III з'явився новий вид господарської діяльності, що ліцензується, – діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків)

господарств. Усі можливі процедури з ліцензією (наприклад, видача, переоформлення) спочатку були покладені на Державний департамент рибного господарства Міністерства аграрної політики України, що неодноразово потім змінював свою назву. Нормативно-правова база для напрямку, що розглядається, була наступною: Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011 р. № 3677-VI4; Перелік документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 р. № 756 (втрачена чинності 06.09.2016 р.); Ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов'язаної з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств, затверджені Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства аграрної політики України від 14.11.2001 р. № 132/336 (втрачена чинності 12.07.2013 р.); Порядок контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності, пов'язаної з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств, затверджений Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства аграрної політики України від 02.04.2003 р. № 40/90 (втрачена чинності 18.10.2016 р.); Ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов'язаної з промисловим виловом риби, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств, затверджені Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 31.05.2013 р. № 341 (надалі – ліцензійні умови № 341). Вважаємо, що перші ліцензійні умови були експериментальними, а наступні – це сформований, переосмислений погляд на вдоскона-

лення вимог щодо ліцензіата: нові організаційні вимоги (наприклад, дотримання законодавства України про працю щодо порядку прийняття та оформлення громадян на роботу; забезпечення зберігання, транспортування, здавання вилученої риби на приймальні пункти в установленому законодавством порядку; видання рибалкам, відповідальним за промисловий вилов риби у їх виробничих підрозділах, усіх необхідних документів, які надають право здійснювати промисловий вилов риби) та технологічні (наприклад, риболовні судна повинні відповідати вимогам безпеки мореплавства згідно з чинним законодавством України, включаючи міжнародні зобов'язання України). Отже, ліцензійні умови № 341 будуть сприяти оптимальному рівню зариблення басейну Чорного моря, Азовського моря та рибогосподарських водних об'єктів України, розчищенню проток та нерестилищ.

Таким чином, для етапу 2000 р. – 2014р. властиве наступне: 1) прийнятий перший базовий закон з ліцензування не зменшив кількість підзаконних НПА; 2) перелік видів господарської діяльності, що підлягав ліцензуванню у морській сфері, постійно переглядається та скорочується; 3) строк чинності підзаконних НПА, що регулює ліцензування того або іншого виду господарської діяльності у морській сфері в Україні, є іноді коротким; 4) закріплення на законодавчому рівні з кожним новим НПА більш складних вимог для отримання ліцензії, які іноді навіть потребують значних грошових витрат.

Ключові слова: господарська діяльність у морській сфері, ліцензування, морська сфера, нормативно-правові акти.

Статтю присвячено дослідженню національного законодавства про ліцензування діяльності у морській сфері у період 2000–2014 років. Аналізуються ліцензійні умови, характерні для даної сфери, та визначаються їхні позитивні й негативні сторони.

Статья посвящена исследованию национального законодательства о лицензировании деятельности в морской сфере в период 2000–2014 годов. Анализируются лицензионные условия, характерные для данной сферы, и определяются их положительные и отрицательные стороны.

The article is dedicated to the study of the national legislation about licensing of activities in the marine

sphere on the period of 2000–2014. The licensing conditions characteristic for this sphere are analyzed, and their positive and negative sides are determined.

Література

1. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

УДК 340.12(477)

Т. Васильківська,
суддя Смілянського міськрайонного суду Черкаської області,
здобувач кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПОРЯДОК І МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ДЛЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ТА ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Євроінтеграційні й інші міжнародні стратегії сучасної України потребують відповідних досліджень питомого співвідношення національної правової системи із базовими поняттями міжнародного права та передумовами його застосування. Окремо тут постають питання вивчення порядку та меж практичного використання норм міжнародного права для публічно-правового та приватноправового регулювання, особливості їхнього розрізнення і тлумачення саме в Україні.

Окреслена проблематика є достатньо актуалізованою у розробках російських та українських авторів, які інноваційно ведуть свої дослідження подеколи ще з часів «перебудови» в СРСР. Серед таких робіт варто відзначити праці Ю. Баскіна, М. Крилова, Д. Левіна [1], В. Буткевича [2], К. Бекяшева та М. Волосова [3; 4], А. Попова [5], А. Дмитрієва і В. Муравйова [6], Л. Горбунової [7], О. Петришина, І. Бенедика, І. Билі-Садабаш [8], В. Репецького [9] та багатьох інших.

Метою цієї статті є з'ясування порядку і меж застосування міжнародного права для публічно-правового та приватноправового регулювання в Україні.

Відколи Українська Держава розбудовує самостійну правову систему, – відбувається й полеміка щодо правозастосовної діяльності із використанням норм міжнародного права. Вона реалізує себе у відповідній формі юридичної діяльності держави щодо розгляду й вирішення індивідуальних юридичних

справ. І, як правило, правозастосовна діяльність полягає: у наділенні одних суб'єктів правами, у покладенні на інших суб'єктів юридичних обов'язків, в офіційному визнанні юридичних фактів, в укладенні угод, у розгляді юридичних питань про наслідки правових спорів і правопорушень та у притягненні винних до юридичної відповідальності уповноваженими органами й посадовими особами [8, с. 77].

У Конституції України (у розділах про загальні засади, про права, свободи та обов'язки людини і громадянина, про Верховну Раду України та про Президента України) зазначено, що міжнародні договори, визнані вищим законодавчим органом, є частиною національного законодавства, і ними керуються в Україні громадяни й іноземці (крім визначених законодавством винятків), а також Президент України, який «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України» [7, с. 5-6]. Крім того, парламент України має право денонсувати міжнародний договір (п. 32, ст. 85 КУ).

Решта нормативно-правових актів України ґрунтуються на цих та інших положеннях Конституції та на чинних у державі міжнародних договорах.

Теоретики юриспруденції і власне сама юридична практика в Україні розрізняють застосування міжнародного права в контексті публічно-правового

та приватноправового регулювання. Відтак порядок і межі застосування для кожного із типів регулювання матимуть не тільки спільні риси, але й відмінності, котрі якраз і різнять їх між собою.

Уже в період «перебудови» московські юристи-міжнародники, а за ними й їхні українські колеги, визнали, що міжнародне право є публічне та приватне, де перше репрезентує відносини між державами, а друге – акумулює в собі норми, які «регулюють цивільно-правові, сімейні і трудові відносини з іноземним або міжнародним елементом» [1, с. 9]. При цьому зрозуміло, що під час аналізу ці дослідники акцент однак робили на міждержавних стосунках.

На зламі ХХ – ХХІ ст. російські правники вже чітко розділяли публічний та приватний сегмент міжнародного права, проте під впливом геополітичних амбіцій Росії все ж більшу увагу приділяли державній дипломатії та ролі держави у міжнародних відносинах [3, с. 5-7]. До сфери міжнародного приватного права К. Бекяшев відніс питання цивільно-правового становища іноземців, іноземних юридичних осіб, питання права власності, зобов'язального права (зовнішньо-торгівельні угоди, перевезення, розрахунки), питання авторського і винахідницького права тощо [3, с. 28-29]. Згодом цей дослідник зазначить, що міжнародне приватне право відноситься до особливої галузі, яка не є підпорядкованою міжнародному публічному праву, оскільки має низку чинників, якими відокремлюється від нього. Серед них: специфіка предмета (об'єкта) регулювання, склад учасників правовідносин (суб'єктний склад), склад нормативного масиву, в якому поєднано принципи і норми, сформовані всередині міжнародної та внутрішньодержавної правових систем [4, с. 10].

На середину 1990-х років поняття «міжнародне право» було ґрунтовно досліджене українським вченим В. Буткевичем [2]. Після ухвалення Конституції України вітчизняні юристи уточнили

поняття міжнародного публічного права. А. Дмитрієв і В. Муравйов указали на такі його особливості: 1) воно чинне в системі міждержавних (міжнародних) відносин; 2) є самостійною правовою системою, норми якої ґрунтуються на звичаєвому праві, а також створені шляхом узгодження позицій суб'єктів міжнародного права у процесі нормотворення та відповідного підписання угод; 3) щойно згадані норми міжнародного публічного права знаходять свою реалізацію у міждержавному спілкуванні, а також – усередині держав, після ратифікації, стають частиною правозастосовного процесу [6, с. 8].

Харківський дослідник А. Попов на рубежі ХХ – ХХІ століть видав посібник із міжнародного приватного права, в якому дав визначення цієї складової міжнародного права. «Норми міжнародного правопорядку, – зазначає він, – адресовані приватним особам, фізичним чи юридичним, об'єднані під назвою міжнародного приватного права» [5, с. 5-6].

Порядок застосування міжнародного публічного права у національному законодавстві України спричинений декількома особливостями. Насамперед вони різняться за суб'єктами правовідносин. У національному праві суб'єктами виступають фізичні та юридичні особи, у міждержавному – держави та їхні уповноважені органи (інколи – нації, які борються за своє визволення; інколи – міжнародні організації, роль яких останнім часом постійно зростає). Відмінність між національним і міжнародним публічним правом простежується також за об'єктами правовідносин. Усе розмаїття внутрішньодержавних стосунків зумовлене національним правом, а міждержавні відносини – сферою інтересів міжнародного публічного права. Окрім того, суб'єкти національного права не володіють ознаками суверенітету, тоді як держава і її уповноважені органи мають таку ознаку. Тобто державні органи всередині країни можуть здійснювати нормотворення (через

арбітражу [12, с. 18]. В. Бігун, В. Білоусов, І. Жуков указують на дві частини міжнародного приватного права: Загальну та Особливу. Перша містить загальні засади, поняття та механізми застосування колізійних норм, підстави та обмеження у застосуванні іноземного права, порядок встановлення змісту норм іноземного права, визначення правового статусу фізичних та юридичних осіб, держави та міждержавних організацій. Друга частина складається з декількох інститутів міжнародного приватного права: права власності; права інтелектуальної власності; правочинів; зобов'язань із заподіяння шкоди; спадкових, шлюбно-сімейних та трудових відносин, ускладнених іноземним елементом [12, с. 18].

Розділи XI, XII, XIII Закону України «Про міжнародне приватне право» (2005 р.) встановлюють застосування національного системою права поширеного в Європі комплексного підходу, який полягає у поєднанні вирішення проблеми колізії законів та колізії юрисдикції міжнародних підсудних. А це, відповідно, розділи – «Проведення у справах за участю іноземних осіб», «Підсудність та виконання іноземних судових доручень», «Визнання та виконання рішень іноземних судів» [13].

У підсумку потрібно відзначити, що українська держава у національному законодавстві встановлює свою систему співвідношення з міжнародним правом, через утвердження в Основному Законі норм, які передбачають особливості застосування норм цього права у країні. Це буде справедливо стверджувати і для публічної, і для приватної сфер міжнародного права. Проте останні дві теж різняться між собою. Водночас Україна дедалі більше інтегрується своєю правовою системою до міжнародних правовідносин і практикує застосування міжнародного права для публічно-правового та приватноправового регулювання, що виражається і в понад десятирічній дії нових законів («Про міжнародні договори України» 2004 року, «Про міжна-

родне приватне право» 2005 року), і в широкій судовій практиці, яку вважаємо подальшою перспективою наших досліджень.

Ключові слова: міжнародне право, правозастосовна діяльність, міжнародне публічне право, міжнародне приватне право.

Статтю присвячено вивченню порядку і меж застосування міжнародного права для публічно-правового та приватноправового регулювання в Україні. Автор доводить, що міжнародне публічне право та міжнародне приватне право мають відмінні способи застосування в національному праві української держави.

Статья посвящена изучению порядка и пределов применения международного права для публично-правового и частноправового регулирования в Украине. Автор доказывает, что международное публичное право и международное частное право имеют отличительные способы применения в национальном праве украинского государства.

The article is dedicated to studying the order and limits of applying international law for public and private legal regulation in Ukraine. The author proves that international public and private law have different law enforcement in the national legislation of the Ukrainian state.

Література

1. Курс международного права: в 7-ми т. / А. Баскин, М.Б. Крылов, Д.Б. Левин и др. – М. : Наука, 1989. – Т. 1: Понятие, предмет и система международного права. – М. : Наука, 1989. – 360 с.
2. Буткевич В. Походження терміна «міжнародне право» / В. Буткевич // Український часопис міжнародного права. – 1994. – № 1. – С. 3-73.
3. Международное публичное право : [учебник] / под ред. К.А. Бекяшева. – издание второе, переработанное и дополненное – М. : Проспект, 1999. – 640 с.

4. *Международное публичное право: [практикум]* / К.А. Бекашев, М.Е. Волосов. – М. : Проспект, 2000. – 238 с.
5. Попов А.А. *Международное частное право : [учеб. пособие]*. – 2-е изд., доп. и перераб. – Х. : Каравелла, 2000. – 244 с.
6. Дмитрієв А.І. *Міжнародне публічне право: [навч. посібник]* / А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов / відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.
7. *Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу / М-во юстиції України / редкол.: Л.М. Горбунова та ін.* – К. : Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2004. – Т. 1: Двосторонні договори. – 368 с.
8. *Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та семінарських занять із навчальної дисципліни «Теорія держави і права» (відповідно до вимог ECTS)* / уклад. О.В. Петришин, І.В. Бенедик, І.О. Биля-Садабаш та ін. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – 94 с.
9. *Міжнародне публічне право: [підручник]* / за ред. В.М. Репецького. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Знання, 2012. – 437 с.
10. Баймуратов М.А. *Международное публичное право.* – Х. : Одиссей, 2003. – 752 с.
11. Закон України «Про міжнародні договори України» [Електронний ресурс] : від 29 червня 2004 р. № 1906-IV – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
12. *Міжнародне приватне право : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закладів]* / [В.А. Бігун, В.М. Білоусов, І.М. Жуков] ; за ред. проф. В.П. Жушмана та доцента І.А. Шуміло. – Х. : Право, 2015. – 320 с.
13. Закон України «Про міжнародне приватне право» [Електронний ресурс] : від 23 червня 2005 р. № 2709-IV – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2709-15/page>

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.195

М. Василенко,

доктор юридичних і фізико-математичних наук, професор,
професор кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПОРТИВНЕ ПРАВО: ПОКАЗНИКИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ (МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА УЧБОВИЙ АСПЕКТИ)

За минуле десятиріччя у зв'язку зі стрімким розвитком спортивного шоу-бізнесу відбувся процес формування міжнародного спортивного права. Такі зміни викликали необхідність створення навчальних курсів та інститутів, в яких викладається спортивне право [1]. У свою чергу, це певним чином вплинуло на становлення спортивного права як комплексної галузі права як в провідних країнах світу з різними правовими системами, так і в Україні, на що звертав увагу автор цієї статті у попередній науковій праці [2]. У пострадянських країнах також відбувається цей процес, але з різними швидкостями (див. [2]). Існування такого процесу зумовлює певну розбіжність у розвитку спортивного права в країнах, що є визнаними світовими лідерами, та цими країнами. При цьому в Україні, як і в ряді інших країн, спортивне право як галузь законодавства фактично знаходиться ще на початковій стадії свого формування, це обумовлено тим, що сучасні підходи до управління спортом, організації спортивної інфраструктури в Україні стали сприйматися з певним запізненням, а комерціалізація спорту відбулася в українському спорті тільки за часи незалежності, тобто також з певним запізненням. Однак не можна не відзначити, що ще у 2005 р. російський автор С.В. Алексєєв опублікував підручник [3], де йдеться про нову

галузь російського права, що знаходиться на стадії становлення, предмет якої охоплює трудові, підприємницькі, фінансові, муніципальні суспільні відносини, які складаються у процесі фізкультурно-спортивної діяльності. Автор праці визначає, що спортивне право представляє собою спеціалізовану комплексну галузь права, що характеризується як система взаємопов'язаних правових і корпоративних норм, якими закріплюються основні принципи, форми і порядок фізкультурно-спортивної діяльності [3, с. 133, 155].

У разі існування спортивного права як галузі правової науки, що вже не викликає у фахівців суттєвих заперечень, має місце існування вивчення цього предмету на міжнародному рівні.

Метою статті є дослідження та аналіз становлення спортивного права як учбової дисципліни та визначення можливості реалізації викладання його в університетах.

Перед тим, як перейти до обговорення спортивного права в системі освіти, зробимо деякі зауваження щодо теоретичної сторони викладання курсів з спортивного права. На основі раніше проведеного автором дослідження [2] (М.В.) було звернуто увагу на те, що із загальної теорії права комплексну галузь права відносять до вторинного права. Через це спортивне право характеризується наступними озна-

ками: комплексністю метода правового регулювання, тобто метод поєднує ознаки різних методів, використовуваних основними галузями права; відсутністю єдності суспільних відносин, що регулюються; спостерігається дуалізм структури права, за якого норми комплексної галузі належать одночасно й іншим галузям права. Отже, це свідчить на користь того, що спортивне право є комплексною галуззю права: в ньому вхідні норми не зв'язані єдиним методом і механізмом регулювання, вони можуть бути розподілені по основних (базових) галузях права (трудове, цивільне, адміністративне, міжнародне тощо). Таким чином, іншими утвореннями комплексного характеру в системі українського права стають такі галузі права, як транспортне, банківське, інформаційне право тощо. Близької точки зору додержуються і деякі всесвітньо відомі юристи з спортивного права (див. [1, 3]), і з такими твердженнями важко не погодитися. Саме на такі положення акцентує увагу й автор [2] (М.В.), що, в свою чергу, дає можливість не вважати спортивне право тільки підгалуззю якогось одного права, як вважають деякі автори (див., наприклад [4]). Влучно зауважити, що аналогією спортивного права фактично може бути морське право. Більше того, з перелічених вище характеристик комплексного права виходить, що наявність комплексності припускає об'єднання у складі права норм як міжнародного, так і внутрішньодержавного характеру, на що вказувалося автором (М.В.) раніше (див. [2]). Отже, висока соціальна значущість спорту та його висока капіталізація зобов'язує створити для цієї сфери діяльності відповідні правові основи та забезпечити його учбово-науковою базою. При цьому спортивне право регулює різні правовідносини за участю суб'єктів спортивної діяльності: спортсменів, клубів, тих, хто займається організацією змагань, продажем трансляцій змагань, постачанням спортивного устаткування, продажем сувенірної продукції тощо.

Всі відносини між цими суб'єктами можна віднести до спортивних, що регулюються різними галузями права в широкому сенсі слова і обумовлюють міждисциплінарний характер наукових досліджень і учбової дисципліни, внаслідок чого навчальний та науково-дослідний процеси досягають цілей, до яких вони прагнуть. Таким чином, про спортивне право можна говорити як про галузь законодавства. Специфіка спортивного права багато в чому полягає в тому, що у всьому світі відносини, пов'язані зі спортом, регулюються нормами так званого «м'якого права». До них відносять статuti, регламенти і правила федерацій, спортивних асоціацій та інших організацій суто корпоративної властивості. Ці норми регулюють відносини суб'єктів спортивного права деколи ефективніше, ніж норми, що витікають від держави у вигляді законів і підзаконних актів. Однак не викликає сумнівів і те, що до джерел спортивного права першочергово слід відносити такі джерела права, як внутрішнє законодавство конкретних країн та міжнародні договори, а також рішення міжнародних судів, судові прецеденти. Крім того, в спорті як джерело права визнаються міжнародні звичаї, оскільки відносини між суб'єктами міжнародного спортивного права є надто різноманітні і неможливо їх всіх регулювати за допомогою правових норм, тому між учасниками міжнародних спортивних відносин застосовуються саме вони. Наявність міжнародних угод та звичаїв є особливістю джерел права в цій галузі, що небезпідставно дозволяє говорити про дуалізм джерел міжнародного спортивного права. Джерелом спортивного права виступають також акти національних і міжнародних спортивних організацій. Так, найбільша частина джерел міжнародного спортивного права міститься не в нормативних актах конкретних країн або в міжнародних договорах, а в міжнародних угодах між спеціалізованими установами, більшість з яких є незалежними організаціями або об'єднан-

Реальність існування спортивного права, а також наявність таких сучасних реалій, як удосконалення видів спорту, покращення результатів, жорстка конкуренція з використанням різних допінгів та інші завдання диктують необхідність розвитку професійної юридичної спортивної освіти. Вважаємо, що в цьому сенсі обґрунтованим було б звернутися до вже існуючого європейського досвіду підготовки в галузі спортивного права у вищих навчальних закладах європейських країн. Доречним і класичним стає досвід діяльності швейцарського Міжнародного центру спортивної освіти (Centre international detude du sport (CIES)) в м. Невшатель.

Міжнародний центр спортивної освіти був створений в 1995 році Міжнародною федерацією футбольних асоціацій (ФИФА, FIFA), Університетом Невшателя (кантон Невшатель, Швейцарія) спільно з містом і кантоном Невшатель. Центр створювався відповідно до швейцарського законодавства. У основу його наукової діяльності був покладений міждисциплінарний підхід дослідницького і освітнього процесів у галузі спорту за правовим, економічним і соціологічним напрямками. Фактично CIES представляє собою освітній центр, в якому наукові дослідження відповідають практичному управлінню, на підставі чого базуються дослідницькі рішення, які можуть бути адаптовані до місцевих потреб і вимог. В ньому розробляються дослідницькі та освітні проекти, використовуючи міжнародну мережу університетів і експертів. Міждисциплінарний підхід дозволяє реалізовувати конкретні дослідницькі рішення, адаптовані до потреб спортивних організацій. Персонал CIES складається з адміністративних і наукових співробітників, що спеціалізуються в різних галузях знань (право, управління, соціологія). Для створення учбової бази у жовтні 2002 року була підписана угода між Університетом Невшателя і CIES, до якої в червні 2009 року підписана додаткова угода. Вказані документи направлені на зміцнення і уточнення кон-

тактив і форм взаємодії між Університетом Невшателя і CIES. Відповідно до угоди, Університет Невшателя реалізує за наявності фінансового забезпечення зі сторони CIES підготовку і навчання в обсязі двох годин щонеділі за освітніми програмами спортивного права. Університет випускає магістрів права зі спеціалізацією «спортивне право». Магістерська програма зі спортивного права існує з 2005 року і пропонується виключно французькою мовою. За програмою готують фахівців-юристів, які спроможні вирішувати специфічні проблеми спорту. Фінансування навчання повністю фінансується CIES завдяки гранту FIFA. Однак реєстрація студентів проводиться відкрито виключно в реєстраційному офісі Університету Невшателя [7].

Слід відзначити, що Міжнародний центр спортивної освіти в Швейцарії задля реалізації своїх цілей створив широкий круг партнерів. Зокрема, такими партнерами з 2010 року стали Університет короля Хуана Карлоса (URJC) та Іспанська федерація футболу (Real Federacion Espanola de Futbol (RFEF)), у взаємодії з якими була офіційно запущена перша освітня програма FIFA/CIES з спортивного менеджменту. Сьогодні в університеті існує унікальна магістерська програма з підготовки міжнародних магістрів у галузі управління, права та гуманітарних наук (майстер ФИФА). Вона організована Міжнародним центром спортивних досліджень (CIES) у партнерстві з трьома університетами – Університетом Де Монфорта в Лестере (Англія), Школою управління SDA Босконні в Мілані (Італія) і Університетом Невшатель (Швейцарія). Програма була створена з метою сприяння управлінню освітою у спортивному світі. Вона спрямована на отримання вищої освіти, і за нею готують різносторонніх менеджерів-юристів, які можуть справитися зі світом спорту, що стає все більш складнішим.

Три відомі університети в Англії, Італії та Швейцарії, які входять до числа найбільш спортивно орієнтованих

країн Європи, зібралися разом, щоб забезпечити програму на один рік, яка поєднує в собі першокласне академічне навчання і практичні тематичні дослідження, доповнені запрошеними лекторами і виїзними візитами. Курс фокусується на трьох ключових і взаємозв'язаних аспектах спортивних гуманітарних наук, управління і права. Після успішного завершення програми студенти одержують сумісний диплом трьох університетів [8]. Однак слід докладніше зупинитися на обговоренні саме програми для здобуття ступеню (кваліфікації) «магістр спортивного права». З матеріалів Університету Невшатель відомо, що учбові плани та конкретні дисципліни з спортивного права протягом останніх років були складені наступним чином [8]. Учбовий план освітнього курсу за програмою «магістр спортивного права» припускає загальний, факультативний і тематичний курси. Всього за період навчання (три роки) студентом повинно бути освоєно 90 кредитних одиниць, що включають 56 кредитних одиниць факультативних курсів, 16 кредитних одиниць тематичних семінарів і 18 кредитних одиниць індивідуальної роботи магістра. Студент має право вибирати факультативні курси поодиночі або по двом напрямам (всього 56 кредитних одиниць) зі списку курсів по професійній спеціалізації – судове і підприємницьке право, публічне право і біотехнології; спортивне право, міжнародне і європейське право, трудове право, корпоративне право та інновації. Студент повинен використовувати по одному з перерахованих вище напрямів правового регулювання 32 кредитних одиниць в рамках ознайомлювальних учбових курсів, які є обов'язковими. Він має взяти участь в 4 модулях (4 кредитних одиниць) тематичного семінару з вибраної спеціалізації на третьому семестрі навчання. Ці семінари проводяться з метою поглиблення знань та розширення підготовки в питаннях вирішення спеціалізованих задач, розгляду проблемних нюансів під час вивчення

практичних справ залежно від вибраної спеціалізації і в галузі законотворчої діяльності, придбання навиків ведення переговорів, а також з метою розвитку критичного мислення і навичок аналізу й синтезу, здійснення спільної діяльності з професіональних питань. Студент має підготувати письмову кваліфікаційну роботу – магістерську роботу, на яку відводиться 18 кредитних одиниць (вимоги за об'ємом роботи: приблизно 70 сторінок з проблемного питання вибраної спеціалізації) [9].

Обов'язкові курси (24 кредитних одиниць) з спеціалізації «спортивне право» включають в себе: міжнародний арбітраж (4 кредитних одиниць); правові особливості асоціацій та інших юридичних форм організації (8 кредитних одиниць); допінг і спорт; право на здоров'я (4 кредитних одиниць); фінансове право і спорт (4 кредитних одиниць); регулювання міжнародної і національної (швейцарської) спортивної діяльності (4 модулі); особистий статус спортсмена (4 кредитних одиниць) [9, с. 13].

Спеціальні курси за вибором (8 кредитних одиниць) зі спеціалізації «спортивне право» мають бути наступні: правове регулювання охорони здоров'я, допінг і спорт (4 кредитних одиниць); економічне законодавство і спорт (4 кредитних одиниць); правові проблеми, пов'язані з організацією великих або міжнародних спортивних заходів (4 кредитних одиниць); спорт і суспільство (кількість годинника визначає факультет гуманітарних наук).

Серед тематичних семінарів (16 кредитних одиниць) із спортивного права пропонуються наступні модулі: нові напрями у сфері боротьби з вживанням допінгу (в рамках спеціалізації «спортивне право») (4 кредитних одиниць); три інші модулі (12 кредитних одиниць) вибираються з представлених 10 модулів, що залишилися, або замінюються модулями по предметах загального курсу. Розглянемо зміст і цілі деяких курсів, що вивчаються студентами під час отримання юридичної освіти по спеціалізації «спортивне право».

«Міжнародний арбітраж». В завданні курсу входить придбання базових знань в області спортивного арбітражу. Студентам необхідно навчитися усвідомлено і продумано вибирати необхідний спосіб врегулювання суперечок, виявляти проблеми і знаходити шляхи їх рішення. З практичної точки зору курс призначений для розв'язання суперечок в арбітражних судах, використовуючи національне законодавство і норми міжнародного права. Студенти повинні вивчити процес і зміст арбітражних суперечок, придбати знання специфічних характеристик і складу арбітражного суду, відмінностей арбітражного суду від інших судів і від їх судочинства [9, с. 28–29]. Особлива увага під час вивчення курсу приділяється питанням розгляду суперечок в області спортивного права, зокрема, з використанням арбітражу он-лайн (схожа система під назвою «електронне правосуддя» активно буде впроваджена в майбутньому в Україні).

«Правові особливості асоціацій та інших юридичних форм організації». Курс направлений на засвоєння знань про функціонування асоціацій, зокрема, про роль і компетенцію кожного їх структурного підрозділу; на формування умінь застосовувати одержані знання з практики, зокрема, під час складання проекту стандартного статуту асоціації обґрунтовано вибирати максимально відповідну форму організації, а також знань про її структурні підрозділи і закономірності розподілу компетенцій під конкретні цілі й завдання; формування умінь оцінювати й аналізувати структурні недоліки існуючих організацій, а також знайти варіанти правового захисту їх інтересів. У кожному випадку студент зобов'язаний уміти обґрунтовано захистити свою точку зору. Курс розглядає найбільш поширену форму корпорації приватного права – асоціацію, а також інші правові форми спортивних організацій, зокрема клубів і ліг, що реєструються на міжнародному і національному рівнях. Крім того, увага приділяється таким формам корпора-

тивних утворень, як фонд, товариство з обмеженою відповідальністю і кооператив [9, с. 35].

«Фінансове право і спорт». Метою даного курсу є забезпечення знання і розуміння економічних чинників, що сприяють формуванню індустрії, маркетингових стратегій у спорті, а також питань правового регулювання всіх фінансових питань і економічних процесів у сфері спорту. В рамках курсу розглядаються різні джерела фінансування спорту – державні, суспільні, комерційні (наприклад, лотереї, контракти, поступка права віщання, спонсорство, продаж квитків і багато що інше). Особлива увага в курсі приділяється предмету «порівняльне правознавство». Розглядаються такі питання, як свобода пересування учасників спортивних правовідносин, зокрема спортсменів, спортивних послуг; антимонопольне законодавство в різних державах і можливість міжнародної співпраці; проблеми трансляції спортивних заходів через засоби масової інформації та інші не менш важливі запити, що відносяться до економічних національних і міжнародних інтересів [9, с. 42–43].

«Регулювання міжнародної і національної спортивної діяльності». Вивчивши даний курс, студенти повинні розбиратися в питаннях міжнародного порядку організації спортивних заходів, структури самих спортивних організацій, особливостей швейцарських спортивних організацій, специфіки правового регулювання спорту на міжнародному і національному рівнях. В рамках курсу розглядається специфіка правового забезпечення спортивної індустрії, а також численні проблеми, пов'язані з можливими формами взаємодії організацій і держав під час проведення міжнародних спортивних заходів. Особливістю даного курсу є розгляд значення і впливу історико-культурного контексту на розвиток і організацію спортивного регулювання [9, с. 56–57].

«Правові проблеми, пов'язані з організацією крупних національних, а також міжнародних спортивних

заходів». Завдання даного курсу: отримання студентами знань про класифікації міжнародних заходів, особливості їх структури і проведення; придбання умінь виявляти позитивні й негативні аспекти правового регулювання різних заходів, аналізувати ризики по кожному типу заходів і виробляти рекомендації по можливих правових рішеннях і виході з кризових ситуацій (наприклад, форс-мажор, технічні аварії, терористичні погрози та ін.). Даний курс перетинається з вивченням цілого ряду галузей як національного, так і міжнародного права (цивільне, адміністративне, трудове, фінансове право тощо). Розглядаються такі заходи, як Олімпійські ігри, міжнародні змагання по футболу і т.п. заходи, організовані на міжнародному рівні [9, с. 57].

«Особистий статус спортсмена». Метою даного курсу є придбання знань і умінь по захисту інтересів спортсмена як в рамках членства в спортивній організації, так і під час участі у змаганнях різного рівня. У рамках курсу розглядаються питання правового статусу спортсмена, зокрема питання громадянства, особливості правового регулювання його взаємин з іншими учасниками міжнародних змагань, питання відповідальності (наприклад, внаслідок травм). Приділяється увага особливостям швейцарського законодавства, міжнародному правовому регулюванню, акцентується увага на розгляді справ в спортивному арбітражі [9, с. 62–63].

«Право на здоров'я. Допінг і спорт». Курс направлений на засвоєння знань про проблеми, пов'язані із вживанням допінгу, про можливі правові наслідки такого вживання, особливо в рамках проведення спортивних заходів, а також на придбання навиків консультування по юридичних особливостях допінгового контролю. В рамках курсу розглядаються: актуальні проблеми правового регулювання боротьби спортивних федерацій з вживанням допінгу (основні етапи процедури проведення контролю допінгу для винесен-

ня подальших дисциплінарних санкцій, створення біологічного паспорта та ін.); роль і значення Всесвітнього антидопінгового агентства (Agence mondiale antidopage, АМА) під час формування списку заборонених речовин для використання спортсменами, що беруть участь у спортивних змаганнях, завдання інших учасників боротьби із вживанням допінгу, зокрема роль лікарів (терапевтів і фармацевтів). Розглядаються питання державного регулювання в цій сфері по галузях кримінального, цивільного і трудового права [9, с. 36–37].

Таким чином, спортивне право представляє собою самостійну галузь права, що регулюється відповідними джерелами права зі своїми особливостями, виокремлюючи свою методологію під час його дослідження та в учбовій дисципліні, само спортивне право, у свою чергу, можна поділити на загальну та особливу частину з відповідними навчальними програмами, виділяючи підгалузі професійного спортивного права (футбольне право, тенісне право, баскетбольне право тощо).

Ключові слова: спортивне право, галузь права, джерела спортивного права, методологія, учбова дисципліна, університет, викладання спортивного права.

Статтю присвячено обговоренню методології та визначенню джерел спортивного права, а також обговоренню становлення спортивного права як учбової дисципліни. Досліджуються питання організації та викладання спортивного права в Невшательському університеті (Швейцарія). Надано огляд змісту та спрямованості освітніх програм зі спортивного права.

Стаття посвячена обговоренню методології та джерел спортивного права, а також формування спортивного права як учбової дисципліни. Исследуются вопросы организации и преподавания спортивного права в Невшательском университете.

те (Швейцарія). Предоставлен обзор содержания и направленности образовательных программ.

The article is devoted to the discussion of sources and the methodology of Sport law as the complex field of law, and also forming of Sport law as an educational discipline. Organization and features of teaching of Sport law at the University of Neuchatel (Switzerland) are explored in the article. The review of the outline and orientation of the educational programs are given.

Література

1. Алексеев С.В. Международное спортивное право: [учебник] / С.В. Алексеев ; под ред. П.В. Крашенинникова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2008. – 895 с.

2. Василенко М.Д. Становлення спортивного права в Україні як галузі юридичної науки в контексті розвитку міжнародного спортивного права / М.Д. Василенко // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. 78. – С. 34–40.

3. Алексеев С.В. Спортивное право России. Правовые основы физической культуры

и спорта: [учебник] / С.В. Алексеев ; под ред. П.В. Крашенинникова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2005. – 671 с.

4. Моргунов О.А. Адміністративно-спортивне право як підгалузь адміністративного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. – Запоріжжя, 2013. – 18 с.

5. Сурилов А.В. Теория государства и права : [учеб. пособие] / А.В. Сурилов. – К.; О. : Вища школа, 1989. – 129 с.

6. Бехруз Х. Сравнительное международное право – актуальное направление правовых исследований / Х. Бехруз // Наукові праці Національного університету «ОЮА». – О. : Юридична література, 2015. – Т. 16. – С. 51–60.

7. International Center For Sport Studies. About CIES 2017. International Center For Sport [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cies.ch/en/cies/about-cies>

8. International Center For Sport Studies. About CIES education 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cies.ch/en/education/about-cies-education>

9. Master en Droit. Plan d'ütudes 2009–2010. Facultü de Droit de l'Universitü de Neuchstel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www2.unine.ch>

УДК 349.2

І. Сирота,професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Право соціального забезпечення є однією з галузей у загальній системі українського права, яке вже багато років вивчається студентами вищих навчальних закладів України, що навчаються за фахом «Правознавство». Ця галузь права стала базовою для підготовки фахівців, зайнятих у сфері праці й соціального захисту населення. Вона сьогодні розвивається на основі нових концепцій і програм.

Процес розвитку сучасної галузі права соціального забезпечення відбувається на новій законодавчій базі з урахуванням основних положень міжнародних актів і світового досвіду про соціальний захист прав людини й громадянина. Норми права служать індикатором соціальної політики держави. Вони покликані вчасно й адекватно реагувати на всі соціальні ризики. Все більш тісним стає зв'язок соціального забезпечення із трудовою діяльністю людини, її забезпеченістю у старості й у разі непрацездатності.

Турбота про старше покоління повинно бути не тільки моральною нормою, але й нормою права. У розвиток цих положень можна сказати, що чим вище морально-правова атмосфера в суспільстві, тим ефективніше його допомога тим, хто відійшов від активного трудового життя й перебуває на заслуженому відпочинку. І щодо цього система соціального забезпечення була й залишається одним із важливих напрямів соціальної політики й діяльності держави.

Право соціального забезпечення – це галузь права, яка стосується кожного громадянина. До нього входить

широкий комплекс питань здійснення соціального захисту. Це право супроводжує людину все життя від народження до останніх днів життя.

Нормативно-правова база соціального забезпечення постійно перебуває в динамічному розвитку – практично щомісяця з'являються нові нормативно-правові акти. З 11 жовтня 2017 року в Україні запрацювала нова пенсійна реформа, яка була розглянута Верховною Радою України. Отже, вже три місяця пенсіонери отримують нові осу-часнені виплати пенсій.

Соціальне забезпечення як правова категорія дозволяє державі реалізувати політику соціального захисту населення за допомогою правового механізму, закріплюючи нормативним шляхом організаційно-правові форми здійснення матеріального забезпечення: види забезпечення та умови їх надання, механізм захисту порушених прав.

Значення соціального забезпечення в житті держави визначається тим, які функції воно виконує. Визнано, що соціальне забезпечення виконує низку функцій: економічну, виробничу, соціально-реабілітаційну, політичну, демографічну, захисну.

Серед різних видів соціального забезпечення перше місце посідає пенсійне забезпечення. Воно найбільш повно відображає сутність і цілі всієї системи допомоги непрацездатним за рахунок коштів Пенсійного фонду в нашій державі. Пенсія як форма матеріального забезпечення в разі втрати здатності до праці й можливості отримувати забезпечення є найбільш типовою формою допомоги непрацездатним, основним, а

них пенсій державним службовцям [4]. Проведена нова пенсійна реформа, яка осучаснила розміри пенсії, внесла зміни у підвищення рівня страхового стажу.

Згідно з новим Законом про пенсійну реформу поступово рекомендується збільшити стаж, а коефіцієнт року роботи під час розрахунку пенсії знизити з 1,35 до 1 (цифра впливає на розмір виплат, і якщо вона нижче то нижче і пенсія).

Новизна, яку пропонується ввести в пенсійну систему, можна розділити на дві групи – для сьогоднішніх і майбутніх пенсіонерів: з 1 жовтня 2017 року у працюючих пенсіонерів перестануть затримувати 15% з пенсії, а всіх, хто вже отримує пенсії, зобов'яжуть їх перерахувати з урахуванням нової середньої заробітної плати, яка буде вище, ніж та, яка прирівнювалася раніше до розрахунку розміру пенсії. Але при цьому на третину менше буде «коштувати» рік пенсійного стажу – його коефіцієнт у формулі розрахунку пенсії буде зменшено з 1,35 за рік роботи до 1.

Майбутнім пенсіонерам прийдеться працювати більше, щоб мати гідну пенсію. З 1 січня 2018-го одразу на 10 років (з 15 до 25 років) збільшується мінімальний страховий (трудоий) стаж, який дає право претендувати на пенсію в разі досягнення 60 років, вона при цьому може бути менша, ніж мінімальна.

А претендувати хоча б вже на мінімальну і вище мінімальної пенсії можуть чоловіки зі страховим стажем не менше 35 років і жінки – зі стажем не менше 30 років. Тим, в кого менше стаж, отримують, скільки заробили, навіть якщо це нижче прожиткового мінімуму для непрацездатних (зараз 1249 грн.). Зараз можна вийти на пенсію в 60 років (жінкам в 57,5), маючи при цьому 15 років стажу. Але тим, хто багато працював і платив внески до Пенсійного фонду України, обіцяють за кожний рік зверх мінімальних 35 років доплачувати 1% від пенсії працівника, але доплата не може бути вищою 1% мінімальної пенсії.

З 1 січня 2019 року стаж щорічно буде збільшуватись на 1 рік, і до 2028 року складе вже 35 років.

Жінки й чоловіки без 25-річного стажу повинні будуть продовжувати працювати або чекати, поки їм не виповниться 63 роки. З 2018 року у таких людей право на пенсію виникне при стажі 15-25 років (чим більший стаж, тим більша пенсія), в 2019 році необхідним буде стаж 16-26 років і т. д. З 2028 року претендувати на пенсію зможуть 63-річні зі стажем роботи від 25 до 35 років. Ті, у кого і до 63 років не набереться 15 років стажу, повинні чекати ще два роки.

З 1 січня 2019 року отримують право на пенсію 65-літні люди, зі страховим стажем не менше 15 років, з 1 січня 2020 – зі страховим стажем не менше 16 років і т. д, з 1 січня 2028 року страховий стаж повинен у будь-якому випадку становити не менше 25 років. Тим, у кого його немає, держава буде виплачувати допомогу по досягненні 65 років, яка розраховується у відсотках від мінімальної зарплати.

Але не всі запропоновані зміни у пенсійній реформі визнають ентузіазм у людей похилого віку: незначний ріст пенсій не встигає за ростом цін і комунальних тарифів.

Особливо проблематичним є суттєве підвищення страхового стажу, підвищення його до максимальної величини. Турбують «заробітчани» і тих, хто працює нелегально – загалом всіх тих, хто не платить податки і внески до Пенсійного фонду.

Всі запропоновані зміни в пенсійній системі закріплені в законодавстві, які вже діють. Створені певні юридичні гарантії, які забезпечують фактичне здійснення суб'єктивного права на відповідний вид соціального захисту.

Важливим орієнтиром, еталоном для системи соціального захисту, має стати Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення. Цей документ орієнтує нашу національну стратегію соціального захисту на більш високі рівні забезпечення усіх верств населення з урахуванням економічних і фінансових можливостей держави.

16 березня 2016 року Верховна Рада України ратифікувала Конвен-

цію МОП № 102. Міжнародний акт у нашій державі набув чинності з дати його реєстрації в Міжнародному бюро праці, з такою заявою: «Україна, відповідно до пункту «Б» ст. 2. Конвенції, бере на себе зобов'язання за такими розділами: розд. II «Медичне обслуговування»; розд. III «Допомога у зв'язку з хворобою»; розд. IV «Допомога по безробіттю»; розд. V «Допомога по старості»; розд. VI «Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання»; розд. VII «Родинна допомога»; розд. VIII «Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами»; розд. IX «Допомога по інвалідності»; розд. X «Допомога у зв'язку з втратою годувальника».

Соціальні стандарти потрібно постійно підтримувати та розвивати, не обмежуючи матеріальні права громадян. На це направлена Угода про асоціацію України з Європейським Союзом. Ця Угода зобов'язує український Уряд вжити заходів для посилення рівня соціального захисту населення.

Мінімальна пенсія, мінімальна заробітна плата – це і є сьогоднішні соціальні гарантії. Вони потребують постійного перегляду. Це уже зроблено для всіх громадян України.

Останнім часом внесені зміни до Закону України про «Пенсійне забезпечення осіб, звільнених від військової служби та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 р.

З 1 січня 2015 р. сім'ї, які втратили годувальника-військовослужбовця будуть отримувати пенсію не менше 3796 грн. (раніше мінімальний розмір такої пенсії не встановлювався). Відповідно до Закону пенсії у зв'язку з втратою військового годувальника у бойових діях призначаються на одного непрацездатного члена сім'ї, який був на його утриманні, у розмірі 70% від його грошового забезпечення. На двох і більше непрацездатних членів сім'ї – 90%, але не менше 40% на кожного члена сім'ї. Але пенсійне забезпечення військових не повністю реформовано, це питання потрібно ще вирішувати.

Внесено також зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р. Тепер дія цього Закону розповсюджується і на військовослужбовців, працівників органів внутрішніх справ, які загинули чи померли під час участі в антитерористичній операції (АТО), а також на їх сім'ї.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін в деякі закони України про пенсійне забезпечення окремих категорій осіб із числа учасників проведення антитерористичної операції», який вступив в силу 6 лютого 2017 року, для учасників бойових дій антитерористичної операції на Донбасі установлена дострокова пенсія.

Закон дає можливість учасникам АТО достроково вийти на пенсію: чоловікам – в 55 років, жінкам – в 50 років, проте обов'язковою умовою є наявність страхового стажу: не менше 25 років для чоловіків і не менше 20 років для жінок. Якщо ж необхідного стажу не вистачає, то його можна докупити, звернувшись до Державної фіскальної служби України і заключити договір добровільного страхування.

Що стосується пенсіонерів, які виїхали тимчасово працювати за кордон, вони мають можливість отримувати свою пенсію через довірену особу в Україні. Але потрібно оформити доручення в органі, який уповноважений видавати такі документи. Інші громадяни працездатного віку, які працюють тимчасово за кордоном, можуть мати страховий стаж, якщо вони добровільно будуть сплачувати страхові внески у себе на батьківщині за місцем постійного проживання.

Спрощений порядок виплати пенсій встановлено для переселенців із Донецької та Луганської областей. Зважаючи на складність ситуації, в якій опинилися громадяни, що переселились з інших регіонів, органи Пенсійного фонду України розробили механізм нарахування пенсій переселенцям. Відповідно до зазначеного механізму виплата пенсії після переїзду продовжується, якщо

громадянин звернувся до управління Пенсійного фонду України в регіоні, де пенсіонер фактично проживає (перебуває), і надав заяву про запит пенсійної справи. До заяви також додаються документи, що посвідчують особу пенсіонера (паспорт, довідка про присвоєння ідентифікаційного коду, пенсійне посвідчення), довідка про взяття на облік у управлінні соціального захисту населення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509 «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичних операцій».

Після отримання справи з місця запити виплата пенсії за новим місцем проживання може бути проведена у поточному місяці. Це залежить від того, коли пенсіонер звернувся до управління Пенсійного фонду – на початку місяця, в середині чи після закінчення виплатного періоду.

У системі соціального забезпечення діє принцип охорони та захисту права громадян на пенсію. Захист прав у сфері пенсійного забезпечення здійснюється в судовому та адміністративному порядку. Вибір засобів та способів захисту права на пенсійне забезпечення залежить від конкретних обставин, але особа, права якої порушено, може користуватись не будь-якою, а цілком конкретною формою захисту свого суб'єктивного права, встановленого законодавством.

Відповідно до ст. 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» рішення органу, який призначив пенсію, може бути оскаржене в районній державній адміністрації, обласному управлінні Пенсійного фонду, а також у судовому порядку. В суді можна оскаржити рішення органів Пенсійного фонду: про відмову призначення пенсії; про призначення пенсії не на тих умовах, на які претендував заявник (наприклад, пенсія призначена на загальних умовах, а не у пільгових розмірах); про призначення пенсії в конкретному розмірі, коли заявник не згоден з її розміром, порядком

обчислення його страхового стажу та, відповідно, пенсії.

Але не дивлячись на те, що судовий порядок захисту прав громадян є універсальним та ефективним, він не виключає і такий спосіб захисту права на пенсійне забезпечення, як адміністративний (спеціальний) порядок. Більшість спорів розглядаються в адміністративному порядку, а саме – в обласному управлінні Пенсійного фонду чи управлінні соціального захисту населення.

Окремо потрібно визначити проблемні питання оподаткування пенсій. Це національна особливість законотворчості.

Оподаткування пенсій у нашій державі запроваджено у 2014 р. Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні». За два роки дії цієї норми межа і ставки для оподаткування пенсій кілька разів змінювались.

Так, у 2014 р. оподатковувалась сума пенсії (щомісячного довічного грошового утримання), що перевищує 10 тис. грн. на місяць. А торік поріг оподаткування пенсій було знижено до трьох мінімальних зарплат, тобто коло платників податку з пенсій було істотно розширене.

У 2014–2015 рр. ставки для оподаткування пенсій не відрізнялися від інших доходів. За даними Пенсійного фонду, торік у середньому за місяць податок сплачували 416 тис. пенсіонерів, сума надходжень за рік сягнула 1,1 млрд. грн.

А з початку 2016 р. змінами до Податкового кодексу запроваджено пласку шкалу оподаткування доходів фізосіб, причому для пенсій встановлено пільгову ставку – 15% проти 18% з інших видів доходів (+1,5% проти 18% з інших видів доходів (+1,5% військовий збір).

Законодавством України (законопроект № 4542) працюючі пенсіонери повністю звільнені від оподаткування.

Здійснення в повному масштабі нової пенсійної реформи потребує вирішення багатьох питань. В першу чергу, скорочення дефіциту Пенсійного фонду України за рахунок легалізації заробіт-

ної плати, погашення поточної заборгованості та її недопущення в подальшому, створення оптимізації нарахувань єдиного соціального внеску, підвищення заробітної плати. Досить велика кількість працівників отримує мінімальну зарплату, що негативно впливає на розмір відрахувань страхових внесків до Пенсійного фонду України.

Пенсійна реформа передбачає введення з 1 січня 2019 року II рівня пенсійного забезпечення – накопичувального. Але й досі це питання не вирішено в законодавчому порядку.

Аналіз пенсійного законодавства, як і всього законодавства про соціальне забезпечення, дозволяє зробити висновки, що є правовідносини, без яких право на соціальне забезпечення може існувати тільки на базі розвинутого законодавства.

Пенсійне забезпечення необхідно розглядати не просто як надання допомоги, а як процес реалізації права на соціальне забезпечення, соціальний захист, а всі ж правовідносини в цьому процесі реалізуються як стадії реалізації його права [6, с. 242].

Першочергові завдання сьогодні – продовження соціального захисту населення, підвищення соціальних стандартів та гарантій, збільшення надходження коштів до Пенсійного фонду України, фондів національного страхування, створення справедливої страхової пенсійної системи як основи національної системи соціального захисту населення та розвитку галузі права соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальний захист, право соціального забезпечення, пенсійне забезпечення.

Право соціального забезпечення є базовою галуззю для підготовки фахівців, зайнятих у сфері праці й соціального захисту населення. Воно сьогодні розвивається на основі нових концепцій і програм. Процес розвитку сучасної галузі права соціального забезпечення відбувається на новій законодавчій базі з урахуванням ос-

новних положень міжнародних актів і світового досвіду про соціальний захист прав людини й громадянина.

Право социального обеспечения является базовой отраслью для подготовки специалистов, занятых в сфере труда и социальной защиты населения. Оно сегодня развивается на основе новых концепций и программ. Процесс развития современной отрасли права социального обеспечения происходит на новой законодательной базе с учетом основных положений международных актов и мирового опыта о социальной защите прав человека и гражданина.

The law of social security is the basic branch for training specialists working in the sphere of labor and social protection of the population. It is now developing on the basis of new concepts and programs. The process of development of the modern branch of social security law takes place on a new legislative basis, taking into account the main provisions of international instruments and world experience on the social protection of human and citizen's rights.

Література

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49. – Ст. 376.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-19 // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 40–41. – Ст. 383.

3. Соціальний захист. – 2016. – № 1–2. – С. 5.

4. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 11–13. – Ст. 82.

5. Урядовий кур'єр. – 2017. – № 199.

6. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : [монографія] / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 265 с.

діти, що виховувались у сім'ях вегетаріанців, розвивалися з порушеннями і навіть помирали через таку дієту. Зокрема, у 2008 році у шотландської дівчинки, якій батьки не давали м'яса і молока, розвинулася важка форма рахіту. У 2003 році дочка американців, які практикували вживання виключно сирого їжі (сироїдіння), померла від недоїдання і важкого авітамінозу. Вага п'ятимісячної дівчинки на момент смерті була в два рази менше вікової норми [1]. Хоча, звісно, ні саме по собі вегетаріанство чи сиродієння не може бути підставою у відмові в усиновленні. Судом мають бути досліджені всі обставини у сукупності.

По-шосте, розгляд цієї категорії справ проводиться у складі одного судді і двох присяжних (ч. 4 ст. 234 ЦПК). Справу про усиновлення дитини суд розглядає за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати (ч. 1 ст. 254 ЦПК).

По-сьоме, передбачена таємниця усиновлення, що передбачає право усиновлювача приховувати факт усиновлення, у зв'язку з чим справи про усиновлення заявниками, в яких є громадяни України, слухаються в закритому судовому засіданні, а відомості, які стали відомі у процесі розгляду справи, не підлягають розголошенню (див. також вимоги ст. 285 СК, за якою усиновлення дитини особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо в державі, в якій усиновлювач постійно проживає, і в яку має переїхати дитина, усиновлення не є таємним).

Відповідно до ч. 4 ст. 254 ЦПК під час розгляду справи суд перевіряє законність підстав для усиновлення, а саме: можливість певної особи бути усиновлювачем дитини: причини, на підставі яких заінтересована в усинов-

ленні особа звернулася до суду із заявою, досягнення цією особою повноліття, її дієздатність, наявність різниці у віці усиновлювача та усиновлюваного не менше ніж 15 років, стан здоров'я усиновлювача; можливість усиновлення конкретної дитини; відповідність усиновлення інтересам дитини; в разі усиновлення одним із подружжя – причини небажання іншого з подружжя усиновлювати дитину; взаємовідносини усиновлювача і дитини; наявність згоди дитини на усиновлення (див. вимоги ст. 218 СК); наявність в усиновлювача переважного права перед іншими на усиновлення; наявність згоди на усиновлення батьків дитини; чи є дитина відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення; відповідність висновку органу опіки та піклування і дозволу на усиновлення встановленим вимогам.

Умови усиновлення слід розуміти як установлені сімейним законодавством України вимоги, додержання яких є обов'язковим під час здійснення зазначеного юридичного акта. Виходячи з цього та враховуючи специфіку справ про усиновлення, суди під час прийняття заяв повинні перевіряти відповідність форми та змісту такого документа як вимогам, визначеним у статті 252 ЦПК, так і вимогам, що випливають із глави 18 «Усиновлення» СК, а саме: чи наведено в заяві відомості про усиновителів, про дитину, яку бажають усиновити, про її батьків, братів та сестер; чи викладено мотиви, з яких особа хоче усиновити дитину; чи сформульовано прохання про внесення відповідних змін до актового запису про народження останньої. У разі недотримання зазначених вимог настають наслідки, передбачені статтею 121 ЦПК [2].

У зв'язку із включенням у СК правових норм про усиновлення повнолітньої особи необхідно брати до уваги, що така особа може бути усиновлена лише у виняткових випадках, зокрема, якщо вона є сиротою або була позбавлена батьківського піклування до досягнення повноліття. Враховуючи

винятковий характер права на усиновлення повнолітньої особи, суди мають установлювати під час розгляду справ цієї категорії додаткові обставини, зокрема, необхідність усиновлення і неможливість оформлення іншого правового зв'язку між особою, яку бажають усиновити, та особою, яка хоче це зробити (складення заповіту тощо). При цьому звернення до суду із заявою про усиновлення не повинно бути зумовлене бажанням досягти іншого правового наслідку, ніж юридичне оформлення родинного зв'язку (можливо, вже наявного фактично). Слід також з'ясувати наявність чи відсутність в усиновлювача своїх дітей. Закон не встановлює заборони на усиновлення повнолітньої особи тією, яка має власних дітей, проте на цей факт необхідно зважати, виходячи з обставин, що визначають можливість рідних дітей бути спадкоємцями. У кожному конкретному випадку суд під час вирішення питання про усиновлення повнолітньої особи може врахувати й інші обставини [2].

У СК не встановлено максимального віку повнолітньої особи, яка може бути усиновлена, однак визначено мінімальну різницю у віці між нею та усиновлювачем – не менше вісімнадцяти років.

Усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду. Для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади.

Так, за 2015 рік до Київського районного суду м. Одеси надійшло 44 заяви від громадян України про усиновлення дітей. По вказаним справам було ухвалено 44 рішення про задоволення заяв громадян України та надано їм можливість усиновити дітей. Вказані рішення в апеляційному порядку не оскаржувались.

Однак не всі діти, які цього потребують, можуть бути усиновлені громадянами України. Причини цього вже вказувалися вище. Внаслідок них набуває актуальності усиновлення дітей іноземними громадянами.

Мають місце певні особливості подання документів на усиновлення повнолітньої особи. Так, заява про усиновлення повнолітньої особи повинна містити відомості, зазначені у ч. 1 ст. 252 ЦПК, а також дані про відсутність матері, батька або позбавлення піклування. До заяви, крім копії свідоцтва про шлюб, письмової згоди на це другого з подружжя, медичного висновку про стан здоров'я заявника, довідки з місця роботи, документа на житло, додається згода особи на усиновлення. Відповідно до ст. 208 СК рішення про усиновлення повнолітньої особи суд може ухвалити у виняткових випадках за умови, що вона не має матері, батька або була позбавлена батьківського піклування, беручи при цьому до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

Українським законодавством передбачена можливість усиновлення дітей іноземними громадянами, однак лише в разі, якщо були вичерпані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України.

Процедура усиновлення дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, яка проживає в Україні, іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України, є досить складною та відбувається в декілька етапів. Такий довгий шлях до омріяного усиновлення зумовлений тим, що держава повинна пересвідчитися, що іноземні громадяни дійсно готові на усиновлення, та дитині буде надана необхідна матеріальна, моральна та соціальна підтримка.

Дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на спеціальному обліку і

досягла п'яти років. Усиновлення може бути здійснено до закінчення зазначеного строку, а також до досягнення дитиною п'яти років, якщо: 1) усиновлювач є родичем дитини; 2) дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України (наказ МОЗ від 27.12.2011 р. № 973); 3) здійснюється усиновлення всіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один з них досяг п'яти років і перебуває на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, не менш як один рік; 4) іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини.

У цій сфері також мають враховуватися положення Конвенції про права дитини 1989 р., Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р., Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р.

Наприклад, за 2015 рік Київським районним судом м. Одеси розглянуто 9 заяв про усиновлення дітей іноземними громадянами, з яких 6 справ – за заявою громадян Сполучених Штатів Америки, 2 заяви громадян Республіки Італія та 1 заява громадян Канади (у попередні роки також частіше звертались громадяни США, Франції, Італії, Іспанії). Цікаво, що для США наша країна займає 5-те місце серед «країн-донорів» усиновлених дітей.

По всіх справах було ухвалено рішення про задоволення заяв про усиновлення, при цьому судом ретельно досліджувався стан здоров'я заявників, особлива увага приділялася їх психічному та матеріальному стану, можливості забезпечення належних умов для проживання, виховання та розвитку дітей, психологічна можливість бути батьками. У всіх випадках суд пересвідчувався, що заявники ознайомлені зі станом здоров'я дітей та усвідомлюють взятю на себе відповідальність.

По всіх справах, після ухвалення рішення про усиновлення дітей іноземними громадянами, судьями Київського районного суду м. Одеси індивідуально проводилися бесіди з іноземними усиновлювачами на предмет неперешкоджання дитині у подальшому знати країну її народження – Україну, її мову, історію та, у випадку бажання дитини, надавати їй можливість на відвідування України.

Варто також відзначити, що у світі не вщухають спори про доцільність міжнародного усиновлення, особливо з боку дитячих правозахисних організацій. Усиновлення іноземцями іноді навіть називають «ефект Мадонни».

Також спори викликають можливість усиновлення дітей особами із нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Наприклад, широке суспільне обговорення (не тільки схвалення, а й спротив та протест) викликало рішення Касаційного суду Франції у 2014 році щодо можливості усиновлення жінкам, які знаходяться у шлюбі між собою, дітей одна одної, які зачаті за допомогою штучного запліднення. В Англії та Уельсі у 2005 році одностатевим парам було надане право всиновлювати дітей, у 2009 році – в Шотландії, а у 2015 році Конституційний суд Австрії дозволив усиновлювати дітей одностатевими парами (з 2013 року партнери в одностатевих парах могли всиновлювати біологічних дітей один одного, але ця спільна опіка не поширювалася на усиновлення нерідних дітей). Так само у 2015 році Конституційний суд Колумбії схвалив резолюцію, що дозволяє одностатевим парам усиновляти дітей (у 2014 році КС Колумбії дозволив одностатевим парам всиновлювати дітей, але тільки за умови, що один з членів пари доводиться дитині біологічним батьком). Названі не всі країни, де з тими чи іншими обмеженнями є можливість усиновлювати дітей одностатевими парами, але їх об'єднує те, що далеко не все суспільство підтримує такі ініціативи. Натомість в РФ, навпаки, в силу різних, як правило, політичних

мотивів, обговорюється взагалі неможливість усиновлення іноземцями, а що стосується усиновлення громадянами країн з визнаними одностатевими шлюбами в РФ, то вони обмежені деякими умовами СК РФ.

Також хотілось би відзначити, що на сьогодні потребує вдосконалення чинний механізм контролю за дітьми, усиновленими іноземцями, який є навіть не просто малодієвим, а «символічним». Українські дипломати повідомляють, що іноземні усиновителі не часто ставлять дитину на консульський облік, не надають звіти посольству України. Фіксуються навіть факти переусиновлення українських дітей, що заборонено міжнародними нормами.

Одним з елементів контролю за українськими дітьми, усиновленими іноземними громадянами, в літературі слушно запропоновано відсутність звернення усиновлювача протягом місяця до консульської установи України за кордоном вважати підставою для визнання усиновлення недійсним і повернення дитини в Україну. Звичайно, можуть мати місце поважні причини, які не дали змогу дотриматися встановленого строку, в разі чого іноземний громадянин повинен просити про продовження терміну реєстрації дитини [3].

Проблемою в названій сфері є також те, що Україною не ратифікована Гагська конвенція про міжнародне усиновлення.

Ключові слова: усиновлення, контроль за усиновленими, умови усиновлення, окреме провадження.

Стаття присвячена дослідженню особливості розгляду судами справ про усиновлення. Проаналізована специфіка відповідних справ, виявлені найбільш суттєві проблеми, в тому числі усиновлення іноземними громадянами.

Статья посвящена исследованию особенностей рассмотрения судами дел об усыновлении. Проанализирована специфика соответствующих дел, выявлены наиболее существенные проблемы, в том числе усыновление иностранными гражданами.

The article outline peculiarities of adoption cases. Specificity of relevant cases, the detection of the most serious problems, including adoptions by foreign nationals have been analyzed here.

Література

1. Греческим супругам-вегетарианцам отказали в усыновлении ребенка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://medportal.ru/mednovosti/news/2011/03/11/greveg/>

2. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 (Із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 20 від 19 грудня 2008 р.)

3. Журило С.С. Правові наслідки усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами / С.С. Журило // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2014. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pap.in.ua

О. Мельник,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА УСИНОВЛЕНОЇ ДИТИНИ НА НАЛЕЖНЕ СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ

Важливим особистим немайновим правом дитини в разі усиновлення є право на виховання. Поняття виховання в даному випадку є ключовим та вимагає свого тлумачення. Особливо це актуально у зв'язку з легальним закріпленням у ст. 5 Сімейного кодексу (далі – СК) України пріоритету саме сімейного виховання. Однак, виходячи з положень вітчизняного законодавства, виникає потреба у виявленні правового наповнення поняття виховання, що має важливе значення для подальшого вдосконалення нормотворчості, а також для ефективного правозастосування у процесі усиновлення.

Правові проблеми усиновлення досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, які досить глибоко опрацювали загальні питання даного суспільно-правового явища. Серед вчених, що присвятили усиновленню свої наукові праці, можна назвати М.В. Антокольську, К.М. Глиняну, О.О. Грабовську, О.В. Губанову, Л.М. Зілковську, А.М. Левушкіна, А.М. Нечаєву, В.В. Рязанцева, Т.А. Стоянову, О.О. Татарінцеву, О.Е. Терещенко та багато інших. Сімейно-правова категорія виховання дітей потрапила в коло наукових пошуків таких вчених, як: Г.І. Абраменко, С.М. Белова, Н.М. Єршова, О. Ієвіня, О.І. Карпенко, М.С. Кокоріна, В.П. Мироненко, Л.А. Савченко та інших. Проте, незважаючи на високий науковий інтерес до окресленої проблематики, зараз залишається гостра необхідність розробки правового поняття належного сімейного виховання дитини задля максимізації

ефективності проведення усиновлення та встановлення його доцільності в кожному конкретному випадку.

Отже, метою даної статті є дослідження змісту особистого немайнового права усиновленої дитини на належне сімейне виховання, формулювання відповідної правової дефініції та визначення критерію доцільності усиновлення.

Поняття виховання активно використовується в сімейному законодавстві, однак не тлумачиться ним, що дає можливість науковцям спробувати сформулювати доктринальне визначення. На цьому шляху деякі вчені зайняли досить радикальну позицію, запевняючи, що визначення поняття права на виховання неможливе, тому що воно повинно бути наповнене неправовими категоріями або у зв'язку з тим, що не можна чітко окреслити межі даного права – воно тісно переплітається з іншими батьківськими правами (правом на спільне проживання, спілкування тощо) [1, с. 16]. Проте існують окремі розрізнені спроби виявлення сутності виховання у правовому вимірі. Так, поняття виховання тлумачиться як: 1) загальна назва для процесів впливу на дітей з боку батьків та інших членів сім'ї з метою досягнення бажаних результатів [2, с. 229]; 2) прищеплення дитині необхідних для життя в суспільстві якостей, навичок та умінь [3, с. 83–84]; 3) керівництва її духовним розвитком. Дещо ідеалізовано сутність виховання визначає С.М. Белова, вважаючи, що нею є можливість батьків своїми вчинками впливати на психологію дитини, її свідомість і вимагати

відповідної поведінки від неї з метою виростити дитину розумною і доброю людиною [4, с. 86]. Поняття виховання тісно пов'язане з поняттями розвитку, благополуччя дитини, піклування про неї. Добре ілюструє цей взаємозв'язок положення Цивільного уложення Німеччини, відповідно до якого батьківська турбота – це піклування про дітей та їх виховання, що є природним правом батьків та їх найпершим обов'язком [5, с. 88]. Слід відмітити, що відповідно до національного та міжнародного законодавства дані поняття не можна ототожнювати. Так, виховання дитини та її розвиток є самостійними категоріями, що підтверджується їх окремим використанням у ст. 18 Конвенції про права дитини [6], а також у ст. 150 СК України. У свою чергу, відмежування понять благополуччя та розвитку дитини продемонстровано у ст. 17 Конвенції про права дитини.

Цікаво, що у спеціальній літературі виховання часто визначається за допомогою поняття керівництва. Цей термін досить активно використовується в Конвенції про права дитини, наприклад, у ст. 5 та ст. 14 зазначається, що батькам (та усиновлювачам) надається право управляти та керувати дитиною щодо здійснення її прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються, застосовуючи відповідні методи. Однак вважаємо, що поняття керівництва має досить обмежене значення, що не охоплює всі прояви виховання, а головне – *його мету*: наділення дитини необхідними ціннісними орієнтирами, навичками спілкування, життя в суспільстві, самостійного та відповідального прийняття рішень. На наш погляд, у цьому ракурсі більш корисним є поняття виховання, сформульоване у Рекомендації про виховання у дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру, і виховання у дусі поваги прав людини і основних свобод 1974 року, як увесь процес суспільного життя, за допомогою якого окремі особи і соціальні групи в рамках і для блага національного і міжнародного спів-

товариства свідомо вчать розвивати свої обдарування, здібності, схильності і знання [7]. Адаптуючи дане широке визначення виховання до його окремого різновиду – сімейного виховання – можна дійти висновку, що виховання відбувається протягом сімейного життя та спрямоване на індивідуальний та різнобічний розвиток особистості.

У зв'язку з даною тезою стає більш зрозумілим положення, закріплене у ст. 152 СК України, що передбачає право дитини не просто на виховання, а саме на *належне* виховання. Логічне тлумачення цього формулювання дає підстави стверджувати, що цілком можливим є здійснення неналежного виховання. Однак законодавець не провів межі між цим поняттями та не встановив критеріїв оцінки виховання. Якщо виходити з системного аналізу ст. 150 СК України, яка містить обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини, то можна виявити деякі *обов'язкові критерії належності виховання*: а) правильні ціннісні орієнтири (повага до прав і свобод інших людей, любов до своєї сім'ї, свого народу, своєї Батьківщини); б) забезпечення здобуття освіти; в) готування до самостійного життя; г) повага до дитини; г) відсутність фізичних покарань, а також покарань, що принижують людську гідність; д) відсутність будь-якого виду експлуатації. Як бачимо, наявність деяких окреслених меж – це, безумовно, позитивне правове явище, однак такі розрізнені нормативні вказівки не забезпечують ефективного забезпечення права дитини на належне сімейне виховання.

Можливість виховувати свою дитину особисто є одним з найбільш значимих прав кожного з батьків, оскільки воно дозволяє направити формування особистості неповнолітнього в бажаному напрямі; саме у вихованні проявляється духовна близькість батьків і дітей [8, с. 3]. Однак змістовне наповнення цього процесу відрізняється. Так, проведене спеціалістами дослідження показало, що батьки на перше місце

лише майнова сторона. А.О. Єлісеєва вважає, що доцільно закріпити, хоча б декларативно, обов'язок дітей шанувати і поважати своїх батьків, підкорятися їх розумним вимогам, а також право батьків контролювати поведінку своїх дітей, керувати ними [18, с. 8].

В аспекті піднятого питання цікаво відмітити, що в Німеччині нормативно закріплено обов'язок дитини надавати допомогу та вказувати повагу батькам. Протягом часу, коли дитина проживає разом з батьками, виховується батьками чи отримує від них утримання, вона зобов'язується посильним способом і у відповідності з її суспільним положенням допомагати батькам у домашньому господарстві та в їхніх справах [5, с. 87]. Продовжуючи цю думку, А.О. Єлісеєва вважає, що необхідно здійснювати заходи, спрямовані на підвищення авторитету батьківства в суспільстві і батьків – у сім'ї. Одним із шляхів досягнення цієї мети є створення батьків із «слуг» дітей у їх наставників і вихователів, що необхідно в рівній мірі як в інтересах батьків для підвищення їх авторитету в очах дітей, так і в інтересах самих дітей [18, с. 9]. Ми відносимо себе до прибічників прогресивної концепції розуміння особистих немайнових обов'язків дітей та вважаємо за необхідне задекларувати в сімейному законодавстві паритет прав та обов'язків батьків, що, на нашу думку, сприятиме їхньому ефективному забезпеченню.

Як вірно відмічають О. Ієвіня [19, с. 46] та Л. Хомич, однією з негативних тенденцій сучасності є нехтування процесом виховання в сім'ї, надання переваги матеріальному забезпеченню життєдіяльності дитини тоді, коли основним ціннісним орієнтиром у виховній діяльності батьків має бути особистість дитини, її людський потенціал – духовно-моральний, інтелектуально-творчий, фізичний, естетичний [20, с. 29]. Саме тому, на наш погляд, право як провідний регулятор суспільних відносин не може залишатися осторонь даних важливих суспільних

процесів та має містити чітко сформувану законодавчу позицію стосовно спрямування виховання дітей. Таким чином, вважаємо за необхідне ввести у сімейне законодавство норми-принципи та норми-дефініції, що більш конкретизували б поняття належного сімейного виховання. У цьому аспекті цікавою є пропозиція В. Мироненко, що вважає за доцільне проведення систематизації законодавства з питань відповідальності батьків в законі «Про юридичну відповідальність батьків за неналежне виховання дітей», в якому, окрім іншого, пропонує визначити механізм притягнення батьків до відповідальності за порушення права дитини на належне сімейне виховання [21, с. 6]. Аналіз сімейного законодавства дає підстави визначити способи участі у вихованні, серед яких у ч. 2 ст. 159 СК України законодавець перераховує: періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця проживання батьків тощо. Водночас на можливість здійснення належного виховання впливає цілий ряд об'єктивних та суб'єктивних факторів, наприклад, рід занять батьків, режим їхньої роботи, матеріальний та сімейний стан тощо, і жодна з цих обставин не є пріоритетною [22, с. 83]. Ці фактори набувають важливого юридичного значення під час усиновлення, адже вони оцінюються в комплексі для визначення доцільності усиновлення конкретними особами конкретної дитини.

Висновки. Таким чином, на основі усього сказаного, вважаємо, що *належне сімейне виховання* – це процес формування особистості дитини під впливом сімейного оточення, що забезпечує всебічний розвиток дитини, формування системи життєвих цінностей, які відповідають ідеалам права та суспільній моралі. *Право дитини на належне сімейне виховання* – це закріплене в законодавстві особисте немайнове право дитини, що передбачає можливість вільно та всебічно формувати свою особистість у сімейному оточенні, здобувати життєві орієнтири

- но-правової сфері по Гражданському уложенню Германії / А.М. Нечаєва // *Государство и право*. – 2011. – № 3. – С. 86–94.
6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року // *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. – 1990. – № 1. – Ст. 205.
7. Рекомендація про виховання у душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру, і виховання у душі поваги прав людини і основних свобод від 19.11.1974 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_863
8. Чичерова Л.Е. Семейно-правовая ответственность в семейном праве / Л.Е. Чичерова // *Семейное и жилищное право*. – 2005. – № 1. – С. 2–5.
9. Хачатрян Л.А. Состояние воспитательного потенциала современной российской семьи / Л.А. Хачатрян, Н.С. Кабанова // *Вестник Пермского ун-та*. – 2013. – Вып. 1 (13). – С. 131–141.
10. Терещенко Е.Э. Усыновление как одна из форм реализации права ребенка жить и воспитываться в семье : автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е.Э. Терещенко. – М., 2003. – 20 с.
11. Сорокин С.А. Права детей в семье по семейному законодательству Российской Федерации и Конвенции «О правах ребенка» : автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / С.А. Сорокин. – М., 2000. – 26 с.
12. Карпенко О.І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.І. Карпенко. – Х., 2002. – 20 с.
13. Ершова Н.М. Правовые вопросы воспитания детей в семье / Н.М. Ершова. – М. : Наука, 1971. – 103 с.
14. Король И.Г. Личные неимущественные права ребенка : автореф. дис. ... на соискание науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / И.Г. Король. – М., 2008. – 26 с.
15. Татаринцева Е.А. Правовое регулирование вопросов подготовки ребенка к усыновлению: опыт Англии / Е.А. Татаринцева // *Актуальные проблемы российского права*. – 2013. – № 9 (34). – С. 1148–1153.
16. Антокольская М.В. Семейное право : [учебник] / М.В. Антокольская. – 3-е изд. перераб, доп. – М. : Норма, 2010. – 432 с.
17. Борисова Н.Е. Конституционные основы правового положения несовершеннолетних в Российской Федерации : проблемы теории и практики : автореф. дис. ... на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Н.Е. Борисова. – М., 2004. – 45 с.
18. Елисеева А.А. Правовое регулирование личных неимущественных отношений в семейном праве Российской Федерации : автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А.А. Елисеева. – М., 2008. – 25 с.
19. Іевіня О. Деякі аспекти правового регулювання особистих немайнових відносин батьків і дітей / О. Іевіня // *Нотаріат для Вас*. – 2011. – № 1–2. – С. 40–50.
20. Хомич Л. Теоретичні засади виховання в сучасній родині / Л. Хомич // *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи* : зб. наук. праць. – Вып. 1. – К., 2009. – 231 с.
21. Мироненко В.П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.П. Мироненко. – К., 2001. – 19 с.
22. Нечаєва А.М. Защита интересов ребенка: семейно-правовые предпосылки / А.М. Нечаєва // *Государство и право*. – 2010. – № 6. – С. 76–83.

М. Матійко,
кандидат юридичних наук, доцент
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Дослідження функцій цивільного права в теперішній час набуває все більшої актуальності у зв'язку з підвищенням ролі цивільного права у суспільстві. Необхідність розкриття соціальної цінності права, подальшого посилення захисту прав людини, підвищення ролі права у сучасному суспільстві зумовлюють науковий інтерес до дослідження функцій права. Особливо цікавими в цьому аспекті вдаються дослідження окремих функцій цивільного права. Отже, враховуючи специфіку цивільно-правового регулювання, цілком виправданим є спрямування наукового інтересу та звернення уваги на регулятивну функцію цивільного права в системі функцій цивільного права.

Слово «функція» походить від латинського *functio* – виконання [1, с. 138]. Термін «функція» має багато значень і не є власне юридичним поняттям. Саме слово «функція» вперше було використано німецьким математиком Г. Лейбніцем у 1673 р. в листі до Гюйгенса (під функцією він розумів відрізок, довжина якого змінюється за якимось певним законом) [2, с. 127].

Функція цивільного права може бути визначена як напрямок впливу цивільного права на суспільні відносини та соціальне призначення цивільного права.

Питання про класифікацію функцій цивільного права є дискусійним. Погляди вчених розбігаються в основному у визначенні критерію для класифікації, що значною мірою обумовлений тим, який зміст вкладають різні автори в поняття «функції цивільного права». Класифікаційний критерій функцій права слід шукати в самому понятті «функції

права», оскільки в ньому акумулюються найістотніші ознаки даного явища, що дають необхідну орієнтацію у встановленні форм, конкретних видів його існування [3, с. 32].

Так, І.Е. Фарбер, розуміючи під основними функціями права його соціальне призначення або основний напрямок впливу на сферу суспільних відносин як критерій розмежування цих функцій, використовує засоби впливу норм права на поведінку людей і на суспільні відносини [4, с. 39]. До цієї точки зору близька позиція С.С. Алексєєва. Автор визначає функції права, по-перше, як його юридичне призначення для тих або інших суспільних відносин, по-друге, як напрямки правового впливу та пропонує розмежовувати функції права за допомогою двох критеріїв: специфіки правового регулювання та призначення права [5, с. 63–67; 6, с. 94–98].

Т.М. Радько обґрунтовує необхідність шукати єдиний об'єктивний класифікаційний критерій розмежування функцій права, що існує поза правом, у суспільних відносинах [7, с. 29–45].

А.С. Пашков пропонує прийняти об'єктивний критерій поділу функцій права (систему суспільних відносин), однак функції, на його думку, залежать також від «специфічних властивостей та змісту самого права» [8, с. 69].

Враховуючи зауваження Т.М. Радька, В.І. Щербина як основний критерій класифікації функцій права бере «різні типи суспільних відносин, що визначають призначення (службову роль) права» [9, с. 37].

Системний підхід до дослідження процесів і явищ становить одну з від-

Регулятивна статична функція знаходить своє втілення у впливі цивільного права на суспільні відносини шляхом їхнього закріплення у тих або інших цивільно-правових інститутах. У цьому полягає одне із завдань цивільно-правового регулювання. Цивільне право, насамперед, юридично закріплює, зводить до розряду врегульованих ті суспільні відносини, які являють собою основу нормального, стабільного існування суспільства, відповідають інтересам особи.

Вирішальне значення для статичної функції має інститут права власності, юридична суть якого в тому і полягає, щоб закріплювати економічні основи суспільного устрою.

Статична функція чітко виражена й у ряді інших цивільно-правових інститутів (у тому числі, в авторському та винахідницькому праві).

Регулятивна динамічна функція виражається у впливі цивільного права па суспільні відносини шляхом ініціювання та оформлення їх руху (динаміки).

Метою дослідження є дослідження особливостей регулятивної функції цивільного права.

Характеристика регулятивної функції цивільного права припускає з'ясування найважливіших шляхів її здійснення, оскільки кожний із них відіграє значну роль у всьому регулятивному процесі, який охоплюється правовою системою.

Найбільш характерними шляхами (елементами) здійснення регулятивної функції цивільного права є: визначення за допомогою норм цивільного права праводієздатності (правосуб'єктності) суб'єктів; закріплення та зміна правового статусу суб'єктів; визначення (передбачення) юридичних фактів; встановлення конкретного правового зв'язку між суб'єктами права; визначення оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин.

Основне функціональне призначення цивільного права полягає в тому, що його норми спрямовані на безпосеред-

не регулювання суспільних відносин, які є предметом впливу цивільного права [14, с. 509–510]. Таким чином, зміст регулятивної функції цивільного права полягає у впливі на суспільні відносини, регламентації поведінки суб'єктів даної галузі права.

Регулятивна функція цивільного права полягає у врегулюванні цивільно-правових відносин, насамперед, в їхньому нормальному, бажаному для їх учасників стані. Це здійснюється шляхом встановлення підстав виникнення права власності, обсягу повноважень власника, порядку використання майна суб'єктами підприємницької діяльності, порядку використання об'єктів інтелектуальної власності, меж здійснення права власності, порядку укладення та виконання правочинів, спадкування майна тощо. У цьому випадку здійснюється так зване позитивне регулювання цивільних відносин. Вплив на учасників цивільних відносин позитивного регулювання дає їм можливість самостійно вчиняти позитивні дії, утримуватися від негативних дій (бездіяльності), досягати максимально ефективного результату, а врешті сприяє ефективному економічному обігу, розподілу та використанню матеріальних благ, додержанню всіма членами суспільства особистих немайнових прав їх носіїв.

Однак регулятивна функція цивільного права не зводиться до нормативного впорядкування цивільного обігу. Конструкція цивільно-правових норм, особливо у сфері договірних зобов'язань, створює їх учасникам передумови для локального саморегулювання відносин, що виникають між ними. Менш активною є регулятивна функція у сфері особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими, адже норми цивільного права в основному закріплюють правовий режим їх об'єктів, тобто особистих немайнових прав. Ні честь, ні гідність не можна регулювати, такі особисті блага природно притаманні людині. Тому цивільно-правові норми скоріше

не регулюють відносини щодо зазначених нематеріальних благ, а юридично визнають їх належність відповідному суб'єктові у статичному моменті та забезпечують захист у разі їх порушення [15, с. 25].

Таким чином, як нормативне регулювання, так і локальне саморегулювання відображають регулятивну функцію цивільного права переважно в межах правомірної діяльності суб'єктів цивільно-правових відносин.

Висновки. Із врахуванням зазначеного, регулятивну функцію цивільного права можна визначити як обумовлений його соціальним призначенням напрямком правового впливу, що виражається у встановленні позитивних правил поведінки, закріпленні суб'єктивних прав і покладанні юридичних обов'язків на суб'єктів цивільного права.

Сфера регулятивної функції цивільного права є широкою та багатогранною. Важко перелічити всі сфери, які регулюються нормами, що несуть регулятивну функцію цивільного права.

Оскільки цивільне право регулює економічні відносини та процеси, в основі яких лежать об'єктивні потреби людей, остільки ефективність впливу цивільно-правових норм залежить від точності регулювання, від розуміння законодавцем цих потреб. Посиленню регулятивної функції цивільного права служить, зокрема, уміле використання економічних важелів та стимулів.

Ключові слова: цивільне право, функції цивільного права, регулятивна функція права, вплив цивільного права, призначення цивільного права.

Статтю присвячено дослідженню регулятивної функції цивільного права. Розглянуті погляди вчених щодо регулятивного напряму впливу цивільного права на суспільні відносини, його ролі та соціального значення. Охарактеризовано регулятивну функцію цивільного права. Сформульовано пропозиції щодо посилення регулятивної функції цивільного права.

Статья посвящена исследованию регулятивной функции гражданского права. Рассмотрены взгляды ученых относительно регулятивного направления влияния гражданского права на общественные отношения, его роли и социального значения. Охарактеризована регулятивная функция гражданского права. Сформулированы предложения относительно усиления регулятивной функции гражданского права.

The article is sanctified to research of regulative function of civil law. The looks of scientists of relatively regulative direction of influence of civil law are considered to the public relations, his role and social value. The regulative function of civil law is described. Set forth suggestion in relation to strengthening of regulative function of civil law.

Література

1. Большая Советская Энциклопедия / [Ред. кол. : С.И. Вавилов (гл. ред.) и др.]. – 2-е изд. – М. : Большая Советская Энциклопедия, 1978. – Т. 28. – 664 с.
2. Лейбниц Г.В. Сочинения в четырех томах / Г.В. Лейбниц ; ред., авт. вступ. ст. и примеч. И.С. Нарский. – М. : «Мысль», 1983. (Философское наследие ; Т. 87). – Т. 2. – 685 с.
3. Хецуриани Д.Г. Функции советского гражданского права: Теоретические проблемы понятия и системы / Д.Г. Хецуриани ; отв. ред. Т.А. Лилуашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1990. – 149 с.
4. Фарбер И.Е. О воспитательной функции общенародного права / И.Е. Фарбер // Советское государство и право. – М. : Наука, 1963. – № 7. – С. 38–47.
5. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права : Введение. Сущность социалистического права. Курс лекций: [учебное пособие] / С.С. Алексеев. – Вып. 1. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1963. – 265 с.
6. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права. Курс лекций в 2-х томах / С.С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. – 396 с.
7. Радько Т.Н. Основные функции социалистического права / Т.Н. Радько. – Волгоград : НИИ РИО, 1970. – 142 с.

УДК 349.3

В. Андропова,кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Запровадження недержавного пенсійного забезпечення є одним з основних завдань і важливих кроків реформування системи пенсійного забезпечення України. Створення законодавчих передумов функціонування інститутів додаткового, добровільного пенсійного забезпечення є нагальною вимогою часу та необхідною умовою існування ефективної, соціально справедливої системи відносин у сфері соціального забезпечення населення.

Проблематиці юридичної відповідальності учасників недержавного пенсійного забезпечення в праві соціального забезпечення було присвячено цілу низку праць І.Л. Боднарюк, Н.Б. Болотіної, В.А. Гошовської, І.Т. Гудзевич, Н.І. Дуравкіна, Г.І. Козак, В.В. Корнеева, М.В. Лазебної, М.І. Мальованого, Т.В. Мединської, А.В. Михайлова, П.А. Новгородова, В.І. Новікової, П.Д. Пилипенка, С.І. Смоляр, Б.І. Сташківа, О.А. Туманової, Л.І. Харитонової, Н. Шевченко, К.О. Чумак та ін.

Однак, у зв'язку з великою кількістю нерозв'язаних проблем та необхідністю удосконалення існуючої системи пенсійного забезпечення в Україні, існує потреба подальшого вдосконалення як теоретичних, так і практичних аспектів системи недержавного пенсійного забезпечення.

Метою даної наукової статті є виокремлення особливостей правового регулювання юридичної відповідальності суб'єктів правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення

на основі детального аналізу чинного законодавства України зі соціального забезпечення.

У зв'язку з реформуванням системи пенсійного забезпечення в Україні і впровадженням її трирівневої системи з'явився новий елемент – недержавне пенсійне забезпечення (далі – НПЗ), який становить систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Система НПЗ, розбудова якої в Україні триває з 2004 року, сьогодні динамічно розвивається, демонструючи стабільні темпи зростання основних показників [1, с. 67]. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, на початок 2017 року до Державного реєстру фінансових установ включено 64 недержавних пенсійних фонди [2].

Основним нормативно-правовим актом, який визначив правові, економічні та організаційні засади НПЗ в Україні та врегулював правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності, є Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення», що набрав чинності з 1 січня 2004 року. Саме цей Закон покликаний здійснювати трансформацію існуючої системи пенсійного забезпечення за рахунок формування та розвитку третього рівня його забезпечення, а саме – створення недержавних інститутів системи пенсійного забезпечення – недержавних пенсійних фондів [3].

Основною метою трансформації пенсійної системи є забезпечення сус-

пільно необхідного рівня доходів для основної маси як працездатних, так і непрацездатних громадян на основі чіткого розмежування професійного (загальнодержавного) та додаткового (накопичувального) пенсійного забезпечення.

Так, відомий вчений С.І. Смоляр під недержавним пенсійним забезпеченням розуміє додаткове до державного загальнообов'язкового пенсійного забезпечення джерело пенсійних виплат [4].

Необхідно відмітити, що лише в Податковому Кодексі України [5] надається нормативне визначення поняття «недержавне пенсійне забезпечення», яке тлумачиться як «пенсійне забезпечення, що реалізується недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями та банківськими установами відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (п. 14.1.116 ст. 14).

В самому ж Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» наводиться визначення «системи недержавного пенсійного забезпечення» як складової частини системи накопичувального пенсійного забезпечення, що базується на принципах добровільної участі фізичних і юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат».

Система НПЗ покликана створити можливість для збереження та примноження коштів вкладників з метою забезпечення отримання ними стабільного доходу після настання пенсійного віку. Перевага НПЗ в тому, що збережені кошти збільшуються за рахунок інвестиційного доходу. При цьому державний нагляд за установами пенсійного забезпечення дозволяє запобігти проведенню надто ризикованих операцій і втраті пенсійних заощаджень.

Кошти, накопичувані на пенсійних рахунках їхніх учасників, як правило, є значним джерелом інвестицій

в економіці. Особливість діяльності пенсійних фондів у тому, що вони зацікавлені здійснювати довгострокові інвестиції для узгодження власних потоків внесків і виплат. Пенсійні фонди є значними інвесторами, а це дозволяє розвивати ринок довгострокового заповнення коштів.

Одним з основних принципів діяльності недержавних пенсійних фондів є принцип добровільності участі в них. Вкладники й особи, які отримують виплати (учасники пенсійних фондів) можуть обирати найпривабливіші пенсійні схеми здійснення внесків та отримання виплат. Вони також мають змогу оцінювати надійність напрямів інвестування коштів. Зберігаючи гроші в банках, вкладники, на відміну від учасників пенсійних фондів, таких можливостей позбавлені.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» одним із принципів НПЗ є принцип відповідальності суб'єктів системи НПЗ за порушення норм, передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Під юридичною відповідальністю в правознавчій літературі розуміється застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що виражаються в позбавленні особистого, організаційного чи майнового характеру. Вона здійснюється або може здійснюватися від імені держави шляхом державного примусу. В окремих випадках відшкодування збитків може відбуватися добровільно, без державного втручання. Всі види відповідальності слугують попередженню нових правопорушень [6, с. 19].

За власним вибором людина може бути учасником кількох НПФ. Пенсійні ж виплати можуть здійснюватися безпосередньо учаснику фонду або можуть бути сплачені не лише самому його учасникові, а й подружжю, дітям, батькам, роботодавцю або професійному об'єднанню, членом якого є учасник даного фонду. У будь-якому пенсійно-

Договір повинен укладатися з радою пенсійного фонду у письмовій формі. Адміністратор несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору та порушення конфіденційності. Відповідно до ст. 31 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» адміністратор пенсійного фонду несе відповідальність за своїми зобов'язаннями перед пенсійними фондами всім майном, що належить йому на праві власності. Завдані адміністратором збитки відшкодовуються за рахунок його резервного фонду, а у випадку, якщо коштів резервного фонду недостатньо – за рахунок його іншого майна.

Особа, що здійснює управління активами пенсійних фондів, несе відповідальність перед пенсійним фондом за виконання своїх зобов'язань і збитки, заподіяні пенсійному фонду порушенням законодавства, положень інвестиційної декларації або договору про управління активами. Така особа відповідає всім своїм майном.

Збитки, завдані пенсійному фонду, відшкодовуються за рахунок резервного фонду особи, що здійснює управління активами, а у випадку, якщо коштів резервного фонду не вистачає – за рахунок іншого майна цієї особи. Питання несумлінного виконання умов договору по управлінню активами НПФ знаходиться в площині стосунків Ради недержавного пенсійного фонду і відповідної компанії з управління активами. Державні органи особливого впливу на ринок не здійснюють. Це, можливо, поки й стримує пенсійну реформу – передавати другий рівень пенсійного забезпечення (накопичувальну систему) безконтрольному ринку просто небезпечно.

Зберігач несе майнову відповідальність за збитки, завдані ним пенсійному фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання умов договору про обслуговування пенсійного фонду зберігачем. Зберігач несе відповідальність перед радою пенсійного фонду, його адміністратором та особою (особам), що провадить діяльність

з управління активами цього фонду, за неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації відповідно до законодавства та умов договору, укладеного з таким пенсійним фондом.

Однією з причин низької довіри громадян до системи НПЗ є відсутність системи зменшення ризиків неефективного управління та, як наслідок, втрати активів недержавного пенсійного фонду. У зв'язку із цим слушною вбачається висловлена в юридичній літературі пропозиція щодо запровадження страхування відповідальності компаній з управління активами та зберігача, що, відповідно до світової практики, є одним із дієвих механізмів збереження пенсійних накопичень громадян.

Особливе значення має питання забезпечення відповідальності недержавних пенсійних фондів перед вкладниками у разі припинення діяльності фонду, яке може здійснюватись у вигляді реорганізації (злиття, розділення, приєднання і виділення) або ліквідації. При ліквідації фонду його пенсійні резерви повинні в першу чергу використовуватися для виконання зобов'язань за пенсійними договорами.

Ліквідація НПФ здійснюється на підставі рішення засновників фонду або їх правонаступників та передбачає відповідне погодження з Держфінпослуг.

На підставі рішення про ліквідацію пенсійного фонду рада фонду приймає рішення про визначення єдиного поточного рахунку пенсійного фонду та відкриття у зберігача пенсійного фонду спеціального ліквідаційного депозитного рахунку, на який зараховуються всі грошові кошти з інших рахунків фонду та всі надходження грошових коштів від продажу активів пенсійного фонду. Всі інші рахунки пенсійного фонду підлягають закриттю.

Після продажу активів пенсійного фонду всі грошові кошти зі спеціального депозитного рахунку перераховуються на поточний рахунок такого пенсійного фонду, після чого спеціальний депозитний рахунок закривається.

Ліквідаційна комісія після закінчення строку прийняття заяв учасників про переведення їх коштів до інших фінансових установ та повного продажу активів пенсійного фонду складає ліквідаційний баланс пенсійного фонду, який засвідчується висновком аудитора.

Порядок розрахунків з кредиторами пенсійного фонду здійснюється відповідно до плану ліквідації з урахуванням вимог законодавства. Визначення суми пенсійних коштів, належної кожному учаснику фонду, здійснюється пропорційно сумах, що обліковуються на їх індивідуальних пенсійних рахунках на дату повного продажу активів пенсійного фонду.

Передача пенсійних коштів іншим пенсійним фондам, страховим організаціям або на пенсійні депозитні рахунки здійснюється лише в грошовій формі безготівковим платежем з поточного рахунку пенсійного фонду, що ліквідується. Після передачі пенсійних коштів учасників фонду, що ліквідується, їх пенсійні контракти з цим фондом вважаються анульованими.

Отже, питання юридичної відповідальності учасників відносин НПЗ на законодавчому рівні вбачається недостатньо врегульованим, а в теорії права соціального забезпечення – таким, що потребує подальших наукових досліджень.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, юридична відповідальність, недержавні пенсійні фонди, зберігач, адміністратор пенсійного фонду, особа, що здійснює управління активами.

Статтю присвячено дослідженню сутності юридичної відповідальності у сфері соціального забезпечення, особливостей притягнення до

юридичної відповідальності учасників правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення.

Статья посвящена исследованию сущности юридической ответственности в сфере социального обеспечения, особенностей привлечения к юридической ответственности участников правоотношений из негосударственного пенсионного обеспечения.

The article is devoted to research of essence of legal responsibility in the field of public welfare, features of bringing in to legal responsibility of participants of legal relationships from the non-state pension system.

Література

1. Козак Г.І. Недержавні пенсійні фонди в умовах реформування пенсійної системи України: дис. ... канд. економ. наук / Г.І. Козак. – Тернопіль, 2014. – 225 с.

2. Комплексна інформаційна система Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kis.nfp.gov.ua>

3. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47. – Ст. 372.

4. Смоляр С.І. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні / С.І. Смоляр. – Управління праці та соціального захисту населення Охтирської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://upz.nokhtyrka.elitno.net/component/content/article/1-infopressa/169-2013-04-01-05-54-28.html>

5. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 3248.

6. Дуравкіна Н.І. Відповідальність як складова механізму забезпечення прав і свобод людини й громадянина / Н.І. Дуравкіна // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2. – С. 15-21.

клад, у дисертаційній роботі «Громадська думка та ефективність правової норми», 1981 р.); П.М. Рабінович (наприклад, у монографії «Соціалістичне право як цінність», 1985 р.) тощо.

У сучасний період розвитку доктрини права (90-ті рр. ХХ ст. – друга декада ХХІ ст.) дослідження питань ефективності його норм продовжуються, хоча й не так активно. Зокрема, висвітлення тих чи інших питань ефективності здійснювали такі вчені-юристи (здебільшого фахівці із загальної теорії права), як: К.В. Шундигов (наприклад, у науковій публікації «Цілі, засоби та результати у правореалізаційному процесі», 2001 р.), В.В. Головченко (наприклад, у публікації «Ефективність законодавства: проблеми оцінки та вимірювання», 2002 р.); С.О. Жинкін (наприклад, у науковій публікації «Деякі аспекти поняття ефективності норм права», 2004 р.); С.Д. Гусарев (наприклад, у науковій публікації «Теоретичні проблеми методики визначення ефективності юридичної діяльності», 2005 р.); П.М. Рабінович (наприклад, у науковій публікації «Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження», 2008 р.); М.Ю. Осипов (наприклад, у науковій публікації «Ефективність правотворчості, реалізації права та правозастосування: поняття та співвідношення, 2011 р.) та інші. Натомість вказані та інші вчені-юристи висвітлювали лише окремі аспекти та не досліджували, які доктринальні напрацювання знайшли своє відображення у нормативних положеннях, зокрема щодо термінологічного ряду. До того ж наукових досліджень ефективності реалізації галузевих (адміністративно-правових) норм досить мало, тоді як важливість вивчення ефективності впливу законодавства, яке виконує «роль зворотного зв'язку в процесі державного управління суспільним розвитком» [3, с. 13], на суспільні відносини, де надається можливість використання певних прав або, навпаки, закріплюється необхідність виконання певних обов'яз-

ків, не викликає сумніву. Серед небагатьох наукових праць, присвячених тим чи іншим питанням ефективності стосовно адміністративно-правової сфери регулювання, слід назвати: дисертаційні дослідження С.С. Лукаша «Нормативно-правове забезпечення ефективності управлінської діяльності ОВС України», 2002 р.; Д.М. Павлова «Організаційно-правові засади забезпечення ефективності функціонування системи органів виконавчої влади (державного управління)», 2004 р.; Д.В. Журавльова «Теоретико-правові засади оптимізації функціонування центральних органів виконавчої влади України», 2014 р.; С.М. Балабана «Ефективність адміністративно-правового регулювання: наукові та організаційно-правові засади оцінки і забезпечення», 2014 р. тощо. Також окремі аспекти ефективності щодо процедурного аспекту адміністративної відповідальності досліджувались І.А. Зайцевим (наприклад, у науковій публікації «Реалізація принципів законності, доцільності, справедливості та ефективності у провадженнях по справах про адміністративні правопорушення», 2011 р.); щодо окремих адміністративних стягнень – Т.О. Коломоєць (наприклад, у монографії «Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації», 2004 р.), Ю.Х. Куразовим (у співавторстві з Т.О. Коломоєць) (наприклад, у монографії «Феномен попередження як виду адміністративного стягнення», 2013 р.); щодо дисциплінарних санкцій – В.С. Щербіною (наприклад, у науковій публікації «Дисциплінарні стягнення: проблеми ефективності в умовах ринкових відносин», 2006 р.) тощо.

Метою цієї публікації є дослідження поняття, сутності та значення ефективності реалізації адміністративно-правових норм, виокремлення специфічних ознак та формулювання відповідної дефініції.

Як вірно зазначила Г.В. Россіхіна, ефективність впливу правових норм на суспільні відносини перебуває в прямо-

му зв'язку від правильної їх реалізації [4, с. 134-135]. Ще у радянські часи О.П. Коренев зауважував, що успіх реалізації права залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних умов, найважливішими з яких є відповідність норм права об'єктивним законам розвитку суспільства, відображення нормами інтересів трудящих мас [5, с. 52]. «Трудящі маси» – це термінологія радянського періоду, і оскільки у той час декларувалась спрямованість діяльності держави на задоволення інтересів саме цієї частини населення («трудящими» була переважна більшість населення тогочасного суспільства), нині (у сучасному суспільстві) за значенням можемо прирівняти таку категорію суб'єктів адміністративного права, як особи приватного права, маючи на увазі фізичних та юридичних осіб. Про залежність ефективності норм законодавчих актів від певних об'єктивних та суб'єктивних умов, що стосуються як самого права, так і сфери його реалізації, згадується й у сучасних правових джерелах. Так, І.Г. Кириченко пов'язує ефективність дії закону із взаємодією таких факторів, як зміст норми права, діяльність правозастосовчих органів та безпосередня поведінка громадян із дотримання чи порушення вимог норми [6, с. 92].

Слід зазначити, що сучасна нормативно-правова база досить активно «оперує» поняттям «ефективність». Так, аналіз підрозділу «Термінологія законодавства» розділу «Законодавство» офіційного сайту Верховної Ради України дозволив виявити декілька нормативних актів, в яких надається дефініція «ефективність», та чимало нормативних актів, в яких використовуються поняття, пов'язані із ефективністю. Зокрема, «ефективність» визначається як: «співвідношення між отриманим результатом (ефектом) і величиною фактору (ресурсу), який використаний з метою досягнення цього результату» (Постанова НБУ «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування

управлінської звітності в банках України» від 06.09.2007 р. № 324); «досягнення об'єктом аудиту найкращого результату (ефекту) за рахунок мінімально необхідних витрат матеріальних і фінансових ресурсів» (Наказ Мінфіну «Про затвердження Методики проведення Державною фінансовою інспекцією України, її територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання» від 26.06.2014 р. № 728); «раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики» (Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII «Про державну службу»). Отже, ключовими у нормативних визначеннях «ефективності» є дві складові – результат (ефект) та ресурси для його досягнення. При цьому, як вбачається з наведених визначень, результат очікується не будь-який, а позитивний (найкращий, оптимальний, раціональний), а затратність ресурсів має бути мінімальною. Це певним чином погоджується із змістом принципу ефективності, який виокремлюється у сучасних адміністративно-правових доктринальних джерелах як один з принципів належного урядування. Так, Р.С. Мельник, характеризуючи принцип ефективності, зазначає про створення результату, що задовольняє потреби суспільства з раціональним використанням наданих ресурсів. При цьому суб'єкти публічної адміністрації мають застосовувати найпростіші засоби для досягнення результату та діяти своєчасно [7, с. 87]. Принцип ефективності як спеціальний принцип окремих інститутів адміністративного права виокремлюють й інші вчені-адміністративісти: наприклад, Н.Л. Губернська виокремлює принцип ефективності як спеціальний принцип адміністративних процедур у сфері вищої освіти [8, с. 183]; О.В. Литвин виокремлює два пов'язані із ефективністю поняття – «ефективність державної служби» та «ефективність діяльності державного службовця» [9, с. 65, 140]; В.Я. Малиновський – «ефективність державного

управління» та «ефективність державної служби» [10, с. 61] тощо.

Пов'язаними з ефективністю поняттями, які використовуються у нормативно-правових актах, є: «*ефективна доза опромінення*», «*ефективна очікувана позитивна ризикова уражуваність*», «*ефективна очікувана ризикова уражуваність на специфічну дату*», «*ефективна питома активність природних радіонуклідів*», «*ефективна ставка відсотка*», «*ефективне використання земельної ділянки*», «*ефективне використання енергетичних ресурсів*», «*ефективне використання земельних ділянок несільськогосподарського призначення*», «*ефективний кілограм*», «*ефективний контроль*», «*ефективний термін погашення*», «*ефективність вакцин*», «*ефективність використання додаткового палива*», «*ефективність використання електроенергії*», «*ефективність екранування*», «*ефективність конденсації*», «*ефективність лікарського засобу*», «*ефективність освіти*», «*ефективність системи фізичного захисту*», «*ефективність технічного захисту секретної інформації*», «*ефективність хеджування*», «*ефективно конкурентний ринок послуг*» тощо [11]. Всі перелічені вище терміни є спеціальними щодо конкретних сфер, на врегулювання яких розраховані нормативно-правові акти, в яких вони закріплені, та підтверджують той факт, що категорія «ефективність» використовується в різноманітних галузях наукових знань, у різних сферах суспільного життя. Але, як вірно зазначається у наукових джерелах, порівняльний аналіз всіх випадків використання категорії «ефективність» свідчить, що всі «галузеві» тлумачення передбачають «дії», «роботу», «вплив», тобто динаміку [12, с. 61]. Отже, аналіз змісту нормативних «галузевих» визначень понять, пов'язаних із ефективністю, є корисним, адже дозволяє виявити, що «має на увазі» нормотворець під «ефективністю» у тій чи іншій ситуації і «побачити» загальну тенденцію нормотворчого підходу до змісту категорії «ефективність».

Узагальнення щодо змісту наведених вище термінів можна сформулювати таким чином: 1) корисність ефекту, врахування ризиків негативного впливу; 2) можуть враховуватися середні показники (як часові, так і якісні); 3) може мати економічний зміст (враховуються такі показники, як економічна доцільність та прибутковість), але з урахуванням цільового спрямування, наявних обмежень, існуючого рівня розвитку техніки та технологій, дотримання інших законодавчих вимог та гарантій; 4) може передбачати можливість прямо або побічно впливати на осіб та події; 5) може мати вираз у зменшенні негативних факторів, або, навпаки, у збільшенні позитивних показників (в залежності від бажаного результату, наприклад, чи йдеться про усунення певної проблеми, чи про втілення нових показників); 6) інколи ефективність визначається як глобальний чи інтегрований підхід, спрямований на здійснення впливу на певні фактори (обсяг, час тощо); 7) може визначатися завдяки порівнянню «до» та «після» впливу; 8) може визначатися за отриманим результатом; 9) передбачає спостереження на протязі часу для визначення результату; 10) інколи ефективність визначається як оціночна категорія, яка характеризує результат діяльності за критерієм (наприклад, соціальні цілі), якому цей результат має відповідати (отже, передбачає розсуд та суб'єктивний фактор); 11) інколи ефективність визначається як кількісна оцінка певних параметрів системи щодо відповідності тим цілям, які перед нею ставляться ще на рівні проектування; 12) характеризується як ступінь відповідності вжитих заходів установленим нормам і вимогам; 13) для визначення ефективності інколи необхідно, щоб одночасно існувало декілька альтернатив (для визначення, яка з них краще відповідає поставленим цілям).

Цікавим є той факт, що ще за радянських часів існували різні підходи до розуміння «ефективності права», більшість з яких відповідає тим узагальнен-

ням, які вбачаються з аналізу сучасних нормативних визначень понять, пов'язаних із ефективністю, і які були наведені вище, або навіть прямо закріплені у нормативних визначеннях «ефективність». Так, із *«результативністю дії правових норм»* (дієвістю, здатністю впливати на суспільні відносини у певному корисному для суспільства напрямку) пов'язували ефективність О.С. Пашков та Д.М. Чечот [13, с. 3], які зазначали, що поняття ефективності пов'язане із співвідношенням між фактичним результатом дії правових норм та тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми приймалися. Подібний підхід зберігся і у сучасних наукових публікаціях. Так, В.В. Головченко зазначає, що збіг фактичного результату з ідеальним, тобто досягнення мети в оптимальні строки з найменшими витратами часу, матеріальних коштів та сил, є свідченням ефективності дії відповідного закону [14, с. 9]. Вказане пов'язує «результативність» із наступним акцентом, на який зауважується при характеристиці ефективності реалізації норм права, – ціллю (метою прийняття норми). Як зазначає М.Ю. Осипов, найважливішим елементом будь-якої людської діяльності є її ціль, відтак неможливо вести мову про ефективність реалізації норм права без дослідження тої цілі, заради якої реалізація й здійснюється [1, с. 85]. Звідси зрозумілим стає дослідження ефективності через призму т.зв. «цільового підходу» (досягнення нормами права його цілей або – співвідношення між фактичним результатом дії норм та тими соціальними цілями, для досягнення яких вони приймалися). Серед учених-юристів, які «згадували» про цілі, слід назвати, наприклад, В.М. Кудрявцева, В.І. Нікітінського, І.С. Самощенка, В.В. Глазиріна [15, с. 22].

Слід зазначити, що у доктринальних джерелах «ціль» та «результат» здебільшого розглядаються як нерозривні складові ефективності. Так, Ю.О. Тихомиров стверджує, що при характеристиці ефективності управлін-

ської діяльності слід підкреслювати її цілеспрямованість, тобто те, що вона має досягати певних результатів [16, с. 43]. М.М. Трубніков розвивав ідею результату поділом його на дві сфери, в одній з яких мета та результат збігаються, в іншій – наявні розбіжності, які можуть бути як у бік «перевищення мети», так і у бік «недовиконання мети». У зв'язку із цим автор пропонував розрізняти два різновиди мети: реальну та суб'єктивну [17, с. 137-145]. У сучасний період розвитку доктрини права ефективність визначають як «якісну характеристику, яка визначається результатами застосування». Її вважають результатом співвідношення мети (запланованого) та результату (досягнутого), наприклад, у монографії Т.О. Коломоєць «Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації», 2004 р. Подальший розвиток «цільового підходу» пов'язаний, зокрема, із дослідженнями визначення ефективності юридичної діяльності. Так, зокрема, С.Д. Гусарев вважає мету елементом теоретичної структури юридичної діяльності, яка пов'язана із такою допоміжною, на його погляд, категорією, як результат (допомагає виявляти наслідки дії, визначає якісні параметри діяльності та ступень реалізації мети) [12, с. 62]. Також подальший розвиток цього підходу у сучасний період пов'язаний і з класифікацією цілей. Так, В.В. Глазирін вважає важливим поділ цілей на матеріальні (не стосуються правової сфери, можуть мати економічний, політичний та будь-який інший характер) та юридичні (ціль тих приписів, які вміщує норма, – право, його виконання та дотримання) [18, с. 368]. Виходячи з наведеного поділу, виокремлюються два рівні ефективності: юридичний та соціальний. М.Ю. Осипов єдиною ціллю реалізації норм права вважає задоволення інтересів (лише законних) суб'єктів права, і оцінка ефективності реалізації норм здійснюється ним саме виходячи з відповіді на питання щодо здійснення такого задоволення. Заслу-

лагається дефініція соотвєтствующей правової категорії.

The article analyzes the doctrinal and standard definitions of efficiency, on the basis of which the signs characterizing the efficiency of the implementation of administrative rules are distinguished. The essence and meaning of the efficiency of implementing branch legal standards are explored. Taking into account the most essential characteristics that reflect its specificity, a definition of the corresponding legal category is proposed.

Література

1. Осипов М.Ю. Эффективность правотворчества, реализации права и правоприменения: понятие и соотношение / М.Ю. Осипов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2011. – № 1. – С. 83-92.
2. Андрійко О.Ф. Стан, зміст і перспективи розвитку адміністративного права України // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 126-131.
3. Рабінович П. Эффективность юридических норм: загалнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1(52). – С. 13-21.
4. Россіхіна Г.В. Правозастосування як одна з найважливіших форм реалізації права // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2012. – № 1000. – Серія «Право». – Випуск 311 – С. 134-139.
5. Корнев А.П. Нормы административного права и их применение. – Москва : Юридическая литература, 1978. – 142 с.
6. Соціологія права: [навч. посіб.] / [О.М. Джужа, І.Г. Кириченко, В.С. Ковальський, С.М. Корецький та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 288 с.
7. Мельник Р.С. Загалне адміністративне право : [навчальний посібник] / [Р.С. Мельник, В.М. Бєвзенко] ; за заг. ред. Р.С. Мельника. – К. : Ваїте, 2014. – 376 с.
8. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: теоретико-правове дослідження : [монографія] / Н.Л. Губерська. – Харків : Панов, 2015. – 508 с.
9. Литвин О.В. Адміністративно-правове забезпечення статусу державного

службовця в Україні : [монографія] / О.В. Литвин. – Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2010. – 210 с.

10. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. – К. : Атіка, 2005. – 240 с.
11. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. Термінологія законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/term/e/page3>
12. Гусарев С. Теоретичні проблеми методики визначення ефективності юридичної діяльності / С. Гусарев // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 60-63.
13. Пашков А.С. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления / А.С. Пашков, Д.М. Четот // Советское государство и право. – 1965. – № 8. – С. 3-11.
14. Головченко В. Эффективність законодавства: проблеми оцінки та вимірювання / Юридичний вісник України. – 2002. – № 42(382) 19-25 жовт. – С. 9.
15. Эффективность правовых норм / Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самоценко И.С., Глазырин В.В. – М. : Юрид. лит., 1980. – 280 с.
16. Проблемы эффективности работы управленческих органов / отв. ред. д-р юрид. наук Ю.А. Тихомиров. – Москва : Наука, 1973. – 440 с.
17. Трубников Н.Н. О категориях «цель», «средство», «результат». – М. : Издательство «Высшая школа», 1968. – 148 с.
18. Социология права: [учебное пособие] / [В.М. Сырых, В.Н. Зенков, В.В. Глазырин и др.] ; под ред. В.М. Сырых. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Юридический дом «Юстицинформ», 2002. – 464 с.
19. Фаткуллин Ф.Н. Социальная ценность и эффективность правовой нормы / Ф.Н. Фаткуллин, Л.Д. Чулюкин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 117 с.
20. Жинкин С.А. Некоторые аспекты понятия эффективности норм права / С.А. Жинкин // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2004. – № 1. – С. 191-196.
21. Барандич С. Правозастосування як форма реалізації правової політики держави / С. Барандич // Правова політика в Україні: питання теорії та практики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовтня 2014 р.). – К., 2014. – Т. 1. – С. 112-114.

УДК 343.2

V. Tuliakov,
LL.D., Professor,
National University "Odessa Law Academy"

CRIMINAL CODE DRAFTING METHODOLOGY

Overall objectives: Drafting Byzantium Criminal Code Theoretical approach. Noting that Byzantium legal family differs from Roman-German by its relationships with the Rule of Law and Justice one should point out that new Criminal law is a fundamental tool to protect human rights. New Criminal Code Draft creation needs to understand how global and regional imbalances and conflicts affected the Rule of Law. To understand how stable Criminal legal form has to be in a dissonance with developing public and social relations and processes one should challenge social control schemes from the field of State, perpetrator, victim and civil society attitudes.

It is the fact that the diversification of Criminal law enforcement understanding at the auspices of civil society cognitive mood, unifying sustainable or global development, has a chance to be resulted in a situation when political union or party assumes the right to abuse opponents, forming armed groups, with a tolerance of local restrictions on the freedom of movement that, as a basis for the right to revolt during the revolution, undermining the idea of the legitimacy of power and widespread corruptive practices in the transitive development period.

Global and regional, political, social and cultural imbalances and conflicts, communication stuffing affecting the Rule of Law, disorganize it and create a situation where essentially stable Criminal legal form has to be in a dissonance with developing public and social relations and processes.

The notion of criminal law differs at the levels of citizens, media, social groups and networks and law enforcement officials.

Moreover, it differs between victims and perpetrators, civil society and the State, media and social networks at post-truth society. The aim of this issue is to develop on abovementioned background a theoretical model of New Criminal Code.

Formulating theoretical contemporary methodology of legal dynamics analysis and comparative approach. In modern social democratic societies Criminal justice system reflects organizing and stimulating role of deviations control. The concept is quite simple: criminal justice shows the transition from absolute forms of public-law relationships to post modern approach of nowadays with holistic system that essentially based on human rights primacy concept and basic human values landscape protection ideology [1, 13].

"Justice" was identified with the understanding of truth and justice. Now this extends to post truth concept of misuse of law erosive interpretation. Moreover it gives theoretical background to mass misuses and abuses of Criminal law reflecting corruptive practices and political interests, peoples' attitudes, communicative and religion values. "Color revolutions" misuses and terrorist states' abuse through Criminal law formation approach are of the same scheme: Criminal Law ensured crime trends prevention determined more by political interests and processes than by the true needs of society. That is connected with certain processes.

First, the actual destruction of normative tensions of criminal-law institutes is not an appropriate consequence of the influence of the postmodern philosophy of the 21st century. It was just a cat-

alyst. The principle of additionality in state regulation, the virtuality of the hierarchy and the unlimited possibilities of non-criminal response to deviation, led to a significant reduction of the force of criminal law. Criminality is becoming more latent, its combatting – highly ideologized. So, since 2014, certain types of crime (in particular violent, juvenile delinquency), according to statistics, are constantly decreasing in Ukraine, but the population's fear of crime is on the contrary increasing. We are told about the decrease of homicides but not informed about rapid increase of violent deaths. The significant difference between victimization and state reaction is offset by routine preventive measures (more street robberies – less going out on the street). The purely preventive function of the new law enforcement agencies is replaced by the ceremonial functions of the post-truth society (civil servants).

Secondly, in the post-truth situation, there is a certain positive development in society, as it opposes the development of healthy forces of civil society. True, in this way we (the whole world) faced with another problem. Network communication and other types of communications have led to information explosion and neglect while filtering information. The recipient focuses on its own platform, which has its own rights and its sanctions, its values and priorities, which do not always (sometimes) do not coincide with the national ones. People generally have a rather typical deviant action, especially when this action is supported / catalyzed by the reference group. Along with this modern methodology of metamodern involves the synergy of the individual components of a certain phenomenon, interaction and the transition of each other attitudes.

In times of transitivity of the ideologies of criminal law in the countries of common and continental law, when convergence of meaning becomes a central component, we see the emergence of a precedent in Europe and statutory law in America.

The world is becoming more uniform on the surface and more fragmented in real sovereign politics. Hence, the benefits of criminal-law regulation in the balance of state legitimation of the prohibition of the past are replaced by the spread of disciplinary practices and abuse of power.

In this regard, modern Criminal law is a tool to enforce policy shift from obsolete forms of social relationships to the new legal framework of public government and society. It is more dynamic and flexible, it is in constantly change and contributes to breaking the legal forms and outdated stereotypes at the same time.

The doctrine of crime and punishment is complemented by a separate misconduct simulacrum, developing the idea of municipal Criminal law that blurs the field deviations, from one side, and transitional and Integrative Criminal law from other side.

Unity and sovereignty mode is changed to the legality of International Criminal law virtual relationships, where the production of certain types of Criminal offenses is given to international society's universal jurisdiction scheme.

However the last creates the possibility of non governmental transnational authorities and other supra-national actors influence on local legislative level by protection of their own interests.

So, Criminal norms in Transition countries should be analyzed, interpreted and constructed from the point of view of international societies, governments, local experts, law obedient citizens, law enforcement professionals and judiciary, victims of crime and perpetrators.

We argue that complex holistic approach based on mutual recognition of all parties rights and obligations should give positive effort in combatting crime and new law constructing. Thus, new criminal legislation structure and its theoretical background based on multidisciplinary matrix approach had to be analyzed and formulated on different than Western European Transitional approach.

From our point of view, *criminal responsibility constitutes mutual rights and obligations between state (legality and justice), offender (punishment), victims (fair treatment) and third persons (cognitive control) on crime commission*. Mutual rights mean that one should construct criminal norms in order to effectively modify forbidden human behavior only respecting all actors needs.

It seems that we have not to make a choice between the law in force, the law in media, the law in minds, and the law in communications, but to find out a common portrait of Criminal law system in Byzantian (Slavic), Common Law, Roman, German, Scandinavian, Muslim, Customary and Mixed Law families in comparison with International Criminal Law Model via all these faces of Criminal Law.

Primary activities to be carried out while programming Criminal Code Draft are include :

1. Formulating Human rights oriented theoretical approach of Criminal law means (concepts of legality, crime and punishment)
2. Comparative analysis of modern legal families through common indicators (concepts of legality, crime and punishment)
3. Structural analysis of state, social, communicative and cognitive approach to criminal law's common indicators (dimensional approach).
4. Formulating the Theoretical Matrix as a tool for Law Constructing (dynamic model).
5. Preparing of Questionnaires through common indicators cognitive understanding (pilot survey).
6. Developing Common Part of Criminal Code of Ukraine Draft through above mentioned theoretical approach.
7. Preparing a Theoretical Bilingual Model of CCU Draft
8. Conducting survey (academia, law enforcement officers, politicians, members of the bar, judges, perpetrators, members of criminals' families, victims of crime, householders).

9. Interpreting the Analysis.

10. Preparing a unified drafting mechanisms for criminal legislation.

11. Preparing a new cognitive CCU Common Part Draft.

Formulating Human rights oriented theoretical approach of Criminal law concept should be based on comparative research of human rights generations' comparison with table of crimes gravity. So we could construct a ladder of human rights due to their significance, i.e.:

1/ The right to life (incl.the Right to life, the Right to privacy, Prohibition of torture and inhuman or degrading punishments, Prohibition of slavery and forced labor). 2. Freedom and security of a person and the Right to a fair trial. 3. The right to property of the person or of a legal person. 4. Freedom of mind, of thought and religion. 5. Freedom of expression and information. 6. Freedom to free elections.

2/ The right to be employed in just and favorable condition, right to education, learning, rights to food, housing and health care, to social security, to unemployment benefits.

3/ Group and collective rights, the Right to self-determination, the Right to economic and social development, the Right to a healthy environment, the Right to natural resources, the Right to communicate and communication rights, the Right to participation in cultural heritage, Rights to intergenerational equity and sustainability, the right of sexual minorities, ethnic, religious, etc.

4/ Rights of future generations.

After that one should compare table of crimes gravity with the abovementioned ladder to define the "points of power", where state and legislators' opinion corresponds international standards. The same should be done with the help of social polls to these points, verified by state officials, victims, perpetrators and civil society.

Expected outcomes and impact. Harmonization of national legislation, the development of universal mechanisms of control over new kinds of criminal

practices, unification of sanctions and the system of criminal legal response in the system of interstate formations on ordinary crimes and crimes with higher expectancy of being organized will have to be done due to sustainable development model. For this reason, future Criminal laws should be deprived of politicking opportunities. It is obvious that the effectiveness of the law is not only connected with the consistency of its fundamental human rights and freedoms aim to protect, but also with legist formal definition of norms and principles reeducated and approximated on international supranational, national, group and individual levels of Criminal law understanding.

Today, however, the need to create and design a new model of Criminal legal relations in the holistic triad of “offender-victim-state” based on the basis of public-law changes and the primacy of human rights, is necessary to recognize.

A joint concept of criminal responsibility creation that constitutes mutual rights and obligations between state (legality and justice), offender (punishment), victims (fair treatment) and third persons (cognitive control) on crime commission. Mutual rights mean that one should construct criminal norms in order to effectively modify forbidden human behavior only respecting all actors’ attitudes and needs. The second point of interest is connected with the development of contemporary methodology analysis based on multipolar understanding of criminal norms and usage of such Dimensional Matrix while constructing disciplinary and criminal punitive norms.

Key words: criminal responsibility, crime, criminalization, criminal policy.

A joint concept of criminal responsibility creation that constitutes mutual rights and obligations between state (legality and justice), offender (punishment), victims (fair treatment) and third persons (cognitive control) on

crime commission is analysed as a basis for Criminalization methodology. It is stressed that harmony between actors and mutual legal and contractual responsibility should be analyzed in common while forecasting a new dangerous behaviors to criminalize.

Современная концепция понимания уголовной ответственности, представляющая содержательно взаимные права и обязанности между государством (законность и справедливость), правонарушителем (наказание и компенсация), жертвами (справедливое обращение и реституция) и третьими лицами (когнитивный контроль и ресоциализация) в связи и по поводу совершения преступления, анализируется как основа методологии формирования уголовного преследования. Подчеркивается, что гармония между субъектами и взаимная юридическая и контрактная ответственность должны анализироваться совместно при прогнозировании новых видов опасного поведения для последующей криминализации.

Сучасна концепція розуміння кримінальної відповідальності, що представляє змістовно взаємні права та обов'язки між державою (законність і справедливість), правопорушником (покарання і компенсація), жертвами (справедливе поводження і реституція) та третіми особами (когнітивний контроль і ресоціалізація) у зв'язку і з приводу вчинення злочину, аналізується як основа методології формування кримінального переслідування. Підкреслюється, що гармонія між суб'єктами і взаємна юридична і контрактна відповідальність повинні аналізуватися спільно під час прогнозування нових видів небезпечної поведінки для подальшої криміналізації.

Literature

1. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 13.

УДК 343.35

Д. Михайленко,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТРУКТУРА БАГАТОРУБІЖНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

У розвитку правової думки та нормативних механізмів щодо протидії окремим групам злочинної поведінки є загальні закономірності й досить схожі рішення, що зумовлено порівняно обмеженим колом можливих інструментів, які винайдені людством і допустимі в демократичному суспільстві для означеної мети. Не є винятком також механізм правового впливу на корупційні правопорушення. Водночас поле правової протидії корупції на сьогодні в Україні є тим полігоном, де впроваджуються найбільш сміливі й новітні правові технології. Останнє демонструє, що кримінальне право розвивається сегментарно, що зумовлено тим, які групи суспільно небезпечних діянь визнаються найбільш руйнівними для національної безпеки у відповідний часовий проміжок.

Зазначене узгоджується із загальним висновком академіка В.І. Борисова, згідно з яким особливої актуальності для суспільства на тих чи інших етапах його розвитку набуває визначення пріоритетних напрямів державної політики у сфері боротьби зі злочинністю [3, с. 120].

Так, як відомо, з 2009 р. однією із центральних проблем, яка зумовлює реформування кримінального законодавства, є корупційна злочинність. Проте інші злочини, які піддані інституціоналізації й професіоналізації, у відповідні періоди розвитку України також були пріоритетними для протидії засобами кримінального права, що зумовило формування особливої структури підстав кримінальної відповідальності за них у національному законодавстві, а

також некримінального законодавства, спрямованого на їх попередження чи протидію. Виявлення загальних закономірностей розвитку законодавства України щодо протидії злочинам, які піддані інституціоналізації й професіоналізації, а також проекція таких знань щодо антикорупційного законодавства демонструє актуальність нашого дослідження.

У зв'язку з наведеним як гіпотеза цієї частини дослідження висувається твердження, що правові режими протидії корупційним злочинам, які формуються в Україні, мають спільні риси з такими ж режимами, які вже сформовані щодо інших злочинів, що в Україні піддані інституціоналізації чи професіоналізації (злочини, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями, економічні злочини (злочини проти власності та злочини у сфері господарської діяльності), злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів тощо). Такі спільні риси полягають у тому, що підстави правової протидії наведеним злочинам структуруються в рубежі. Під таким кутом зору проблематика антикорупційного законодавства в науці кримінального права України не розглядалася.

У роботі професора В.М. Дрьоміна надано кримінологічну характеристику механізмів інституціоналізації окремих видів злочинності, зокрема тіншової та кримінальної економіки, організованої злочинності, корупції, а також доведено, що організована злочинність, корупція, тіншова економіка проявляють себе як специфічні кримінальні прак-

тики, які є основою неформальних, проте усталених і впливових соціальних інститутів [8, с. 10]. У зв'язку із цим необхідно крізь призму багаторубіжного механізму правової протидії злочинам вивчити Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) у частині підстав кримінальної відповідальності за названі злочини.

Дослідження генезису кримінального законодавства України щодо підстав кримінальної відповідальності за корупційні злочини, а також сучасного стану нормативного забезпечення протидії іншим небезпечним злочинам, які слабо реагують на дію кримінального закону у зв'язку з їх інституціоналізацією чи глибокою професіоналізацією, показує, що правові режими протидії таким діянням структуруються в рубежі, які відрізняються між собою метою впливу на відповідні правовідносини та тим, на якому етапі розвитку відповідної злочинної діяльності (виникнення ризиків, безпосереднє вчинення суспільно небезпечного діяння, реалізація активів, що здобуті в результаті зазначеного діяння, тощо) включаються норми конкретного рубежу. Зазначена структуризація є результатом пошуку шляхів ефективізації правового впливу на злочинність визначеного різновиду, що ґрунтується на значному досвіді антикримінальної діяльності та, як правило, визнаних на міжнародному рівні стандартах (еталонах) такої діяльності, а також зумовлена низькою ефективністю чинних до початку реформування підстав кримінальної відповідальності за відповідні діяння.

Із цієї позиції в системі норм про економічні злочини варто звернути увагу, зокрема, на такі підстави кримінальної відповідальності:

- придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 ККУ);
- легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 ККУ);
- умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію

легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209-1 ККУ);

– використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 ККУ).

Крім того, у цьому аспекті варто звернути увагу також на окремі адміністративні правопорушення: порушення законодавства щодо запобігання й протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 166-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)); невиконання законних вимог посадових осіб суб'єктів державного фінансового моніторингу (ст. 188-34 КУпАП).

Так, у науковій літературі зазначається, що законодавець, установлюючи кримінальну відповідальність за легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, тим самим створив необхідні умови для того, щоб зайняття незаконним бізнесом було не вигідним, оскільки криміналітет втрачає можливість досягнення головної мети, яка полягає у вільному використанні незаконно здобутих доходів [1, с. 3]. «Брудне» майно має бути поставлене поза законом і позбавлене можливості брати участь у легальному обігу, щоб вчинення кримінально караних діянь втратило для злочинців (особливо учасників організованих угруповань) економічний сенс [9, с. 10–11].

Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, як норма з подвійною превенцією призначена для протидії не тільки власне злочинному придбанню (збуту) майна, а й таким діянням, для яких створюється сприятливий ґрунт [14, с. 19]. Суспільна небезпека цього злочину полягає в тому, що він ускладнює виявлення й розслідування злочинів, насамперед корисливої спрямованості, створює спри-

коштів та іншими незаконними фінансовими операціями.

Таким чином, ст. ст. 166-9, 188-34 КУпАП та ч. 1 ст. 209-1 ККУ щодо ст. ст. 209 та 306 ККУ мають таку ж функцію, як і ст. 172-6 КУпАП та ст. 366-1 ККУ щодо ст. 368-2 ККУ, тобто забезпечити максимальну ефективність інститутів фінансового моніторингу й фінансового контролю та основних кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за негативні результати проходження такого моніторингу чи контролю. Таким шляхом підвищується реалізація принципу невідворотності кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і незаконне збагачення.

Укріплює наведений висновок про близькість функціонального взаємозв'язку між наведеними вище групами норм також те, що як інститут фінансового моніторингу, так і інститут антикорупційного фінансового контролю здобули окреме правове регулювання й деталізацію на рівні законів [17; 18].

У контексті цього дослідження варто звернути увагу також на особливості структури системи норм про протидію організованій злочинності (здебільшого це норми про злочини, які вчинюються організованими групами та злочинними організаціями). При цьому необхідно мати на увазі, що проблема протидії організованій злочинності значно активізувалась наприкінці 1980-х рр. у зв'язку з визнанням її наявності як такої в країні.

Дискусія, що розгорнулась на початку 1990-х рр. щодо необхідності визначення кримінально-правових ознак злочинних посягань, які вчинюються організованими угрупованнями, і встановлення правових підстав кримінальної відповідальності за співучасть в організованій злочинній діяльності, була зумовлена не фактом зародження нової злочинної субкультури, а неможливістю подальшого замовчування факту існування феномена організованої злочинності та нагальною потребою

встановлення й забезпечення дієвого державного контролю над нею (через її неухильне зростання, збільшення впливу на криміногенну ситуацію в країні, а отже, помітного підвищення ступеня її суспільної небезпечності) задля рішучого застосування в процесі її протидії кримінально-правових засобів [12, с. 35]. Саме в цей період виникла ідея встановити кримінальну відповідальність за створення саме злочинної організації, що була реалізована в Кримінальному кодексі України 2001 р. Останнє підтверджує запропоновану вище тезу, за якою ускладнення структури інститутів кримінального права щодо протидії інституціоналізованим злочинним практикам відбувається після актуалізації й домінування відповідної проблематики на полі кримінально-правової політики та науки.

У досліджуваному ракурсі доцільно звернути увагу на функції таких кримінально-правових норм: створення злочинної організації (ст. 255 ККУ); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 ККУ); бандитизм (ст. 257 ККУ); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 ККУ); сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 ККУ); створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 ККУ).

У науковій літературі резюмується, що аналіз Особливої частини ККУ та мети створення злочинної організації свідчить про те, що до якого б розділу не була віднесена ст. 255 ККУ, вона не відповідатиме суті цього посягання та, так би мовити, не буде знаходитись на своєму місці. При цьому корінь цієї проблеми в тому, що злочинна організація насамперед являє собою форму співучасті, у якій можуть вчинюватись різноманітні злочини, у зв'язку із чим її учасниками спричиняється шкода багатьом об'єктам кримінально-правової охорони [21, с. 219, 220]. З огляду на те, що в частині визначення об'єкта такий злочин, як сприяння учасникам злочинних організацій та укриття

бистості, суспільства, держави. Протидія тероризму не обмежується заборною «вчинення вибуху, підпалу або інших дій, що залякують населення та створюють небезпеку загибелі людини, заподіяння значної майнової шкоди» (ст. 205 КК РФ) [5].

За таких умов пропонувану норму (створення корупційної групи) варто було б віднести до попереднього рубіжу правової протидії корупційним правопорушенням. Наведена пропозиція зумовлювалась тим, що норма КК РФ про відповідальність за організацію злочинного співтовариства та участь у ньому (ст. 210 КК РФ) у боротьбі з корупцією практично не застосовується [4, с. 95], що характерно також для України. Так, згідно з даними офіційної статистики Генеральної прокуратури України в 2016 р. [10] було закінчено 136 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, учинені організованими групами та злочинними організаціями, у межах яких привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем становить 14 злочинів (лише одне правопорушення було вчинено злочинною організацією); хабарництво й отримання неправомірної вигоди – 18 (0 – злочинною організацією); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – 2 (1 – злочинною організацією). Згідно із цим же джерелом за перші шість місяців 2017 р. [11] вже було закінчено 134 кримінальні провадження про кримінальні правопорушення, учинені організованими групами та злочинними організаціями, у межах яких привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем становить 34 (1 – злочинною організацією); хабарництво й отримання неправомірної вигоди – 5 (1 – злочинною організацією); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – 6 (0 – злочинною організацією). При цьому в межах закінчених кримінальних проваджень у 2016 р. та за шість

місяців 2017 р. було встановлено ознаки злочину «створення злочинної організації» (ч. 1 ст. 255 ККУ) лише два рази, що показує низьку ефективність цієї норми в Україні.

У зв'язку із цим варто здійснити проекцію пропонованої В.М. Борковим норми на чинний ККУ. Така норма має низку недоліків, які ускладнюватимуть її застосування навіть порівняно з нормою про створення злочинної організації. Так, передбачається, що корупційна група матиме місце лише за умови встановлення того, що учасники цієї групи отримуватимуть незаконну майнову вигоду від результатів діяльності посадових осіб.

Ознаками редакції норми, пропонованої В.М. Борковим, що розширюють коло кримінально-правової заборони та, відповідно, підвищують імовірність її застосування порівняно з нормою про створення злочинної організації є, зокрема, такі: 1) не встановлюються підвищені вимоги до кількісного складу корупційної групи (достатня наявність двох суб'єктів злочину, а не мінімум п'яти, як для утворення злочинної організації); 2) метою корупційної групи є отримання незаконної майнової вигоди від результатів злочинного використання посадовою особою своїх повноважень чи посадового становища незалежно від тяжкості таких злочинів, тоді як метою створення злочинної організації є вчинення з будь-якою метою, проте лише тяжких чи особливо тяжких злочинів або тільки одного злочину, що вимагає ретельної, довготривалої підготовки; 3) для наявності корупційної групи не пропонується встановлювати такі ознаки (притаманні злочинним організаціям), як стійкість та ієрархічність об'єднання. У зв'язку з викладеним пропонований В.М. Борковим різновид злочинного об'єднання – корупційну групу – варто віднести до такої форми співучасті, як група осіб за попередньою змовою.

Проте більшість корупційних злочинів, для вчинення яких є реальна необхідність створювати такі корупційні

конвенції проти корупції від 29 березня 1996 р. актом корупції визнається шахрайське використання або прихоування майна, отриманого внаслідок скоєння одного з інших актів корупції.

Структурування підстав кримінальної відповідальності за злочинні діяння, які є елементами інституціоналізованих злочинних практик, підтверджуються судовою практикою щодо застосування норм про створення злочинних угруповань і діянь, які в подальшому ними вчинюються. Так, відповідно до п. п. 15 та 26 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. [19] злочини, вчинені в складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за відповідними нормами за сукупністю з нормою, яка передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній чи у вчинюваних нею злочинах (ч. 1 ст. 255 ККУ), а ст. 257 ККУ, яка містить законодавче визначення поняття бандитизму, не передбачає ні конкретних цілей вчинюваних бандою нападів як обов'язкової ознаки складу цього злочину, ні відповідальності за вчинення її членами під час нападу злочинних діянь, які утворюють самостійні склади злочинів (крім відповідальності за організацію банди, участь у ній та у вчинюваних нею нападах). Такий підхід Верховного Суду України показує автономне значення елементів попереднього й основного рубежу протидії злочинам.

З огляду на викладене багаторубіжний механізм правової протидії корупції має трирубежову структуру, де кожен із рубежів має відповідні елементи (норми права): правові норми попереднього рубежу протидії корупції, правові норми основного рубежу протидії корупції та правові норми завершального рубежу протидії корупції.

Правові норми попереднього рубежу протидії корупції – це сукупність антикорупційних правових норм,

які з метою недопущення виникнення корупційних відносин, усунення корупційного ризику та/або запобігання корупційним правопорушенням встановлюють: (1) превентивні антикорупційні механізми, а також підстави відповідальності за поведінку, яка (2) ще не є корупційним правопорушенням, проте формує визначений корупційний ризик, наявність якого вже є суспільно небезпечною (правопорушення, пов'язані з корупцією; делікти, які створюють корупційну загрозу), або (3) розвиток якої передбачає вчинення корупційних злочинів (норми про відповідальність за створення злочинної організації (ст. 255 ККУ), за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 ККУ)).

При цьому превентивні антикорупційні механізми встановлюються чинними Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [17] та Законом України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» від 3 листопада 2015 р. [16].

Підстави ж відповідальності, про які йдеться в пункті 2, встановлюються розділом 13-А («Адміністративні правопорушення, пов'язані із корупцією») КУпАП (порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4 КУпАП), порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 КУпАП), незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8 КУпАП), невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9 КУпАП)) та п. 2 ч. 1 ст. 96-3 ККУ (квазікримінальна відповідальність юридичних осіб (заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб) з підстави невжиття незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених у ст. ст. 209 і 306,

Література

1. Аркуша Л.І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.І. Аркуша ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – О., 2011. – 40 с.

2. Бажин А.А. Приобретение или сбыт имущества, заведомо добытого преступным путем: уголовно-правовые и криминологические аспекты (по материалам судебной практики Краснодарского края) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.А. Бажин. – Ростов-на-Дону, 2008. – 31 с.

3. Борисов В.И. Формы реализации и приоритетные направления уголовно-правовой политики Украины / В.И. Борисов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2012. – № 4. – С. 118–123.

4. Борков В.Н. О необходимости криминализации участия в коррупционной сделке и организации коррупционной группы / В.Н. Борков // Российский юридический журнал. – 2012. – № 2. – С. 91–97.

5. Борков В.Н. О новых подходах к конструированию запретов на совершение коррупционных преступлений / В.Н. Борков // Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». – 2010. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://electronic.ruzh.org/?q=ru/node/183>.

6. Бровко В.М. Кримінальна відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.М. Бровко. – О., 2017. – 233 с.

7. Гнєтнєв М.К. Кримінальна відповідальність за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.К. Гнєтнєв ; Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 19 с.

8. Дрьомін В.М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.М. Дрьомін ; Одеська нац. юрид. академія. – О., 2010. – 40 с.

9. Дудоров О.О. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : [моно-

графія] / О.О. Дудоров, Т.М. Тертиченко. – К. : Vaite, 2015. – 392 с.

10. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень – грудень 2016 р. (форма № 1-ОЗ (місячна), затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 23 грудня 2012 р. № 103 за погодженням із Державною службою статистики України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

11. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень – червень 2017 р. (форма № 1-ОЗ (місячна), затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 23 грудня 2012 р. № 103 за погодженням із Державною службою статистики України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

12. Ковальчук В.П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації : [монографія] / В.П. Ковальчук. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 224 с.

13. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, від 8 листопада 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

14. Крапивина О.Н. Приобретение или сбыт имущества, заведомо добытого преступным путем: сравнительно-правовое, уголовно-правовое, уголовно-политическое и криминологическое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О.Н. Крапивина. – М., 2008. – 30 с.

15. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., доп. – Х. : Право, 2013–2013. – Т. 2 : Особлива частина. – 2013. – 1040 с.

16. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України від 3 листопада 2015 р. № 743-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/743-19>.

17. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

кримінального провадження: 1) встановлення обставин, які підлягають доказуванню [3, с. 122, 131; 4, с. 81]; 2) викриття осіб, винних у вчиненні суспільно небезпечних діянь, притягнення їх до кримінальної відповідальності, застосування до них справедливих покарань та інших передбачених законом заходів впливу [5, с. 23-244; 6, с. 22]; 3) захист прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень [7, с. 20; 8, с. 83; 9, с. 138; 10, с. 18; 11; 12, с. 134; 13, с. 37; 14, с. 405-406]; 4) врегулювання конкретного спору між державою та особою у випадку вчинення нею кримінально-протиправного діяння [15, с. 217; 16, с. 19]; 5) відмова від визначення конкретної мети кримінального провадження, заміна мети його призначенням [17, с. 90; 18, с. 250].

На наш погляд, наведені концепції не можуть бути прийнятними з огляду на таке.

По-перше, мета кримінального провадження має бути притаманна йому як системі – від окремої норми до інституту, від інституту до стадії чи кримінального процесуального провадження, від стадії чи кримінального процесуального провадження до галузі кримінального процесуального права, служити першоосновою для формування засад кримінального провадження, впливати на його функціональну спрямованість. Цілком очевидно, що пропонувані підходи не здатні задовольнити такої вимоги.

Так, дослідники, які визначають метою кримінального провадження встановлення обставин, які підлягають доказуванню, фактично зводять її до різновиду кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаної з доказуванням. Зазначений підхід є значно вужчим навіть від концепції встановлення істини як мети кримінального провадження. Його неспроможність полягає ще й у тому, що він не враховує наявності у системі кримінального процесу кримінальних процесуальних проваджень зі спрощеною процесуальною формою

(для прикладу, судове провадження щодо кримінальних проступків та судове провадження на підставі угод), що не вимагають обов'язкового з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами. Насамкінець, аналізована концепція суперечить філософському розумінню мети як результату, на досягнення якого спрямована певна діяльність, оскільки охоплює саму діяльність щодо її досягнення.

Навряд чи може вважатися метою кримінального провадження викриття осіб, винних у вчиненні суспільно небезпечних діянь, притягнення їх до кримінальної відповідальності, застосування до них справедливих покарань та інших передбачених законом заходів впливу, оскільки у цьому проявляється службове призначення кримінального процесуального права – реалізація норм кримінального права. За такого підходу мета кримінального провадження визначається досягненням лише стану матеріальної (кримінально-правової) справедливості: встановлення факту вчинення кримінального правопорушення; встановлення особи, яка його вчинила, та форми її вини; встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та обставин, що враховуються при призначенні покарання; визначення конкретної норми закону України про кримінальну відповідальність, яка порушена; призначення покарання або інших заходів кримінально-правового характеру.

Захист прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень також не може вважатися метою кримінального провадження, оскільки це одна з внутрішніх функцій держави, а згідно зі ст. 2 КПК України у цьому полягають його завдання. Аналіз цієї статті дозволяє стверджувати, що у ній закріплені три завдання кримінального провадження: а) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; б) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; в) забезпечення

швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Положення про те, що «кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» не можуть вважатися завданнями кримінального провадження, а є, на наше переконання, складовими елементами його мети. При цьому варто наголосити, що мета кримінального провадження відображає стратегічне спрямування цього виду державної діяльності, а завдання – тактичні прийоми її досягнення.

У зв'язку з вищенаведеним, варто погодитися з М.Г. Стойко, що у даний час неможливо уявити ні тотальний кримінально-правовий контроль над злочинністю, ні повний (необмежений) захист особистих прав і свобод [19, с. 31].

Врегулювання конкретного спору між державою та особою у випадку вчинення нею кримінально-протиправного діяння, як мета кримінального провадження, властиве змагальній моделі кримінального процесу держав англо-американської системи права. Це пов'язано з тим, що там злочин безпосередньо торкається приватних інтересів особи, а вже опосередковано – її публічних інтересів суспільства і держави. Оскільки приватно-правовий інтерес залишається первинним, то кримінальне провадження спрямовується на врегулювання кримінального конфлікту (зіткнення інтересів). Для такого процесу характерні використання посередництва і примирювальних процедур, участь потерпілого та обвинуваченого у виробленні кінцевого рішення, неформальна обстановка провадження. Хоча кримінальному процесуальному законодавству України й відомі інститути такого роду, однак вони можуть бути застосовані далеко не у всіх ка-

тегоріях кримінальних справ. Необхідно пам'ятати, що, згідно з континентальною правовою традицією, початок та здійснення кримінального провадження є виразом загальнодержавного (загальносуспільного) інтересу та не вимагає ні ініціативи, ні допомоги з боку потерпілого. Тобто кримінальне провадження може бути розпочате не тільки незалежно від волі потерпілого, але й навіть всупереч його бажанню. Для цього вимагається процесуально-службова активність суб'єктів, які ведуть кримінальне провадження (*ex officio*).

З цього приводу В.П. Шибіко справедливо зауважив: «Забуваючи про це призначення, ми з одних крайнощів, притаманних радянському періоду розвитку кримінального процесу, коли превалювали державні інтереси при реалізації кримінально-процесуальної діяльності, впадаємо в інші, вбачаючи призначення кримінального процесу лише в дотриманні приватних інтересів. Кримінальний процес у радянській час був офіційним, і зараз не стає і не може стати приватним. Справа законодавця не вирізняти одне призначення за рахунок іншого, а знайти між ними розумний баланс, який і зробить процес по-справжньому публічним» [10, с. 17]. Тож, аналізована концепція не враховує особливостей вітчизняного кримінального провадження, а тому навряд чи може претендувати на роль його мети.

Концепція відмови від визначення конкретної мети кримінального провадження ґрунтується на тому, що таке формулювання немає значення, поки не зміняться способи її досягнення, змістовна частина, наповнення самого кримінального провадження. Однак, як слушно зазначає О.А. Григор'єв, всі спроби пов'язати стадії кримінального процесу без точного визначення і закріплення його мети та завдань не можуть мати ні теоретичного, ні практичного сенсу [20, с. 74]. Справді, без чіткого орієнтиру неможлива й цілеспрямована діяльність. Кримінальне провадження без чіткої мети стане дезорганізова-

ним, хаотичним, перетворить цю діяльність у її імітацію. Більше того, така постановка питання є небезпечною, оскільки не визначаючи мети і завдань кримінального провадження, держава самоусувається від виконання однієї із своїх основних внутрішніх функцій – правозахисту. У наявності спроба виправдати кримінальне провадження, не зорієнтоване на кінцеву мету, що суперечить концепції сучасних політико-правових систем.

По-друге, зміст кримінального провадження обумовлюється цінностями, які закладені у кримінальній процесуальній формі. Мета кримінального провадження становить собою найяскравіше втілення його цінностей, вона призначена відображати не тільки те, заради чого здійснюється кримінальне провадження, але й залежить від ціннісних характеристик засобів її досягнення. Вона має містити вказівку на якісні показники досягнення певного результату (з дотриманням засади верховенства права, шляхом встановлення об'єктивної істини, відповідно до ідеалу гуманізму).

Цінність – це важливість для суб'єкта факту досягнення певної мети. Іншими словами, мета має бути цінністю, тому що в інакшому разі вона не матиме потенціалу впливати на діяльність суб'єкта [2, с. 35].

Однак вищенаведені концепції мети кримінального провадження не претендують на статус його цінності. З-поміж усіх цінностей кримінального провадження домінує справедливість. Визнання її провідної ролі у праві має аксіоматичний характер. Справедливість є тією цінністю, з якою особа асоціює ідеал кримінального провадження. Насамкінець, цінності кримінального провадження, будучи законодавчо закріпленими, відіграють роль його засад. Саме справедливість і є однією з них.

О.С. Александров та І.О. Александрова мають рацію, пишучи, що справедливість – одночасно і вихідне начало при тлумаченні тексту-права, і кінцева мета. Справедливість є за-

гальною умовою при побудові доводів під час кримінальної процесуальної аргументації, що стосується фактичних та юридичних питань. Справедливість переконує. Легітимність закону надає органам кримінальної юстиції визнання людьми їх справедливості [21, с. 93].

Найтісніший зв'язок права і справедливості ніколи не піддавався сумніву. На це вказує етимологія латинського слова «*iustitia*», що означає правосуддя, справедливість, яке походить від іншого латинського слова «*ius*» – право. Зв'язок цих двох слів підказує, що метою права є реалізація справедливості.

Не є винятком і кримінальне провадження, метою якого, на нашу думку, є досягнення справедливості у двох аспектах: матеріальному (кримінально-правовому) та процедурному. До речі, такий підхід домінує у доктрині кримінального процесу держав англо-американської та континентальної системи права.

Так, американські вчені метою змагальної моделі кримінального процесу вважають поєднання матеріальної та процедурної справедливості [22, с. 8-27].

Матеріально-правова та процедурна справедливість визнаються й метою польського кримінального процесу [23, с. 3; 24, с. 27-28; 25, с. 17-25; 26, с. 279-318; 27, с. 23-25].

Німецькі науковці розглядають мету кримінального судочинства у трьох аспектах: а) ухвалення правильного та справедливого судового рішення в частині призначення покарання; б) прийняття такого рішення у відповідності до вимог кримінальних процесуальних норм; в) забезпечення суспільного порядку, заснованого на нормах права [28, с. 2].

У кримінальній процесуальній доктрині Франції мета кримінального процесу вбачається у забезпеченні справедливого балансу, рівноваги між інтересами суспільства загалом і потерпілого зокрема, у швидкому та ефективному покаранні злочинця та максимальним захистом особи (винуватої

чи невинуватої) від свавілля у зв'язку із вирішенням питання про притягнення її до кримінальної відповідальності [29, с. 10; 30, с. 16-17; 31, с. 4-5; 32, с. 2].

Відповідно до ст. 1 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) Латвійської Республіки, мета кримінального процесуального закону полягає у встановленні такого порядку кримінального процесу – розслідування злочинних діянь, кримінального переслідування і судочинства у кримінальних справах, який забезпечує ефективне застосування норм кримінального закону і *справедливе* (виокремлено мною – *Н.Б.*) врегулювання кримінально-правових відносин без невиправданого втручання у приватне життя [33].

КПК Словацької Республіки, згідно з § 1, регулює діяльність органів досудового розслідування та суду у кримінальному процесі так, щоб належно розслідувати злочини, винних відповідно до закону *справедливо* (виокремлено мною – *Н.Б.*) покарати, при дотриманні основних прав і свобод фізичних та юридичних осіб [34]. Положення подібного змісту закріплене і у ч. 1 § 1 КПК Чеської Республіки [35].

Беручи до уваги те, що призначенням кримінального процесуального права є реалізація норм кримінального права, можна стверджувати, що правильна кримінально-правова кваліфікація та індивідуалізація заходів кримінально-правового характеру відповідають соціально-правовому розумінню справедливості.

Про мету кримінального провадження в аспекті матеріальної (кримінально-правової) справедливості йдеться у ст. 2 КПК України. З неї випливає, що метою кримінального провадження є притягнення до кримінальної відповідальності в міру своєї вини кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення. Іншими словами, жоден винуватий не повинен уникнути кримінальної відповідальності, яку заслужив.

Матеріальна (кримінально-правова) справедливість виражається у тому,

що, по-перше, до кримінальної відповідальності може бути притягнена тільки особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Під особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, слід розуміти не тільки виконавця (співвиконавця), але й інших співучасників його вчинення – організатора, підбурювача, пособника. По-друге, вина такої особи має бути доведена. По-третє, матеріальна (кримінально-правова) справедливість вимагає, щоб особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, несла відповідальність у міру своєї вини, тобто ні більшу, ні меншу, ніж на те заслужила.

Встановлена мета кримінального провадження у значенні досягнення матеріальної (кримінально-правової) справедливості буде досягнута, якщо до кримінальної відповідальності притягнуто винятково особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, вину якої доведено, а також призначене покарання (захід кримінально-правового характеру) відповідно до приписів Кримінального кодексу України.

У випадку консенсуального завершення кримінального провадження, його мета у виді матеріальної (кримінально-правової) справедливості також буде досягнута. Винний буде притягнений до кримінальної відповідальності за вчинене ним кримінальне правопорушення, кваліфіковане сторонами, з погодженою ними мірою покарання.

Досягнення стану матеріальної (кримінально-правової) справедливості вимагає початку кримінального провадження у разі одержання інформації про наявність ознак кримінального правопорушення. Своєю чергою, це потребує регламентації порядку кримінальної процесуальної діяльності, встановлення конкретних її строків, визначення уповноважених державних органів і службових осіб, окреслення способів (розшуковий або змагальний) ведення кримінального провадження, а також забезпечення контролю за вчиненими процесуальними діями та ухваленними процесуальними рішеннями.

Тому поряд з матеріальною (кримінально-правовою) справедливістю другим аспектом мети кримінального провадження є досягнення процедурної справедливості.

Процесуальна форма встановлена у такий спосіб, щоб збирання, перевірку та оцінку доказів, застосування заходів процесуального примусу, вчинення інших процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень, як складових руху та результату кримінального провадження, можна було оцінити з погляду справедливості. З іншого боку, порядок кримінальної процесуальної діяльності побудований так, щоб задовольнити засадничі, системні положення кримінального права. Тобто процедура справедливості передбачає такий порядок, дотримання якого забезпечує досягнення результату кримінального провадження у матеріально-правовому розумінні справедливості.

В англо-американському праві процедура справедливості стосується вчинення процесуальних дій, ухвалення та виконання процесуальних рішень відповідно до таких постулатів: 1) однаковий підхід до кожної справи; 2) державні органи та службові особи, які ведуть процес, повинні бути неупередженими та нейтральними; 3) суб'єктам процесу, які мають у ньому власний інтерес, гарантується право на участь у ньому як безпосередньо, так і за допомогою представництва; 4) прозорість, відкритість процедури вирішення справи та ухвалення у ній процесуального рішення. Взяті у сукупності, вони становлять основу того, що називається належною правовою процедурою (*due process of law*). Процедура справедливості схиляє сторони прийняти результати процесу, в якому вони брали участь, навіть якщо такий результат не на їхню користь [22, с. 23-33].

Процедурна справедливості, як мета кримінального провадження, також одержала закріплення у ст. 2 КПК України. Зі змісту цієї статті випливають три постулати: 1) жоден невинуватий не повинен бути обвинувачений

або засуджений; 2) жодна особа не повинна бути піддана необґрунтованому процесуальному примусу; 3) до кожного учасника кримінального провадження має бути застосована належна правова процедура.

Однак положень, що наповнюють зміст процедурної справедливості, є значно більше.

Так, кримінальне провадження вважатиметься справедливим, якщо слідчий, прокурор протягом 24 годин після одержання заяви, повідомлення про вчинене чи підготовлюване кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ними з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення чи готування кримінального правопорушення, внесуть відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочнуть розслідування (ч.1 ст. 214 КПК України).

Умовою визнання кримінального провадження справедливим є дотримання засади презумпції невинуватості (ст. 17 КПК України). Ця засада виражає не особисте ставлення когось-небудь до підозрюваного чи обвинуваченого, а об'єктивне правове положення. Держава, суспільство вважають громадянина добросовісним, порядним доти, поки інше не доведено і не встановлено в законному порядку в обвинувальному вироку компетентної судової влади, що набрав законної сили.

Проявом процедурної справедливості є функціонування в судах автоматизованої системи документообігу, яка забезпечує об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості, рівної кількості справ для кожного судді, з урахуванням завантаженості кожного судді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону (ст. 35 КПК України).

Справедливе досудове розслідування передбачає вручення особі письмового повідомлення про підозру з роз'ясненням суті підозри, повідомленням кримінально-правової кваліфікації діяння, роз'ясненням її процесуальних

водства должна быть присуща ему как системе. Подчеркивается, что цель уголовного судопроизводства являет собой самое яркое воплощение его ценностей, среди которых доминирует справедливость. Признание ее руководящей роли в праве имеет аксиоматический характер. Справедливость является той ценностью, с которой лицо ассоциирует идеал уголовного судопроизводства. Обосновано, что целью уголовного судопроизводства является достижение справедливости в двух аспектах: материальном (уголовно-правовом) и процедурном.

The article is devoted to determination of the purpose of criminal procedure. Different lines of thought on this problematic are considered. It is stated that the criminal procedure purpose should be inherent in it as to system. It is underlined that the criminal procedure purpose shows the brightest embodiment of its values. Among all values of criminal procedure justice dominates. Acknowledgement of its administering role in the right has axiomatic character. Justice is that value, with which person associates a criminal procedure ideal. It is proved that the criminal procedure purpose is justice achievement in two aspects: material and procedural.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Т. 2 / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 2001. – 928 с.
 2. Малишев Б.В. Правова система (телеологічний вимір): [монографія] / Б.В. Малишев. – К. : ВД Дакор, 2012. – 364 с.
 3. Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление / А.С. Барабаш. – СПб : Юридический центр Пресс, 2005. – 257 с.
 4. Брестер А.А. Цель уголовного процесса и ее значение для определения метода уголовно-процессуальной деятельности / А.А. Брестер // Вестник Санкт-Петербур-

бургского университета. – 2012. – Серия 14. – Вып. 1. – С. 74-81.

5. Попов А.П. Целеполагание в современном отечественном уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.П. Попов. – Н. Новгород, 2006. – 45 с.

6. Чердынцева И.А. Назначение современного российского уголовного процесса как элемент его типологической характеристики : автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / И.А. Чердынцева. – Омск, 2008. – 23 с.

7. Сереброва С.П. О цели современного уголовного судопроизводства России / С.П. Сереброва // Российский судья. – 2005. – № 6. – С. 18-20.

8. Костін М.М. Мета кримінального судочинства: поняття і сутність / М.М. Костін // Право України. – 2008. – № 4. – С. 80-83.

9. Павлишин А.А. Ціль сучасного кримінального процесу України / А.А. Павлишин // Право України. – 2009. – № 2. – С. 134-138.

10. Шибіко В. Щодо призначення та завдань кримінального судочинства України / В. Шибіко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – Вип. 88. – С. 16-19.

11. Патюк С.О. Щодо сутності і цілі кримінального процесу України / С.О. Патюк // Часопис Академії адвокатури. – 2012. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/226/247>

12. Давлетов А.А. Назначение, цель и задачи уголовного судопроизводства / А.А. Давлетов, Н.В. Азаренок // Правоведение. – 2013. – № 1. – С. 124-134.

13. Ашуров В.К. Следственная и судебная практика и их роль в обеспечении правильного применения норм уголовно-процессуального права: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Вели Кахриманович Ашуров. – Волгоград, 2015. – 257 с.

14. Лугинец Э.Ф. Стратегия развития уголовно-процессуальной формы / Э.Ф. Лугинец // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 405-409.

15. Патюк С.О. До питання про ціль кримінального провадження / С.О. Патюк // Митна справа. – 2013. Частина 2, книга 1. – № 1. – С. 214-219.
16. Козьявин А.А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства: автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.А. Козьявин. – М., 2006. – 27 с.
17. Верецагина А.В. О цели уголовного судопроизводства / А.В. Верецагина // Вестник Томского государственного университета. Общественный периодический журнал. – 2006. – № 292. – С. 88-90.
18. Журба А.І. Мета кримінального судочинства України: теоретичні проблеми змісту / А.І. Журба // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Випуск 25. – С. 248-250.
19. Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем: автореф. дисс. ... на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н.Г. Стойко. – СПб, 2009. – 56 с.
20. Григорьев О.А. О целях и задачах уголовного судопроизводства / О.А. Григорьев // Известия Саратовского университета. Серия «Экономика. Управление. Право». – 2007. – № 1. – С. 72-74.
21. Александров А.С. Стратегия развития уголовного и уголовно-процессуального законодательства: критическое эссе / А.С. Александров, И.А. Александрова // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 91-93.
22. Holten G. The criminal courts: structures, personnel and processes / N. Gary Holten, Lawson L. Lamar. – New York : McGraw-Hill, 1991. – 398 p.
23. Prawo karne procesowe. Część ogólna / red. Jan Grajewski. – 3 wydanie. – Warszawa : C.H. BECK, 2011. – 438 s.
24. Process karny. Część ogólna / red. Grażyna Artymiak, Maciej Rogalski. – Warszawa : Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2012. – 421 s.
25. Marszał K. Process karny. Zagadnienia ogólne. – Wydanie II / Kazimierz Marszał. – Katowice : Volumen, 2013. – 519 s.
26. Skorupka J.O sprawiedliwości procesu karnego / Jerzy Skorupka. – Warszawa : Wolters Kluwer Polska SA, 2013. – 348 s.
27. Waltoś S. Proces karny. Zarys systemu / Stanisław Waltoś, Piotr Hofmański. – Wydanie jedenaste. – Warszawa : Lexis Nexis, 2011. – 654 s.
28. Roxin C. Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch. 27 Auflage / Roxin Claus, Schönemann Bernd. – München : C.H. Beck, 2012. – 568 s.
29. Leroy J. Procédure pénale. 3-e édition / Jacques Leroy. – Paris : Lextenso editions, LGDJ, 2013. – 528 p.
30. Pradel J. Procédure pénale. 17e édition / Jean Pradel. – Paris : Éditions Cujas, 2013. – 975 p.
31. Rassat M.-L. Procédure pénale. 2-e édition / Michule-Laure Rassat. – Paris : Ellipses Édition Marketing S.A., 2013. – 800 p.
32. Bouloc B. Procédure pénale. 24-e édition / Bernard Bouloc. – Paris : Dalloz, 2014. – 1126 p.
33. Kriminālprocesa likums [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>
34. Trestný poriadok [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ucps.sk/TRESTNY_PORIADOK_Vseobecne_ustanovenia
35. Trestní řád [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://business.center.cz/business/pravo/zakony/trestni_rad/cast1h1.aspx

УДК 343.847

Т. Ніколаєнко,кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РАЗІ ВИНИКНЕННЯ ПІДСТАВ ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНОГО З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Дослідженням правових аспектів виконання покарання в юридичній літературі приділялася чимала увага. Як ще відзначав Х.М. Ахметшин, мета покарання головним чином реалізується в процесі виконання вироку та відбування ним засудженою особою [1, с. 54]. Успішність її реалізації впливає на ефективність самого покарання. Проте звернення до покарань, які можуть застосовуватися виключно до військовослужбовців, потребують ретельної уваги щодо їх врегулювання.

Існування особливостей правового статусу засудженої особи з подвійністю її врегулювання нормами кримінального, кримінально-виконавчого законодавства та положеннями у сфері врегулювання порядку проходження військової служби становлять необхідність їх нормативного узгодження та досягнення остаточної мети покарання. Це стосується особливо такого доволі «молодого» виду покарання, як службові обмеження для військовослужбовців (далі – службові обмеження). Обмеженість нормативного матеріалу щодо врегулювання порядку та умов його відбування зумовлює актуальність звернення до нього. Як це не дивно звучить, але службові обмеження обмежені у своїй правовій реалізації. Встановлені кримінально-виконавчим законодавством правила поведінки для його суб'єктів обмежені щодо кожної із сторін.

Відсутність достатньої розробленості теоретичних позицій активі-

зували вчених у даному напрямку. Аспекти кримінально-правового та кримінально-виконавчого врегулювання поставали предметами в своїх працях О.Л. Карабанова, Є.В. Лядова, В.М. Орлова, Ю.А. Пономаренка, А.В. Ракова, В.В. Сивово, А.Х. Степанюка, А.А. Толкаченка, С.З. Туліна, В.І. Тютюгіна та ін. Проте питання, пов'язані із врегулюванням порядку завершення виконання/відбування покарання у разі виникнення у засудженого військовослужбовця підстав для звільнення з військової служби, не знайшли свого вирішення. Прогалини у законодавстві з відсутністю певної узгодженості із положеннями у сфері врегулювання порядку звільнення засуджених військовослужбовців з військової служби зумовили до їх звернення.

Відповідно метою нашого дослідження є висвітлення проблемних аспектів виконання покарання у виді службових обмежень, пов'язаних із завершенням виконання/відбування покарання у разі звільнення особи з військової служби до завершення строку відбування покарання.

Завершення виконання/відбування покарання у виді службових обмежень здійснюється шляхом видання наказу за три дні до закінчення встановленого вироком суду строку покарання командиром військової частини про припинення виконання покарання [2, ч. 4 ст. 47]. В той самий час, у разі сумлінної поведінки особи засудженого, її

різних видів підстав, визначених законодавством України щодо звільнення особи військовослужбовця з військової служби, які впливають на ефективність досягнення мети покарання під час відбування покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, запропонована їх класифікація. В залежності від групи підстав визначені шляхи нормативного врегулювання невідбутої частини покарання у разі звільнення особи засудженого військовослужбовця з військової служби до завершення строку відбування покарання, визначеного вироком суду.

Стаття посвячена дослідженню аспектів правових аспектів урегулювання виконання покарання в формі службових обмежень для воєннослужащих, зв'язаних з особливостями їх правового статусу. С урахуванням різних видів підстав звільнення воєннослужащого з воєнної служби, впливаючих на ефективність досягнення цілей покарання в формі службових обмежень для воєннослужащих, запропонована відповідна класифікація. В залежності від групи підстав визначені шляхи нормативного врегулювання невідбутої частини покарання в разі звільнення воєннослужащого з воєнної служби до закінчення строку відбування покарання, визначеного вироком суду.

The article deals with the research of the issues on legal aspects of regulating the implementation of service restriction punishment for military connected with the peculiarities of the convicted military's legal status. Taking into consideration different types of grounds, ascertained by Ukrainian Law on dismissing the military from service, which influence the efficiency of the punishment purpose fulfillment when enduring the service restriction punishment for military, the author has

suggested their classification. In dependence on the group of grounds, the ways of standard regulation of non-endured part of punishment in case of the convicted military dismissing from service before the end of the punishment term, defined by the court verdict, have been identified.

Література

1. Ахметшин Х.М. Избранные труды / под общ. ред. О.К. Зателепина. М. : Юрдинформ, 2011. 448 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/print1483368185978168>
3. Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу: постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.2013 р. № 413 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/413-2013-n>
4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/print1490020987851447>
5. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/print1490020987851447>
6. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови / З.Й. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2007. – 848 с.
7. Новый экономический и юридический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2003. – 1088 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доповн. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

УДК 340:339.9(045)

Т. Ольхова,кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства та держави особливого значення набувають процеси глобалізації, інтеграції України у європейський та світовий економічний і політичний простір, розширення економічної співпраці з іншими країнами, участь у великій кількості міжнародних організацій. Сучасні економічні процеси у світі все більше характеризуються такими явищами, як глобалізація, транснаціоналізація, інтеграція. Економіка кожної країни вже не може вважатися самостійною, відокремленою, адже перебуває під впливом обставин, що мають місце на міжнародній арені.

У той же час неможливо не вказати, що утвердження ринкової економічної системи в Україні призвело до відкритості національної економіки, що, окрім безперечних позитивних наслідків, призвело й до виникнення негативних. Саме ця відкритість поставила суб'єктів господарювання у певну залежність від зовнішніх економічних факторів, які мають місце на міжнародній арені. Такими, наприклад, можуть визнаватися міжнародні фінансові та економічні кризи, обвали ринків, фондових, товарних бірж, коливання економічних величин, таких, як попит, пропозиція, конкуренція у міжнародній економічній сфері в цілому та в окремих її галузях. Економічна безпека бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності не врегульована українським законодавством на достатньому рівні. Дана прогалина зі сторони законодавця негативно впливає на здійснення даними суб'єктами

зовнішньоекономічної діяльності та господарської діяльності взагалі.

Дослідженню проблем правового регулювання економічної безпеки бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності присвячені наукові роботи З. Варналія, А. Воронкової, О. Свірідової, Я. Жаліла, В. Нижника. Також слід згадати таких відомих дослідників, як М. Войнаренко, К. Горячева, О. Василик, М. Бутко, Т. Кузенко, Л. Малюта, В. Мунтіян, М. Єрмошенко, В. Лук'янова та інших. Проте, незважаючи на активний інтерес до досліджуваної проблематики та численні наукові праці, вважаємо, що дані питання потребують більш детального аналізу.

Завданням дослідження є теоретико-практичний аналіз та визначення особливостей правового забезпечення безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності в умовах глобалізації.

Глобалізаційні процеси кінця ХХ – початку ХХІ століття стали основою для здійснення змін у політиці з питань, які стосуються не лише гарантування економічної безпеки держави, але й суб'єктів господарювання на усіх рівнях (локальний, регіональний, національний, глобальний). Даному питанню присвячена також діяльність багатьох міжнародних організацій. На сьогодні в умовах глобалізації економічна безпека бізнесу стає одним з керівних принципів, на основі якого базується організація та здійснення господарської діяльності у зовнішньоекономічній сфері [1].

Враховуючи, що на сьогодні наявна значна кількість факторів та обставин

міжнародного походження, особливості правового регулювання, що мають місце при забезпеченні та гарантуванні економічної безпеки бізнесу при здійсненні ним зовнішньоекономічної діяльності, є саме тим знаряддям, метою якого є гарантування стабільного та прогресивного розвитку як даних суб'єктів, так і національної та міжнародної економік, мінімізація ризиків та своєчасне відвернення потенційних загроз.

Вищезазначена теза, насамперед, обумовлена тим, що суб'єкт господарювання (бізнес), який здійснює господарську діяльність у зовнішньоекономічній сфері, є досить-таки специфічним суб'єктом. Його особливість полягає у спрямованості та комплексності економіко-правових інтересів, адже він є специфічним носієм як власних економічних інтересів, так і інтересів держави, у якій він існує. Ці економічні інтереси не можуть бути розірвані та повинні аналізуватися у сукупності [2].

Через те слід зауважити, що економічна безпека суб'єкта господарювання при здійсненні ним зовнішньоекономічної діяльності за умов глобалізації носить не лише національний, а й міжнародний характер, адже спрямована на захищеність як власних інтересів бізнесу, так і інтересів держави та міжнародного співтовариства. Це може бути досягнуто шляхом превенції загроз, мінімізації ризиків, встановленні потенційних перешкод у здійсненні суб'єктом господарювання зовнішньоекономічної діяльності.

У той же час деякі автори, аналізуючи особливості забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації та його правових засад, звертають увагу на те, що національна безпека та міжнародна безпека за сутністю, природою та змістом є зовсім різними поняттями, які не підлягають порівнянню. Так, наприклад, звертається увага на те, що національна економічна безпека є результатом забезпечення економічних інтересів як окремих суб'єктів господарювання, так і держави в цілому. Тобто національна економічна безпека розглядається як сукупність заходів з боку держави, є по-

літикою держави у сфері захисту економічних інтересів. Міжнародна безпека у даному відношенні визначається як певний стан захищеності економічних інтересів міжнародного співтовариства в цілому та окремих його суб'єктів, який може досягатися за умови проведення виваженої та чіткої політики із забезпечення локальної, регіональної та національної економічної безпеки [3].

Зауважимо, що, на нашу думку, економічну безпеку бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності слід розуміти як такий особливий стан захищеності економічних інтересів суб'єкта від негативного впливу, що може походити як з внутрішнього боку (держави, з якої походить суб'єкт господарювання), так із зовнішнього (діяльність держави, у якій безпосередньо здійснюється зовнішньоекономічна діяльність).

Слід звернути увагу на те, що економічна безпека бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності є фундаментом для попередження усіх тих негативних факторів, явищ та обставин, які можуть виникати у мінливій міжнародній економічній ситуації. Адже бізнес знаходиться під впливом міжнародної конкуренції, непропорційності розвитку світового господарства тощо.

Отже, особливістю правового забезпечення бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності в умовах глобалізації є, насамперед, розробка та реалізація системи гарантій для суб'єктів, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Дані гарантії спрямовані на мінімізацію ризиків, ефективне попередження та подолання загроз, що можуть вплинути на економічні інтереси бізнесу [4].

Так, наприклад, аналіз нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини по забезпеченню економічної безпеки суб'єктів господарювання, передбачають необхідність здійснення наступних дій:

- 1) зменшення кількості загроз та ризиків від непропорційності міжнародного господарства;
- 2) скорочення приватних заощаджень;

- 3) пошук нижчих цін на сировину;
- 4) проведення виваженої інвестиційної політики;
- 5) здійснення політики економічної дипломатії тощо [5].

Надзвичайно важливе значення для здійснення бізнесом зовнішньоекономічної діяльності мають місце гарантії у сфері інвестування, адже, як правило, здійснення зовнішньоекономічної діяльності певним чином пов'язано з процесами капітальних вкладень. На нашу думку, саме вони гарантують іноземним інвесторам захист їхніх економічних прав та інтересів, а отже – економічну безпеку.

Звернемо увагу, що гарантії забезпечення економічної безпеки бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності за чисельністю досить-таки багато, вони утворюють єдину систему. До неї, зокрема, входять:

- 1) гарантії захисту інвесторів у випадку зміни законодавства держави, у яку вкладені інвестиції;
- 2) гарантії захисту іноземних інвестицій у разі примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб;
- 3) гарантії переказу прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення зовнішньоекономічної діяльності та іноземного інвестування.

Так, наприклад, для успішного здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єкт господарювання повинен, насамперед, бути впевненим у тому, що законодавство держави, у якій така діяльність здійснюється, є стабільним, а у випадку його зміни мають місце певні механізми захисту його прав та економічних інтересів. Саме тому дана група гарантії також отримала назву стабілізаційних застережень.

Гарантії захисту іноземних інвестицій у разі примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб становлять особливу групу, яка спрямована на захист бізнесу у випадках втручання у здійснення ними їхніх майнових прав у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Зміст даної групи гарантії полягає у

тому, що іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями, відповідно до законодавства. На нашу думку, дана група гарантії спрямована, насамперед, на забезпечення режиму законності та недопущення зловживань з боку органів влади та їх посадових осіб у випадку примусового вилучення інвестицій [6].

Отже, гарантії для здійснення інвестування є особливою групою гарантії, що мають надзвичайно важливе значення для правового регулювання економічної безпеки бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності в умовах глобалізації.

Досить вагомим фактором, що має безпосереднє значення для правового забезпечення економічної безпеки бізнесу у сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності, є так звана економічна дипломатія, що виступає ваговою та необхідною складовою економічної політики держави та є спеціалізованою діяльністю органів влади у сфері політики та зовнішньоекономічної діяльності. Зазначимо, що метою даної діяльності є підвищення конкурентного рівня національних суб'єктів господарювання як у сфері господарювання на національному ринку, так і в зовнішньоекономічній діяльності, вихід на нові міжнародні ринки тощо.

Змістом економічної дипломатії у даному випадку є певна система економічних, правових заходів, принципів, норм, засобів та методів, завдяки яким досягається її мета. У той же час слід звернути увагу на те, що економічна дипломатія є багатогранною діяльністю, адже характеризується наявністю зв'язків різного рівня (макро-, мезо-, мікро-, мегарівень) [7].

Ця діяльність спрямована на те, щоб здійснювати взаємоузгодження та координацію економічних інтересів держави,

міжнародних організацій, національних та іноземних суб'єктів господарювання, транснаціональних корпорацій тощо) шляхом проведення виваженої валютно-фінансової, економічної, міжнародної, науково-технічної, кадрової політики.

У той же час важливо звернути увагу на таку ознаку економічної дипломатії, як її офіційність, адже вона по суті є офіційною діяльністю держави та її уповноважених органів (уряду, міністерств, агенств, інших центральних органів виконавчої влади), основним завданням яких є захист українських суб'єктів господарювання та власних економічних інтересів держави.

Конкурентне становище бізнесу будь-якої держави в разі здійснення ним зовнішньоекономічної діяльності прямо залежить від сприяння та підтримки зі сторони держави шляхом застосування різноманітних дипломатичних засобів, інструментів та прийомів. У той же час економічна дипломатія є специфічним інструментом, адже передбачає координацію, єдність зовнішньоекономічної та політичної діяльності органів держави, її дипломатичних, консульських установ тощо.

Важливо зазначити, що економічна дипломатія на сьогодні є дуже поширеною у багатьох державах, включає в себе різноманітні напрями, такі, як національна економічна дипломатія, що стосується окремих держав, економічна дипломатія регіонів та об'єднань, дипломатія міжнародних організацій у сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності тощо. Звертаємо увагу, що така дипломатія може носити як офіційний, так і неофіційний характер [8].

Вважаємо за необхідне розглянути структуру економічної дипломатії як особливого елементу правового регулювання економічної безпеки бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності. Так, більшість дослідників до її структури відносять:

1) наявність нормативно-правової бази, що регулює питання економічного співробітництва, дипломатичних відносин у даній сфері (такими нормативними актами можуть бути як джерела націо-

нального права, так і різноманітні міжнародні договори, конвенції, угоди тощо);

2) система та структура органів державної влади, у певних випадках – органів самоврядування, які на підставі положень нормативно-правових актів уповноважені на здійснення діяльності у сфері міжнародних економічних та дипломатичних відносин;

3) система неурядових національних та міжнародних організацій, об'єднань, які займаються питаннями неофіційної економічної дипломатії;

4) представництва (дипломатичні та економічні) держави за кордоном, які здійснюють захист економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Звертаємо увагу, що законодавство кожної окремої країни може містити особливі правила, обмеження, гарантії щодо здійснення суб'єктом господарювання зовнішньоекономічної діяльності. Безперечно, усі ці елементи впливають на економічну безпеку бізнесу.

Нормативно-правовим актом, що регулює данні питання в Україні є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. Розглянемо деякі положення даного Закону [9].

Так, розділ V Закону передбачає захист прав та законних інтересів держави та інших суб'єктів зовнішньоекономічної і господарської діяльності України. Відповідно до ст. 28 даного Закону Україна зобов'язана здійснювати захист прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права. Такий захист здійснюється за зверненням зазначених суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності через дипломатичні та консульські установи, державні торговельні представництва, які представляють інтереси України.

Важлива увага приділяється питанням застосування заходів України у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань. Так, згідно зі ст. 29 цього ж Закону у разі, якщо інші держави, митні со-

жузи або економічні угруповання обмежують реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, у відповідь на такі дії можуть застосовуватися адекватні заходи. У разі, якщо такі дії завдають шкоди або створюють загрозу її заподіяння державі та/або суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, зазначені заходи можуть передбачати її відшкодування. Однак такі заходи не є свавільними, адже застосовуються виключно відповідно до законів України та норм міжнародного права.

На нашу думку, особливу увагу слід приділити також питанню юридичної відповідальності суб'єктів господарювання в разі здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності. Даний Закон передбачає принцип, згідно з яким Україна як держава не несе відповідальності за дії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. У свою чергу, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності не несуть відповідальності за дії України як держави.

Так, до суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності можуть застосовуватися такі види відповідальності: майнова відповідальність; кримінальна відповідальність. Звернемо увагу, що у сучасних умовах перелік злочинів у сфері господарської діяльності підлягає розширенню, що пов'язано із виникненням нових способів та схем здійснення конкретних злочинних посягань на економічну безпеку суб'єкта господарювання в разі здійснення ним зовнішньоекономічної діяльності (наприклад, нові способи доведення до банкрутства, шахрайства з фінансовими ресурсами тощо).

На сьогодні найважливішими напрямками вдосконалення правового забезпечення безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності в умовах глобалізації є розробка та реалізація системи гарантій для суб'єктів, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Дані гарантії спрямовані на мінімізацію ризиків, ефективне попередження та подолання загроз, що мо-

жуть вплинути на економічні інтереси бізнесу. Вагомим елементом правового регулювання економічної безпеки бізнесу у сфері зовнішньоекономічної діяльності є також економічна дипломатія, що виступає ваговою та необхідною складовою економічної політики держави та є спеціалізованою діяльністю органів державної влади у сфері зовнішньоекономічної діяльності та політики. Зазначимо, що метою даної діяльності є підвищення конкурентного рівня українських суб'єктів господарювання під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності, вхід на нові міжнародні ринки тощо.

Чинне законодавство України не містить нормативно-правового акта, який регулює відносини щодо правового забезпечення економічної безпеки бізнесу як всередині держави, так і в разі здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Відсутність законодавчо закріпленого визначення поняття економічної безпеки, єдиного нормативно-правового акта, що регулює питання економічної безпеки у зовнішньоекономічній діяльності, є значними недоліками. Вважаємо, що на сьогодні економічна безпека бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності не врегульована українським законодавством на достатньому рівні. Дана прогалина зі сторони законодавця негативно впливає на здійснення даними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та господарської діяльності взагалі. На нашу думку, дана прогалина національного законодавства потребує першочергового усунення, адже лише за цією умовою можемо гарантувати ефективне та своєчасне забезпечення безпеки суб'єктів господарювання під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності. Пропонуємо розробити законопроект під назвою «Про забезпечення безпеки бізнесу», у якому розглянути питання як правового забезпечення безпеки бізнесу під час здійснення господарської діяльності в межах України, так і під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: правове забезпечення економічної безпеки; гарантії забезпечення економічної безпеки бізнесу; зовнішньоекономічна діяльність; економічна безпека бізнесу; економічна дипломатія; глобалізація.

У статті проаналізовано правове забезпечення безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності в умовах глобалізації, його ознаки, особливості та структура. Розглянуто систему гарантій забезпечення економічної безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності. Особлива увага приділена аналізу суб'єктів, об'єктів та сутності економічної дипломатії. Проаналізовано законодавство у сфері забезпечення економічної безпеки бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності. Визначено проблеми юридичної відповідальності суб'єктів господарювання під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності.

В статті проаналізовано правове забезпечення безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності в умовах глобалізації, його ознаки, особливості та структура. Розглянуто систему гарантій забезпечення економічної безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності. Особлива увага приділена аналізу суб'єктів, об'єктів та сутності економічної дипломатії. Проаналізовано законодавство у сфері забезпечення економічної безпеки бізнесу у зовнішньоекономічній діяльності. Визначено проблеми юридичної відповідальності суб'єктів господарювання під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності.

The article analyzes legal support of security of business in foreign economic activity in the conditions of globalization, its signs, features and structure. The system of guarantees of economic security of business in

foreign economic activity is considered. Particular attention is paid to the analysis of subjects, objects and the essence of economic diplomacy. The legislation in the sphere of economic security of business in foreign economic activity is analyzed. The problems of legal responsibility of business entities when they carry out foreign economic activity are determined.

Література

1. Ліпич Л.Г. Фактори впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств України / Л.Г. Ліпич, А.О. Фатенок-Ткачук // Економіка та держава. – 2008. – № 5. – С. 25.
2. Домашенко М.Д. Оцінка стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства на основі його ефективного управління: [монографія] / М.Д. Домашенко, О.В. Прокопенко // Маркетинг. Менеджмент. Інновації / за ред. д.е.н. проф. С.М. Ілляшенко. – Суми: ТОВ «Торговий дім «Папірус», 2010. – С. 49.
3. Дурицька Г.В. До питання оцінки зовнішньоекономічної діяльності підприємств / Г.В. Дурицька // Регіональна економіка. – 2013. – № 8. – С. 211.
4. Кириченко О.А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності / О.А. Кириченко. – К.: Знання-Прес, 2012. – С. 114.
5. Рум'янцев А.П. Зовнішньоекономічна діяльність: [навч. посібник] / А.П. Рум'янцев, Н.С. Рум'янцева – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 264.
6. Поєдинок В.В. Теоретичні проблеми регулювання інвестиційної діяльності в Україні (господарсько-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: спец.12.00.04 / Поєдинок Валерія Вікторівна; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2013. – С. 352.
7. Франчук В.І. Загрози корпоративній безпеці як об'єкт дослідження / В.І. Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 150.
8. Циганок О.О. Аналіз позиції підприємства в конкурентній боротьбі за методом конкурентних переваг / О.О. Циганок // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 157.
9. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. [станом на 03.01.2017 р.] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

УДК. 343.1

В. Рогальська,кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВІДБИРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Під час здійснення доказування в кримінальному провадженні одним із законних засобів збирання, перевірки й оцінки доказів є проведення експертизи. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів, а фактичні дані, які містяться в ньому та мають значення для кримінального провадження, – доказами. Докази, які містяться у висновку експерта, оцінюються як допустимі, якщо вони отримані відповідно до порядку, встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК). Тобто докази, отримані в результаті проведення експертизи, можуть бути визнані судом недопустимими, якщо порушена процедура отримання зразків для експертизи [1, с. 678] (здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов (п.1 ч. 2 ст. 87 КПК)), або якщо зразки для експертизи отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини (катування, жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК)) [2].

Окремі проблеми отримання зразків для проведення експертного дослідження розглядали наступні науковці: Ю.П. Аленін, В.Д. Басай, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломеева, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.І. Когутич, В.П. Колмаков, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, І.П. Красюк, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, О.О. Садчен-

ко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.В. Тищенко, І.Я. Фрідман, В.В. Ціркаль, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило та інші вчені.

Метою статті є науковий результат щодо здійснення кримінально-процесуальної характеристики відбирання біологічних зразків для експертизи.

Процесуальний порядок отримання зразків для експертизи залежить від того, які саме зразки необхідно отримати. На підставі аналізу положень статті 245 КПК можна зробити висновок, що законодавцем всі зразки для проведення експертизи поділені на: зразки з речей; зразки з документів; біологічні зразки особи. У відповідності до ч. 2 та ч. 3 ст. 245 КПК, відбирання біологічних зразків особи у добровільному порядку повинно здійснюватися на підставі постанови прокурора, а відбирання зразків з речей і документів та біологічних зразків у примусовому порядку – на підставі ухвали слідчого судді.

Аналіз вивчених матеріалів кримінальних проваджень, де здійснювалося відбирання зразків для експертизи та опитування практичних працівників, які проводили вищезазначену процесуальну дію, дозволило зробити висновок, що невирішеними питаннями під час застосування ст. 245 КПК є: 1) невизначеність в чинних нормативно-правових актах, які саме зразки особи слід відносити до біологічних; 2) неоднозначність практики віднесення відмови добровільно надати біологічні зразки для проведення експертизи до реалізації права не свідчити проти себе; 3) неоднозначність практики відбирання

біологічних зразків для експертизи в особи, яка не є стороною кримінального провадження, або не набула процесуального статусу; 4) відсутність в законодавстві чіткої регламентації щодо можливості здійснення відбирання зразків для експертизи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР); 5) відсутність в КПК чітко регламентованого процесуального порядку відбирання біологічних зразків для експертизи.

1. Невизначеність в чинних нормативно-правових актах, які саме зразки особи слід відносити до біологічних, впливає і на процесуальний порядок їх отримання, оскільки окремі слідчі такі зразки, як відбитки пальців рук, зразки голосу, зразки почерку не відносять до біологічних і здійснюють їх відбирання без звернення до прокурора чи до слідчого судді, оформлюючи свої дії лише протоколом, в той час, як інші слідчі для здійснення аналогічних дій звертаються до вищезазначених учасників.

На нашу думку, доки не будуть внесені відповідні зміни до законодавства, під біологічними зразками особи слід розуміти всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахів слідів людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо) [1, с. 678], а їх відбирання необхідно здійснювати у відповідності до ч. 3 ст. 245 КПК.

Цей висновок також узгоджується з рішеннями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «РГ и ЯН проти Сполученого Королівства», де зразки голосу розглядаються як щось подібне до проб крові, волосся або інших фізичних чи об'єктивних проб [3] та «Сондерз проти Сполученого Королівства», де до проб біологічного матеріалу ЄСПЛ відносить зразки крові, волосся або іншої тканини, та матеріали,

які виробляються в процесі природної життєдіяльності організму, як, наприклад, зразки видиханого повітря, сечі, голосу [4].

Також, вищезазначений висновок не суперечить Узагальненням Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – Узагальнення ВССУ) від 03 червня 2016 року про судову практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями (далі – СРД), де зазначено що «у судовій практиці мали випадки помилкового застосування норм КПК. Наприклад, для проведення експертизи запису і звуку слідчий звернувся до слідчого судді з клопотанням про відбирання зразків голосу підозрюваного М., який відмовився від висловлювань в голос під час проведення процесуальних дій за його участю із застосуванням аудіофіксації. Ухвалою від 12 березня 2014 року слідчий суддя Дніпровського районного суду відмовив у задоволенні клопотання, з огляду на те, що слідчий не навів достатніх підстав вважати, що голос є біологічним продуктом життєдіяльності людини. Із зазначеним судовим рішенням не можна погодитись, оскільки у ст. 245 КПК використано загальне поняття «зразки для експертизи» та два родових поняття «зразки з речей та документів» та «біологічні зразки». Тому належність голосу до біологічних зразків не належить до тих обставин, які підлягають доказуванню при розгляді клопотання. Крім цього, з положень ст. 245 КПК вбачається єдиний процесуальний порядок розгляду клопотань про примусове відбирання зразків з речей і документів та біологічних зразків, тоді як порядок відбирання таких зразків регламентовано ст. 241 КПК» [5].

2. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що окремі правники розцінюють відмову особи добровільно надати біологічні зразки для проведення експертизи як реалізацію нею свого права не свідчити проти себе, що передбачене ст. 18 КПК. Системний аналіз положень КПК та окремих рішень

ЄСПЛ дозволяє зробити висновок про те, що фізична недоторканість особи охоплюється поняттям «приватне життя», що охороняється статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [6] і стосується найбільш інтимних аспектів приватного життя, а обов'язкове медичне втручання, навіть незначне, становить втручання у це право (рішення у справі «Х та У проти Нідерландів» [7]), проте такі втручання зазвичай є виправданими, відповідно до п. 2 ст. 8 ЄКПЛ, як необхідні для запобігання злочину («Тирадо Ортис і Лосано Мартін» [8]). Біологічні зразки ЄСПЛ розглядаються як фізичні чи об'єктивні проби, що використовуються у криміналістичному аналізі і до яких не застосовується право не свідчити проти себе («РГ и ІН проти Сполученого Королівства» [3]), проте такі процедури не повинні досягати мінімального рівня жорстокості, за якого вони становили б порушення ст. 3 ЄКПЛ («Тирадо Ортис і Лосано Мартін» [8]). Щоб одержати такі матеріали, зазвичай підозрюваного просять пасивно витримати незначне порушення його фізичної цілісності або отримують матеріал, який виробляється в процесі природної життєдіяльності організму («Сондерз проти Сполученого Королівства» [4], без завдання ризику для здоров'я («Яллох проти Німеччини» [9]). Окрім того, за національним законодавством право не свідчити проти себе розуміється як право особи не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї та відмовитися відповідати на запитання у будь-який момент, отже, під час здійснення відбирання біологічних зразків для експертизи у примусовому порядку особа може скористатися вищезазначеним правом лише під час відбирання зразків голосу та почерку [10].

3. Законодавець в ст. 245 КПК України дозволяє здійснювати відбирання біологічних зразків для експертизи в особи, яка фактично володіє ними. Отже, слідчий може здійснювати відбирання біологічних зразків у осіб, які є

учасниками кримінального провадження, але не належать до жодної із сторін (наприклад, свідок) або взагалі не набули процесуального статусу.

Цей висновок повністю узгоджується із вищезазначеним Узагальненням ВССУ де, зазначено що: «Суперечливою є практика розгляду слідчими суддями клопотань щодо відбирання біологічних зразків для експертизи у особи, яка не є стороною кримінального провадження. Наприклад, ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 27 червня 2014 року відмовлено у задоволенні клопотання про здійснення примусового відбирання біологічних зразків для експертизи щодо Н., оскільки процесуальний статус цієї особи у кримінальному провадженні не визначений. Проте мав місце й інший підхід. Наприклад, ухвалою слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 13 травня 2013 року задоволено клопотання про надання дозволу на примусове відбирання зразків відбитків пальців у працівника міліції С., оскільки суд оцінив службове становище С. як можливість ухилитись від надання зразків. С. також не відноситься до жодної зі сторін кримінального провадження. У ст. 245 КПК не визначено переліку осіб, у яких можуть бути відібрані зразки для експертизи. Разом з тим, системний підхід до тлумачення положень статей 245 та 163 КПК (положення про тимчасовий доступ до речей і документів) дає підстави для висновку, що зразки для експертизи у кримінальному провадженні можуть бути відібрані у тієї особи, яка фактично володіє ними, незалежно від того, чи є ця особа стороною кримінального провадження. Тому не можна погодитись із практикою тих слідчих суддів, які відмовляють у задоволенні клопотань про примусове відбирання зразків для експертизи винятково з тих міркувань, що особа, яка фактично володіє такими зразками, не є стороною кримінального провадження» [5].

4. Невизначеність серед теоретиків та практиків щодо правомірнос-

ті здійснення відбирання зразків для проведення експертизи до внесення відомостей до ЄРДР пов'язана з тим, що відібрання зразків для експертизи окремі правники не відносять до СРД, тому вважають, що заборона, яка регламентована в ч. 3 ст. 214 КПК щодо проведення досудового розслідування, не розповсюджується на здійснення вищезазначеної процесуальної дії. В цій науково-практичній суперечці ми підтримуємо позицію тих науковців, які вважають неправомірним здійснення відбирання зразків для експертизи до внесення відомостей до ЄРДР та погоджуємося з висновком ВССУ, який у своєму Узагальненні відносить відбирання біологічних зразків для проведення експертизи до СРД та зазначає, що «однією з підстав для відмови у задоволенні клопотання про примусове отримання зразків для експертизи становило відсутність правових підстав для проведення слідчих дій. Так, слідчим суддею Куйбишевського районного суду Запорізької області ухвалою від 19 листопада 2013 року відмовлено у задоволенні клопотання М. про відбирання біологічних зразків. 18 листопада 2013 року М. звернулася до правоохоронних органів із заявою про умисну спробу наїзду на неї автомобільним транспортом, вчинену Г. Також у своїй заяві М. просила провести огляд Г. на предмет алкогольного сп'яніння, що працівниками правоохоронних органів здійснено не було, після чого М. звернулася до слідчого судді із клопотанням про відбирання біологічних зразків для проведення експертизи на ступінь алкогольного сп'яніння. Відомості за заявою М. до ЄРДР не вносились, а з матеріалів провадження вбачається, що розгляд заяви М. було припинено у зв'язку із відсутністю в діях Г. ознак будь-якого кримінального правопорушення, але Г. було притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 122 КУпАП. Слід погодитись із такою позицією суду, оскільки КПК передбачає порядок відбирання зразків для експертизи як виду слідчих дій, які

можуть бути здійснені лише після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (за винятком огляду місця події)» [5].

5. Системний аналіз КПК, слідчої та судової практики, дав підстави визначити наступний процесуальний порядок отримання біологічних зразків у особи: 1) *винесення постанови прокурора про відбирання біологічних зразків у особи (ч. 3 ст. 245, ч. 2 ст. 241 КПК)*. Необхідність винесення такої постанови передбачена в ч. 3 ст. 245 КПК України, де регламентовано, що така процесуальна дія здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК, а саме – на підставі постанови прокурора; 2) *пред'явлення особи, у якій здійснюється відбирання біологічних зразків, постанови прокурора (ч. 3 ст. 245, ч. 3 ст. 241 КПК)*. Необхідність здійснення такого пред'явлення регламентовано в ч. 3 ст. 241 КПК та повинно фіксуватися в протоколі відбирання біологічних зразків; 3) *пропонування особі добровільно надати необхідні біологічні зразки (ч. 3 ст. 245, ч. 3 ст. 241 КПК)*. Згода або відмова особи добровільно надати біологічні зразки повинна фіксуватися у протоколі, оскільки відсутність зафіксованої відмови добровільно надати біологічні зразки особи правомірно слідчими суддями розцінюється як відсутність обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання про примусове відбирання біологічних зразків для експертизи. Так, «слідчий суддя Носівського районного суду Чернігівської області ухвалою від 18 січня 2013 року відмовив у задоволенні клопотання слідчого про примусове відбирання біологічних зразків у потерпілої С., оскільки у судовому засіданні не підтвердилася відмова потерпілої С. від добровільного відбирання біологічних зразків: під час засідання встановлено, що копію постанови про призначення молекулярно-генетичної експертизи потерпілої С. не отримувала і до отримання копії клопотання слідчого не знала про необхідність відбирання

у неї біологічних зразків, на що згодна у добровільному порядку» [5]. 4) У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки:

– слідчий за погодженням з прокурором, прокурор або представники сторони захисту звертаються до слідчого судді з клопотанням про примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення експертизи (ч. 3 ст. 245, ст. 160 КПК);

– відбувається розгляд клопотання про примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення експертизи та постановлення слідчим суддею відповідної ухвали (ч. 3 ст. 245, ст. ст. 163, 164 КПК).

Розгляд вищезазначеного клопотання повинен відбуватися за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання та особи, у якій планується здійснити примусове відібрання біологічних зразків. Неприбуття за судовим викликом особи, у якій планується здійснити примусове відібрання біологічних зразків, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання постановляє ухвалу про примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення експертизи, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що біологічні зразки належать конкретній фізичній особі та самі по собі або в сукупності з іншими доказами мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні. Відповідна ухвала повинна відповідати вимогам ст. 164 КПК; 5) Здійснення відбирання біологічних зразків для експертизи (ч. 3 ст. 245, ч.ч. 2, 4 ст. 241, ч. 7 ст. 223 КПК). Відбирання вищезазначених зразків здійснюється слідчим чи прокурором, а за необхідності – за участю судово-медичного експерта або лікаря. На сьогодні серед теоретиків та практичних працівників досі не визначено, чи

можуть здійснювати відбирання біологічних зразків у особи оперативні підрозділи на підставі доручення слідчого. Така невизначеність пов'язана з тим, що відбирання зразків для експертизи, як і ексгумацію, окремі правники відносять до процесуальних, а не до СРД, а слідчий та прокурор відповідно до ст.ст. 36, 40-41 КПК вправі доручати оперативним працівникам лише проведення СРД. Ми погоджуємося з позицією ВССУ, який у своєму Узагальненні відносить відбирання біологічних зразків для проведення експертизи до СРД, і вважаємо, що у разі наявності доручення від слідчого чи прокурора оперативні працівники уповноважені проводити вищезазначену СРД. Під час проведення відбирання біологічних зразків для експертизи в обов'язковому порядку повинні бути присутні не менше двох понятих, проте їхню участь можна замінити застосуванням безперервного відеозапису ходу проведення СРД (ч.7 ст. 223 КПК). Якщо відбирання біологічних зразків супроводжується оголенням, то вищезазначені дії повинні здійснювати особами тієї ж статті, за винятком проведення цих дій лікарем і за згодою особи, у якій вони відбираються. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім під час відбирання біологічних зразків у особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю її оголення. Під час відбирання біологічних зразків не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я.

Особливості здійснення примусового відбирання біологічних зразків у особи для експертизи. Перед тим, як здійснювати примусове відбирання біологічних зразків зазначена в ухвалі слідчого судді особа зобов'язана пред'явити особі, у якій планується здійснити примусове відбирання зразків для експертизи, оригінал відповідної ухвали та вручити її копію (ч. 3 ст. 245, ч. 2 ст. 165 КПК). Оскільки ані в ст. 245 КПК, ані в ст. 241 та ст.ст. 160-166 КПК не регламентовано порядок здійснення відбирання біоло-

разцов для экспертизы до внесения ведомостей в Единый реестр досудебных расследований. Предложен алгоритм действий относительно отбирания биологических образцов для экспертизы, в том числе и в принудительном порядке.

The criminal-procedural characteristic of taking biological samples for examination is given in the article. The author analyzed and answered the questions: which particular samples should be attributed to biological ones, and whether it is possible to refuse to voluntarily give biological samples for examination to attribute to the realization of the right not to testify against oneself. The possibility of taking biological samples for examination in a person who is not a party to criminal proceedings or has not acquired procedural status has been considered. As well the article deals with the legality of the implementation of sample sampling for examination before entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations. The algorithm of actions of taking biological samples for examination, including in the forced order, is proposed.

Література

1. Антонюк П.Є. Примусове відбирання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні: організаційно-тактичні аспекти // П.Є. Антонюк // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукову діяльність: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 3 березня 2017 року). – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. – С. 678-681.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. P. G. and J. H. Проти Сполученого Королівства (N 44787/98) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2312.html
4. Сондерз проти Сполученого Королівства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=408>

5. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 червня 2016 року про судову практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/opriljudneno_uzagalnennja_ta_ppravovi_poziciji_vssu.html

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Х та У проти Нідерландів») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf>

8. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Тірадо Ортіс і Лосано Мартін проти Іспанії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf>

9. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Яллох проти Німеччини» від 10.05.2006 року // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/>

10. Рогальська В.В. Віднесення відмови добровільно надати біологічні зразки для проведення експертизи до реалізації права не свідчити проти себе // В.В. Рогальська, Євак М.О. // Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна, м. Одеса, 21 квітня 2017 р. / за ред. Г.О. Ульянової, І.В. Гловюк; відп. за вип. І.В. Гловюк; уклад. В.А. Завтур; Нац. Ун-т «Одес. Юрид. Акад.». – Одеса: Юридична література, 2017. – С. 216-219.

11. Рогальська В.В. Процесуальний порядок здійснення відібрання біологічних зразків для експертизи // В.В. Рогальська // Теорія та практика кримінального процесуального доказування: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, (Івано-Франківськ, 24 березня 2017 року). – Івано-Франківськ, 2017. С. 123-127.

В. Шершенькова,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ (1965-1991 РР.)

Розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні прямо пов'язаний з розвитком відповідних норм кримінального права в сучасній Україні. Розвиток відповідного законодавства умовно поділяють на декілька періодів. З огляду на це варто звернутися до дослідження законодавства про військові злочини у період з 1965 р. по 1991 р.

Окремі аспекти даного питання досліджувалися у працях науковців, серед яких: З. Ашитов, І. Бойко, В. Кучер, В. Лунєєв, П. Михайленко та інші.

Основною метою даного дослідження є визначення передумов розвитку законодавства про військові злочини в радянській Україні (1965-1991 рр.) та вивчення практики його застосування на основі архівних матеріалів.

На початку 60-х років ХХ ст. в УРСР зміцніла тенденція до посилення кримінально-правового примусу як основного засобу управління суспільством [3, с. 374].

Будь-який кримінальний злочин, зокрема, військовий, характеризувався низкою ознак: суспільною небезпекою, протиправністю, доведеною судом виною. Однак військові злочини мали свій особливий об'єкт і спеціального суб'єкта. У досліджуваній період ця особливість військових злочинів не зазнала змін.

Родовим об'єктом військових злочинів залишався встановлений порядок несення військової служби. Самі відносини були регламентовані відповідними основними законами, спеціальними законами, військовими статутами. Так,

порядок несення військової служби – це обов'язкові до виконання військовослужбовцями правила проходження служби, взаємовідносини між військовослужбовцями, охорона відомостей і предметів, які являють собою військову таємницю, збереження військового майна, використання військової техніки, несення служби у визначеному начальником місці та готовність до виконання завдань командування [2, с. 8-9]. Бойова готовність армії залежала від того, як своєчасно та швидко кожен військовослужбовець виконував свої завдання та обов'язки. Основою постійної бойової готовності Збройних Сил СРСР залишалася військова дисципліна.

Для відмежування одних військових злочинів від інших у цей період важливим залишалось визначення безпосереднього об'єкта військового злочину (наприклад, порядок несення вартової служби), але деякі військові злочини могли мати два безпосередніх об'єкти (наприклад, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків) [9, с. 585].

У науковій літературі до суб'єктів військових злочинів зараховувалися особи офіцерського, сержантського і рядового складу органів державної безпеки; особи керівного складу виправно-трудоустанов і особи офіцерського, сержантського, рядового складу внутрішніх і конвойних військ і конвойної охорони МВС союзних республік; особи, які призвані у військово-будівельні загони із зарахуванням строку роботи у загонах у строк дійсної військової служби [7, с. 449].

вого злочину: солдати, матроси, сержанти, старшини, прапорщики, мічмани, особи офіцерського складу органів державної безпеки та особи, щодо яких є спеціальні вказівки в законодавстві СРСР. Внесено зміни до п. «в» статті 240 КК УРСР (самовільне залишення частини або місця служби): самовільне залишення частини або місця служби особою офіцерського складу, прапорщиком, мічманом або військовослужбовцем надстрокової служби і відповідно нез'явлення їх вчасно на службу без поважних причин більше десяти діб. Зазнав змін п. «в» статті 241 КК УРСР (дезертирство), за яким дезертирство могло бути вчинене особою офіцерського складу, прапорщиком, мічманом або військовослужбовцем надстрокової служби [11, с. 125].

Варто звернути увагу, що в 60-70-х рр. ХХ ст. ученими були розроблені різні класифікації військових злочинів. Так, наприклад, Б.В. Здравомислов, за ознаками безпосереднього об'єкта, військові злочини поділяв на такі: злочини проти порядку підлеглості і військової честі; злочини проти порядку проходження військової служби; злочини проти порядку використання і зберігання військового майна; злочини проти несення вартової і спеціальної охоронної військової служби; злочини проти порядку збереження військової таємниці і військових відомостей; військові посадові злочини; злочини проти порядку ведення бойових дій і несення військової служби на полі битви; злочинне порушення військового обов'язку під час знаходження в полоні; злочини проти порядку поведіння з населенням у районі воєнних дій; злочинні порушення міжнародних угод і звичаїв, які стосувалися ведення війни [10, с. 131-132].

Інший науковець, М.І. Загородніков, запропонував військові злочини поділити на такі групи: злочини проти порядку підлеглості і дотримання військової честі; злочини, спрямовані проти ухилення від військової служби; злочини проти військового майна; злочинні порушення спеціальних обов'язків

військової служби; військові посадові злочини; злочинне розголошення військових відомостей; злочини, вчинені в районі воєнних дій; добровільна здача в полон і злочини, вчинені під час перебування у полоні; злочини проти законів і звичаїв війни [8, с. 448].

Учений М.І. Ковальов розробив свою класифікацію військових злочинів: злочини проти підлеглості і військової честі; злочини, спрямовані на ухилення від військової служби; злочинні посягання на військове майно; злочини проти порядку несення вартової, внутрішньої, прикордонної та інших спеціальних служб; злочинне розголошення військових відомостей; військові посадові злочини; злочини проти порядку несення військової служби на полі битви; злочини, вчинені військовослужбовцями, які знаходилися в полоні; злочинні порушення законів і звичаїв війни [7, с. 450].

Професор П.П. Михайленко запропонував поділити військові злочини на такі групи: злочини проти порядку підлеглості і військової честі (ст.ст. 232-238); злочини проти порядку проходження військової служби (ст.ст. 239-243); злочини проти порядку користування військовим майном і експлуатації військової техніки (ст.ст. 244-248); злочини проти порядку несення вартової, внутрішньої та інших спеціальних служб (ст.ст. 249-252); злочини проти порядку збереження військової таємниці (ст. 253); військові посадові злочини (ст. 254); злочини проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій (ст.ст. 255-258, 260); злочинні дії, вчинені в полоні (ст. 259); злочини, що порушують міжнародні конвенції (ст.ст. 261-263) [9, с. 596].

Так, класифікація військових злочинів, як і раніше, здійснювалася за безпосереднім об'єктом. Загалом наведені класифікації відрізнялися несуттєво, попри свою умовність, вони використовувалися при дослідженні системи військових злочинів.

Проблемні питання, які виникали у процесі судової практики з криміналь-

вирішення цієї категорії спорів є актуальними для сьогодення і мають теоретичне й практичне значення.

Проблемні аспекти захисту права на соціальне забезпечення висвітлювались у працях таких видатних українських та зарубіжних вчених: В.С. Андреева, К.С. Батигіна, Н.Б. Болотіної, В.Я. Бурака, Н.А. Вігдорчика, Т.З. Герасиміва, М.Л. Захарова, Р.І. Іванової, А.В. Карцхія, Є.В. Краснова, І.В. Лагутіної, О.Є. Мачульської, Л.І. Лазор, П.Д. Пилипенка, В.А. Рудик, С.М. Прилипка, С.М. Синчук, І.М. Сироти, Н.М. Стаховської, Б.І. Сташківа, В.К. Субботенко, Є.Г. Тучкової, Я.М. Фогеля, М.Ю. Федорової, О.Г. Чутчевої, В.Ш. Шайхатдінова та ін. Однак наукові висновки цих та багатьох інших науковців або спрямовані на визначення загальнотеоретичного змісту, особливостей та співвідношення окремих форм захисту вищезазначеного права людини, або здебільшого стосуються особливостей судового захисту таких складових елементів конституційного права на соціальне забезпечення, як право на пенсію та право на отримання державних соціальних допомог. Питання судового захисту у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття не знайшли належного вирішення у науці соціального забезпечення та потребують на подальше поглиблене допрацювання.

Мета статті полягає в дослідженні окремих аспектів впливу останніх, найбільш значущих змін у законодавстві України на ефективність вирішення спорів у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, виявленні наявних та найбільш проблемних на сьогодні питань, що мають місце при вирішенні спорів у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та розробці власних пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалювання правового механізму захисту прав громадян в цій сфері.

Кожна особа у разі порушення своїх прав у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття має право на захист з боку держави, зокрема і з використанням засобів, за допомогою яких припиняються порушення даних конституційних прав людини, усуваються перепони для їх реалізації, відновлюються порушені права.

Як було зазначено вище, найбільш поширеною формою захисту права на соціальне забезпечення взагалі та окремих соціальних прав у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, є юрисдикційна судова форма захисту, основу правового регулювання якої становить ст. 55 Конституції України, відповідно до якої права й свободи людини та громадянина захищаються судом, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Це означає, що громадянин України має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дію чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або обмежують його право на соціальний захист, перешкоджають його здійсненню.

Вищенаведене положення Конституції України щодо судового захисту права у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття конкретизоване низкою нормативно-правових актів. Так, ст. 13 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI встановлено, що кожен має право на оскарження рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, фізичних осіб, що застосовують

ру. Платники, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору визначені Законом України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI [11].

Згідно з п. 20 ч. 1 ст. 5 діючої редакції Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI) від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільнюються центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, структурні підрозділи виконавчих органів міських рад міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад, на які покладені функції із здійснення контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення [11].

Зазначаємо, що функції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю на даний час виконує Державна служба України з питань праці, що діють на підставі Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96 [13].

У відповідності до п. 1 Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96, Державна служба України з питань праці є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, який реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві

та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. У п. 14 Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96, встановлено, що Державна служба України з питань праці є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства [13].

Пунктом 7 Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96, передбачено, що Державна служба України з питань праці здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи [13]. Правовий статус територіальних органів Державної служби України з питань праці, котрими є головні управління (Управління) Державної служби України з питань праці в відповідній області визначено Положенням про Головне управління (Управління) Державної служби України з питань праці в області, затвердженим Наказом Міністерства соціальної політики України від 27 березня 2015 року № 340, яким, зокрема, встановлено, що Управління Державної служби України з питань праці є юридичними особами публічного права, неприбутковими установами, що мають печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в установах Державної казначейської служби України [14].

Виходячи із вищенаведеного та системного аналізу положень Закону України «Про судовий збір» від 8 лип-

судочинства України [11], а тому такі спори є приватноправовими і мають розглядатися за правилами цивільного судочинства.

Вже досить давно у вітчизняній правовій літературі, зокрема у працях таких науковців, як Д.О. Єрмоленко, Н.М. Стаховська, В.А. Рудик з'являється обґрунтування необхідності створення для розгляду спорів у сфері праці та соціального захисту населення судів окремої юрисдикції – соціальних судів – через велику кількість як соціальних справ у судах, так і самих нормативно-правових актів, що врегульовують ці питання, що потребують наявності суддів окремої спеціалізації [19, 20, 21].

Щодо вітчизняних реалій, то на нашу думку, враховуючи реформу правосуддя, що відбувається в Україні та нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (де у статті 18 зазначено, що суди спеціалізуються виключно на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, але також встановлено, що у випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ) [22] та, виходячи з досить складної економічної ситуації в країні, недоцільним є створення спеціалізованих соціальних судів, оскільки необхідно виділити значні кошти на реформування судової влади, зокрема на розширення штатної чисельності суддів. Вважаємо за доцільне погодитися з думкою Є.В. Краснової [23, с. 326] та Н.М. Стаховської [21, с. 13] про те, що в ході подальшого проведення судової реформи слід запроваджувати більш вузьку спеціалізацію самих суддів за різними правовими галузями, зокрема зі спорів, що виникають у сфері зайнятості населення та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Вже найближчим часом проблемним стане питання представництва громадян у суді при вирішенні спорів у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Оскільки ст. 131-2 Конституції України встановлено так звану «адвокатську монополію» – виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді. При цьому, згідно з п. 11 п. 16-1 Перехідних положень Конституції України, представництво виключно адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року. Проте ст. 131-2 Конституції України встановлено, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у спраху щодо захисту соціальних прав [1]. На даний час винятки щодо представництва в суді у спраху щодо захисту соціальних прав, зокрема у сфері зайнятості населення та загальнообов'язкового державного соціального страхування, на випадок безробіття яким-небудь законом України, зокрема Цивільним процесуальним кодексом України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [10] та Кодексом адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV [11], не встановлено. Це може призвести до порушення права особи на судовий захист, оскільки специфіка спорів щодо захисту соціальних прав може створити ситуацію, коли сторона процесу у зв'язку з певними причинами не може забезпечити своє представництво адвокатом (відсутність коштів на оплату адвокатського гонорару, відсутність вільних адвокатів, відсутність адвокатів, які є спеціалістами у відповідній сфері, тощо). Для забезпечення принципу визначеності та ясності змісту правових норм пропонуємо викласти ч. 2 п. 1 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року

№ 1533-III [9] у наступній редакції: «Застраховані особи, яким виплачується забезпечення та надаються соціальні послуги за цим Законом, мають право на судовий захист своїх прав, що включає вільний вибір захисника своїх прав», та додати відповідні положення щодо представництва у суді до інших законів України, що діють у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Проведене наукове дослідження ще раз безперечно підтверджує, що судовий порядок є найбільш ефективним способом вирішення спорів у сфері зайнятості населення та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Однак потребують негайного вирішення певні проблеми законодавчого та організаційного характеру для підвищення результативності у вирішенні спорів, що виникають у сфері зайнятості населення та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Ключові слова: спори у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, судовий збір, судовий розгляд спорів у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

У статті розглянуто окремі теоретичні та прикладні питання, що мають місце під час вирішення у судах спорів у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та визначені шляхи вдосконалення процесуальних механізмів вирішення цієї категорії спорів.

В статье рассмотрены отдельные теоретические и прикладные вопросы, возникающие при разрешении в судах споров в сфере занятости и общеобязательного государствен-

ного социального страхования на случай безработицы, а также определены пути усовершенствования процессуальных механизмов разрешения данной категории споров.

The article presents some theoretical and practical issues that occur at resolving disputes in courts in the field of employment and the compulsory state social insurance against unemployment, as well as ways to improve procedural mechanisms for resolving this category of disputes.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с.

2. Тищенко О.В. Проблеми вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства України // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2015. – № 2. – С. 151-154. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2015/47.pdf.

3. Гринюк Р.Ф. Судова влада як фундаментальний чинник становлення правової держави в Україні / Р.Ф. Гринюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 2. – 2005. – С. 27–36.

4. Веннікова В.В. Проблеми розгляду та вирішення спорів у сфері соціального забезпечення // В.В. Веннікова // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2012. – Вип. 19. – С. 122-130.

5. Возгріна Т.Ю. Деякі особливості захисту прав та інтересів громадян у галузі права соціального забезпечення / Т.Ю. Возгріна // Право і суспільство. – 2015. – № 3(2). – С. 94-98.

6. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: [монографія] / І.В. Лагутіна. – О.: Фенікс, 2008. – 160 с.

7. Бабкова Т.В. Забезпечення права громадян на соціальний захист судами України / Т.В. Бабкова // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 24. Т. 2. – С. 156-161.

8. Про зайнятість населення: Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.

9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року N 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року N 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.

11. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року N 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35. – Ст. 446.

12. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 року N 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

13. Положення про Державну службу України з питань праці, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 21. – Ст. 584.

14. Положення про Головне управління (Управління) Державної служби України з питань праці в області, затвердженим Наказом Міністерства соціальної політики України від 27 березня 2015 року № 340 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 32. – Ст. 955.

15. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року N 1404-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 30. – Ст. 542.

16. Постанова Верховного Суду України від 23 березня 2010 року у справі № 21-2282во09 // Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9229372>

17. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01 березня 2013 року № 3 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>

18. Постанова Верховного Суду України від 22 вересня 2015 року у справі № 21-1884а15 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/386150E8B225D64EC2257EF3002A4BDB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/386150E8B225D64EC2257EF3002A4BDB)

19. Єрмоленко Д.О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Д.О. Єрмоленко. – Харків, 2002. – 175 с.

20. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / В.А. Рудик. – Харків, 2007. – 184 с.

21. Стаховська Н.М. Відносини у праві соціального забезпечення: автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. – К., 2000. – 16 с.

22. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

23. Краснов Є.В. Особливості судового захисту прав у сфері соціального забезпечення / Є.В. Краснов // Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення : [монографія] / кол. авт.; за заг. ред. Г.І. Чанишевої. – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 314-328.

І. Корнієнко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ РОДИННОГО ОТОЧЕННЯ ТА ПРАВНИЧОГО СЕРЕДОВИЩА НА ОБРАННЯ Є.В. ВАСЬКОВСЬКИМ ПРОФЕСІЇ АДВОКАТА

Яскравою постаттю в дореволюційній юридичній науці є класик цивілістики Євген Володимирович Васьковський (1866–1942), який вдало поєднував здібності видатного ученого, педагога та адміністратора вищої школи, теоретика і практика адвокатури.

Адвокатська діяльність Є.В. Васьковського поки що недостатньо вивчена. Окремі статті (В.О. Томсинова, Г.Д. Ульотової, О.В. Гетманцева, І.С. Канзафарової, А.В. Васюк, Ю.С. Шемшученка, Я.М. Шевченко, М.К. Треушнікова) дають уявлення скоріше про біографічні дані ученого, що само по собі теж є важливим, але не вичерпує проблематику його практичної спадщини у сфері адвокатської діяльності.

Метою даної статті є виявлення впливу родинного оточення та правничого середовища на сферу зацікавлені майбутнього адвоката, а також аналіз наукового та практичного досвіду Є.В. Васьковського у сфері адвокатської діяльності та організації адвокатури.

Є.В. Васьковський народився 21 лютого 1866 р. в Акермані (тепер м. Білгород-Дністровський Одеської області) у сім'ї збіднілих польських дворян [1, с. 311]. Його прізвище, відповідно, має польське походження.

Мати Є.В. Васьковського – Мальвіна – походила з більш високого шляхетського роду Чеховських (герб Беліна) [2, с. 49–50; 3, с. 297], батько – Володимир Васьковський – був присяжним повіреним при Кишинівському окружному суді і дослужився до чину титулярного радника [4, с. 22].

На основі непрямих доказів (дані адресно-довідкової літератури та присвяти книг, зроблені Є.В. Васьковським) можна обережно припустити, що в сім'ї, крім сина Євгена, були донька Юлія та син Анатолій.

Як уявляється, професійна діяльність батька вплинула на вибір навчального закладу і наукової кар'єри Євгена Володимировича, адже саме батьку присвячено написаний ученим підручник із цивільного процесу. Хоча не слід виключати й інші міркування членів сім'ї та самого Є.В. Васьковського, адже наприкінці XIX ст. отримання юридичної освіти було потужним засобом для підвищення свого соціального статусу – за гострою нестачею юристів у країні, яка переживала період реформ, юридична освіта відкривала двері для кар'єри та благополуччя.

Середню освіту Євген Васьковський здобув у найкращому на той час середньому навчальному закладові Одеси – Першій гімназії, яку закінчив у 1883 р. із золотою медаллю. На той час названа гімназія була однією з найкращих і поряд з Новоросійським університетом вважалася правонаступницею славнозвісного Рішельєвського лицю, камеральне відділення якого є родоначальником юридичної освіти на Півдні України. До неї не так просто було вступити, але цей навчальний заклад дійсно надавав гарну освіту.

В 1884 р. Є.В. Васьковського було прийнято на юридичний факультет Імператорського Новоросійського універ-

ситету. Слід зазначити, що під час навчання в Новоросійському університеті на розвиток творчої особистості Євгена Володимировича вплинули лекції багатьох відомих вчених та педагогів, зокрема Д.І. Азаревича, який читав на курсі Є.В. Васьковського лекції з римського права, а з 1886 р. був деканом юридичного факультету; Ф.І. Леонтовича (професор історії руського права); І.Г. Табашникова (екстраординарний професор, читав лекції з римського та цивільного права); М.Ю. Чижова (викладав філософію права), В.М. Палаузова (викладав кримінальне право і кримінальний процес). У Новоросійському університеті, як особливо зазначає С.В. Ківалов, із самого початку працювали видатні цивілісти, які заклали основи існуючої і нині школи цивілістики [5, с. 6–7].

Праворозуміння, як і методика викладання, зрозуміло, у викладачів університету було різним. Так, Ф.І. Леонтович багато уваги приділяв методології історико-правових досліджень, зокрема, застосуванню порівняльного методу в історії права і, в цілому, тяжів до юридичного позитивізму, М.Ю. Чижов схилився до соціологічного позитивізму. За твердженням Є.О. Харитонова, попри значні відмінності в поглядах одеських цивілістів, всі вони були фахівцями у галузі як цивільного, так і римського права [6, с. 16].

Очевидним є те, що властиві природно-правовій теорії принципи «розумності та справедливості», які були присутніми у працях одних учених університету, та міцна догматика в інших учених лягли в основу багатьох наукових праць Є.В. Васьковського. Позитивним моментом під час підготовки юристів у вітчизняних університетах було порівняно раннє залучення студентів до науки [7, с. 66]. До сказаного слід додати, що одночасно з Є.В. Васьковським на юридичному факультеті Імператорського Новоросійського університету навчалися інші майбутні видатні вчені: процесуаліст О.А. Бугаєвський, який у подальшо-

му був співавтором та рецензентом праць Є.В. Васьковського; цивіліст М.Я. Пергамент; його брат, майбутній депутат І Державної Думи О.Я. Пергамент. Останній пізніше став співавтором Є.В. Васьковського у праці з морського торговельного права.

Є.В. Васьковський закінчив університет у 1888 р. з дипломом І ступеня. Диплом І ступеня означав завершення університетського навчання з відзнакою і в цьому відношенні був аналогом кандидатства. Дипломний твір випускника Є.В. Васьковського було присвячено проблематиці цивільного права, а саме – віндикації [8, с. 256].

Після закінчення Новоросійського університету з 12 березня 1889 р. Є.В. Васьковський працював як адвокат. Враховуючи той факт, що посаду присяжного повіреного за російським законодавством могли обіймати особи, які досягли 25-річного віку [9, ст. 355], спочатку він працював помічником присяжного повіреного, пізніше – присяжним повіреним із цивільних справ. У цьому плані він продовжував сімейну традицію: саме таку посаду обіймав його батько. Крім того, за даними довідкового видання «Вся Одесса» за 1908 р. [10, стлб. 626], серед присяжних повірених є ім'я Анатолія Володимировича Васьковського – з великою часткою ймовірності – брата вченого. На таку думку наводить не тільки співпадіння по батькові, але й той факт, що приймальною А.В. Васьковського було розташовано в тому ж будинку, що був зазначений як адреса проживання Є.В. Васьковського.

Слід зазначити, що з 1864 р. по 1917 р. присяжним повіреним у Російській імперії був адвокат при окружному суді або судовій палаті. Присяжні повірені мали право: вести цивільні справи без отримання свідоцтва на право клопотання по чужих справах, отримувати винагороду за ведення справ тощо. Саме ця діяльність стала професійною для Є.В. Васьковського після закінчення вищого навчального закладу. Причин, через які молодий

юрист, що мав, як свідчать його книги і статті, безперечний науковий талант, обрав собі професію адвоката було декілька. По-перше, зайнятися після закінчення університету практичною юридичною діяльністю його змусила відсутність матеріальної підтримки, а саме – неможливість його батьків забезпечити сину продовження навчання. По-друге, цілком ймовірно, що, працюючи адвокатом, Є.В. Васьковський бажав набути необхідного практичного досвіду для зайняття наукою цивільного права. Учений вважав, що теоретичне дослідження з економічної, соціально-політичної і правової позиції може бути вагомим лише тоді, коли воно підкріплено матеріалами практики [11, с. 117]. У подальшому придбані у процесі адвокатської діяльності знання стануть основою для написання багатьох його наукових праць. Дослідник творчості Є.В. Васьковського В.О. Белов висловив припущення про те, що мотивом для зайняття адвокатською діяльністю Є.В. Васьковський став також високий авторитет одеської адвокатури, яку на той момент очолював відомий юрист О.О. Башмаков [12, с. 16].

Молодший сучасник Є.В. Васьковського – відомий гуморист Дон Амінадо, який навчався на юридичному факультеті на початку ХХ ст., писав про ті часи: «Російська адвокатура, в уявленні покоління, була жменею цієї інтелігенції, яка в найглухіші й потворні часи одна підвищувала свій самотній, сміливий, тугою й обуренням дзвенілий голос над безправною, мовчазною країною, що задихалася від злоби й покори, спідлоба дивилася своїми мутними, темними, глибоко посаженими мужицькими очима. Чарівність імен – А.Ф. Коні, Ледницький, Куперник, Плевако, Пасовер, Карабчевський, Андрієвський, кн. Єрістов, Маклаков, Тесленко, Сліозберг – чимало сприяла цьому повальному епідемічному захопленню судом, захистом, престижем стану присяжних повірених» [13, с. 22]. Можна обережно припустити, що загальні модні віян-

ня не обійшли стороною і Є.В. Васьковського. Але якщо припущення про ідеалістичні спонукання Є.В. Васьковського до адвокатських занять і є правильним, то практична робота дуже скоро позбавила молодого юриста ілюзій. У своїй роботі «Майбутнє російської адвокатури» Є.В. Васьковський не без власного гіркого досвіду писав, що російський адвокат за родом своїх занять є не правзахисником, як у зарубіжних країнах, а скоріше виконує роль представника у справах своїх клієнтів, виконуючи рутинну, інколи навіть канцелярську роботу [14, с. 3–4]. Очевидно, що така діяльність не могла повністю задовольнити молодого талановитого юриста.

Тому не дивним є обрання Є.В. Васьковським наукової діяльності як сфери прикладення своїх знань та здібностей. Він приділяв велику увагу науковим дослідженням у сфері права. Здійснюючи практичну діяльність, Є.В. Васьковський написав двотомну монографію «Організація адвокатури». У 1893 р. цю книгу було надруковано в Санкт-Петербурзі. На її підставі в 1897 р. за підтримки Г.Ф. Шершеневича, Є.В. Васьковський захистив магістерську дисертацію в Казанському університеті [15, с. 5]. Магістерська дисертація Є.В. Васьковського привернула увагу особливим умінням автора надавати найскладнішим викладам дуже яскравої і стислої форми в разі збереження наукової глибини у трактуванні досліджуваних питань.

У біографічних відомостях Є.В. Васьковського нерідко зазначають, що він працював присяжним повіреним до 1897 р. [3], тобто до призначення на кафедру цивільного права Новоросійського університету. Але в довідкових виданнях «Вся Одеса» за 1899, 1900 та 1901, 1902–1903 роки його ім'я є серед присяжних повірених (у 1899–1901 рр. Є.В. Васьковський мешкав у будинку Толстої за адресою Надеждинська вул., 17, у 1902–1903 рр. – по тій же вулиці у будинку № 5, власником якого був барон Фальц-Фейн) [16, с. 297; 17, с. 253;

18, с. 214; 19, с. 186]. Присяжним повіреним й одночасно приват-доцентом університету він був представлений також на захисті своєї докторської дисертації 28 жовтня 1901 р. [20]. Причина непорозуміння вбачається в тому, що біографи ученого пов'язують завершення роботи в адвокатурі з призначенням Є.В. Васьковського на посаду приват-доцента в Новоросійському університеті, забуваючи при цьому, що ця посада була фактично неоплачуваною.

Дійсно, 29 жовтня 1897 р. Є.В. Васьковського було призначено приват-доцентом Новоросійського університету на кафедру цивільного права [21, с. 229]. Посада приват-доцента згідно з Університетським статутом 1884 р. не була штатною. Вона розглядалася як виключно підготовча перед отриманням посади професора. Ця посада оплачувалася державою за рахунок окремих коштів міністра освіти, але лише залежно від кількості реально проведених занять і кількості студентів, які відвідували ці заняття. Інколи приват-доцент реального педагогічного навантаження не мав зовсім. Саме така ситуація склалася у Є.В. Васьковського – читання лекцій йому не доручили. Варто зазначити, що певною мірою на долі Є.В. Васьковського в Новоросійському університеті позначилося негативне ставлення професури до інституту приват-доцентури, що було типовим в університетах Російської імперії [22, с. 123]. Як уявляється, слід брати до уваги й загострення етнічних відносин у Російській імперії на межі XIX–XX ст.ст., однією із складових чого була полонофобія, поширена не тільки в низах суспільства, але й серед еліти [23].

Враховуючи той факт, що адвокатська діяльність стала першим професійним заняттям Є.В. Васьковського, не випадково, що одну з його наукових праць було присвячено адвокатській етиці. Це брошура «Основні питання адвокатської етики», яка була опублікована у 1895 р. У ній автор детально аналізував етичні правила поведінки адвокатів.

Безперечним є той факт, що практичний досвід Є.В. Васьковського як адвоката-практика з цивільних справ став основою для написання ним багатьох наукових праць. На наш погляд, заняття адвокатською діяльністю розширили й коло наукових інтересів вченого, який за фахом почав займатися не тільки цивільним правом, але й цивільним процесом. Наукові пошуки та здобутки Є.В. Васьковського у сфері адвокатури являють собою цінність і мають великий виховний потенціал для сучасних адвокатів, що зумовлює інтерес практиків та теоретиків до його творчої спадщини.

Ключові слова: Є.В. Васьковський, Одеська правова школа, вища юридична освіта, історія та теорія адвокатури, адвокатська етика, присяжний повірений.

Досліджуються вплив родинного оточення та правничого середовища на сферу зацікавлень майбутнього адвоката, теорія і практика адвокатської діяльності у творчості Є. В. Васьковського.

Исследуются влияние семейного окружения и юридической среды на сферу интересов будущего адвоката, теория и практика адвокатской деятельности в творчестве Е.В. Васьковского.

The influence of the family environment and the legal environment on the sphere of the interests of the future lawyer, the theory and practice of advocacy in the works of E. V. Vaskovsky is examined.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 1 : А–Г. – 669 с.
2. Гербовник дворянских родов Царства Польского : Высочайше утверждённый. – Варшава, 1853. – Ч. 1. – С. 49–50.
3. Томсинов В.А. Евгений Владимирович Васьковский (1866–1942). Российские правоведы XVIII–XX века : Очерки жизни

- и творчества : в 2 т. / В.А. Томсинов. – М. : Зерцало, 2007. – Т. 2. – С. 297–308.
4. Бессарабский календарь на 1885 год. Адрес-календарь личного состава высших государственных учреждений. – Кишинев : Тип. Кишиневск. губ. правления, б.г.
5. Ківалов С.В. Юридична наука Одеси : доба формування і становлення / С.В. Ківалов // Часопис цивілістики. – 2010. – № 10. – С. 5–11.
6. Харитонов Є.О. Одеська школа цивілістики: до проблеми визначення поняття та особливостей / Є.О. Харитонов // Часопис цивілістики. – 2011. – № 10. – С. 12–17.
7. Бакланов В.И. Государственно-правовое обеспечение подготовки юридических кадров в университетах Российской империи : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.И. Бакланов. – Н/Новгород, 2008. – 205 с.
8. Redzik A. Eugeniusz Waśkowski (1866–1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitego uczonego i adwokata / Adam Redzik // Palestra. – 2012. – № 9–10. – S. 255–267.
9. Высочайше утвержденное Учреждение судебных установлений : 20 ноября 1864 г. // ПСРЗИ. – Собр. 2. – Т. 39. – Ч. 2. – № 41475.
10. Вся Одесса : адресная и справочная книга на 1908 г. / изд. и ред. Л.А. Лисянского. – О. : б.и., б.г. – 682 стлб.
11. Васьковский Е.В. Руководство к применению и толкованию законов : Для начинающих юристов / Е.В. Васьковский. – М. : Бр. Башмаковы, 1913. – 152 с.
12. Белов В.А. «...Выдающийся русский ученый-юрист...» / В.А. Белов // Васьковский Е.В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – С. 7–41.
13. Дон-Аминадо. Поезд на третьем пути / [А.П. Шполянский]. – М. : Вагриус, 2006. – 416 с.
14. Васьковский Е.В. Будущее русской адвокатуры : К вопросу о предстоящей реформе / Е.В. Васьковский. – СПб. : Изд-е Н. К. Мартынова, 1893. – 20 с.
15. Канзафарова И.С. Евгений Владимирович Васьковский : биографический очерк / И.С. Канзафарова // Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 15–16 квітня 2011 р. – О. : Астропринт, 2011. – С. 4–10.
16. Вся Одесса : иллюстрированная справочная книга : Справочник недвижимых имуществ Одесского градоначальства на 1899 г. / изд. В.К. Фельберг. – Од. : Тип. Южно-Рус. акц. об-ва, 1899. – 300 с.
17. Вся Одесса: иллюстрированная справочная и адресная книга : Справочник недвижимых имуществ Одесского градоначальства на 1900 г. / изд. В.К. Фельберг. – Од. : Тип. Южно-Рус. акц. об-ва, 1900. – 264 с.
18. Вся Одесса: иллюстрированная справочная и адресная книга : Справочник недвижимых имуществ Одесского градоначальства на 1901 г. / изд. В.К. Фельберг. – Од. : Тип. Южно-Рус. акц. об-ва, 1901. – 299 с.
19. Вся Одесса: справочная и адресная книга : Справочник недвижимых имуществ Одесского градоначальства на 1902–1903 г. / изд. Л.М. Михаловский, под ред. В.К. Фельберга. – Од. : Типолитография А. Шульце, 1902. – 200 с.
20. Докторский диспут в Казанском университете // Право. – 1901. – № 46. – 11 нояб. – Стлб. 2024–2026.
21. Васьковский Євген Володимирович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. – Т. 2 : А–І. – 2-е вид. доп. – О. : Астропринт, 2005. – С. 229–231.
22. Бакланов В.И. Государственно-правовое обеспечение подготовки юридических кадров в университетах Российской империи : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.И. Бакланов. – Н/Новгород, 2008. – 205 с.
23. Долбилов М. Поляк в имперском политическом лексиконе / М. Долбилов // НЛО: независимый филологический журнал. – 2011. – № 108 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/108/do5.html>

В. Федоров,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗОВНІШНІЙ ДЕРЖАВНИЙ БОРГ СУВЕРЕННОЇ УКРАЇНИ

Актуальність проблеми зовнішнього державного боргу для України зумовлена тим, що його формування є необхідною умовою функціонування економіки України, зокрема виконання видаткової частини державного бюджету.

У публікаціях вітчизняних науковців проблема зовнішнього державного боргу достатньо широко розглядається з різних позицій. Особливо слід відзначити праці таких вчених, як: Т.Г. Бондарук [1], Т.П. Вахненко [2; 3], О.А. Кириченко, В.Д. Кудрицький [4], Т.П. Модашко, Н.В. Приказюк [5], В. Шпачук [6], С.І. Юрій [7].

Однак поза увагою науковців залишаються проблеми управління зовнішнім державним боргом. На сьогодні відсутня чітка програма управління зовнішньою заборгованістю на довгострокову перспективу, а отже, боргова функція держави не реалізується повною мірою. Діяльність уряду України у цьому напрямі є фрагментарною, без комплексного врахування загальних потреб країни.

Важливим є дослідження та аналіз поточного стану зовнішнього державного боргу України та надання окремих пропозицій, які дозволять забезпечити ефективне управління складовими зовнішнього державного боргу та в повній мірі реалізувати боргову функцію.

Міжнародні відносини – це сукупність різноманітних відносин (політичних, економічних, дипломатичних, ідеологічних) між національними державами або групами національних держав, а також створеними ними світовими і регіональними організаціями,

у процесі взаємодії яких складається певний світовий або регіональний правовий порядок.

Міжнародний державний кредит включає сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника чи кредитора. Ці відносини набувають форми державних зовнішніх позик. Як і внутрішні позики, вони надаються на принципах зворотності, строковості і відплатності. Сума одержаних зовнішніх позик з нарахованими процентами включається в державний борг країни. Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Позичальниками коштів можуть бути уряд держави або органи влади місцевого самоврядування. В свою чергу, кредиторами можуть виступати уряди, фінансово-кредитні установи та інші юридичні особи іноземних держав, приватні особи, а також міжнародні фінансово-кредитні організації.

Локальні причини зміни фінансових потоків державного бюджету дуже різноманітні, їхні форми істотно розрізняються в різних країнах внаслідок відмінностей національних бюджетних систем і специфіки національної економіки. Тому подібні причини в різних країнах можуть прямо протилежно вплинути на динаміку зовнішнього боргу. До найважливіших причин зміни державного бюджету належать коригування податкового й митного законодавства, а також законодавства про інші обов'язкові збори, що сплачуються в державний бюджет.

– ініціювати процес реструктуризації зовнішніх боргів корпоративних позичальників;

– відмовитися від практики емісійного фінансування дефіциту бюджету та дотримуватися курсу поміркованої грошово-кредитної політики;

– встановити граничний розмір дефіциту Державного бюджету України на рівні, що не перевищує 3% ВВП;

– посилити роль внутрішніх ринкових позик у процесі фінансування дефіциту бюджету, запровадити ОВДП із плаваючою відсотковою ставкою, прив'язаною до темпів інфляції, перейти до випуску ощадних облігацій, які розповсюджуватимуться серед фізичних осіб;

– продовжити співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями та провадити стриману політику залучення іноземних кредитів від урядів іноземних держав [5, с. 49–51].

Наявність зовнішнього державного боргу не є негативним явищем для держави. Існує низка позитивних чинників зовнішньої державної заборгованості, які можливо реалізувати лише за умови ефективного управління зовнішнім державним боргом. В іншому випадку держава ризикує опинитися у залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Позитивний вплив на економіку країни внаслідок зростання державного боргу матимуть такі чинники:

– прискорення темпів економічного зростання;

– можливість здійснення масштабних капіталовкладень і реалізації довгострокових програм розвитку;

– кошти залучаються під значно менший відсоток, і строки їх залучення мають довгостроковий характер порівняно з можливостями вітчизняної системи;

– позики, залучені суб'єктами господарювання, як правило, мають інвестиційне спрямування;

– реалізація програм довгострокового кредитування банками фізичних і юридичних осіб тощо.

Серед негативних явищ, пов'язаних зі збільшенням державного боргу, слід відзначити такі:

– залежність вітчизняної фінансової системи від кон'юнктури світової фінансової системи;

– нестабільність валютних курсів, яка може вплинути на можливості виконання зобов'язань у визначені строки;

– невідповідність валюти запозичень і валюти основної частини активів суб'єкта господарювання;

– розриви у строках між залученими коштами на зовнішніх ринках і строками надходжень коштів від реалізації інвестиційних проектів, кредитування банками суб'єктів господарювання;

– неможливість виконати зобов'язання в разі ускладнень із доступом до джерел іноземної валюти;

– низька ліквідність світових фінансових ринків може знизити можливості щодо реструктуризації заборгованості.

Очевидним є те, що і плюси, і мінуси зростання зовнішнього боргу є недостатньо вагомими. Тому державі необхідно мати в арсеналі низку інструментів впливу, які дозволять ефективно впливати на державний борг та реалізовувати боргову функцію. Практика останніх років довела, що чітко сформульованої фінансової політики у сфері управління державним боргом в державі не існує. На думку багатьох дослідників, це мають бути заходи як прямого, так і опосередкованого впливу. Хоча перевагу слід надавати саме непрямим методам, адже «прямий контроль за потоками капіталів спонукає економічних агентів до пошуку ренти та ізолює внутрішній ринок капіталів» [6, с. 18].

Процес управління зовнішнім державним боргом для України пов'язаний із численними проблемами. Зарубіжний досвід показує, що найефективнішим є вкладення позичених коштів в інвестиційну діяльність держави. Але Україна обрала найменш ефективний метод вкладення коштів – покриття бюджетного дефіциту та зменшення державного боргу попередніх періодів. Крім того, структура платежів за борговими зобов'язаннями України є

Література

1. Бондарук Т.Г. Механізм управління та обслуговування державного боргу / Т.Г. Бондарук // *Фінанси України*. – 2003. – № 4. – С. 14–19.

2. Вахненко Т.П. Концептуальні засади управління зовнішнім національним боргом України / Т.П. Вахненко // *Економіка України*. – 2007. – № 1. – С. 14–24.

3. Вахненко Т.П. Політика державних запозичень та управління корпоративними боргами в умовах фінансової кризи / Т.П. Вахненко // *Економіст*. – 2009. – № 3. – С. 48–52.

4. Кириченко О.А. Сучасні теорії управління зовнішньою заборгованістю / О.А. Кириченко, В.Д. Кудрицький // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 7. – С. 15–28.

5. Приказюк Н.В. Державні запозичення: світовий досвід та особливості здійснення в Україні / Н.В. Приказюк, Т.П. Моташко // *Фондовий ринок*. – 2009. – № 22. – С. 26–32.

6. Шначук В. Проблеми управління зовнішнім боргом України / В. Шначук // *Збірник наукових праць Української академії державного управління при Президенті України*. – 2001. – № 1. – С. 173–180.

7. Юрій С.І. Управління зростанням на основі боргу і Україна / С.І. Юрій // *Журнал європейської економіки*. – 2007. – № 1. – С. 6–28.

8. Ачкуріна Ю.М. Теоретико-методологічні аспекти факторів впливу на

зовнішній державний борг України / Ю.М. Ачкуріна // *Держава та регіони. Серія : «Державне управління»*. – 2009. – № 1. – С. 5–10.

9. Аналітичні матеріали щодо державного боргу // Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?&cat_id=224493&stind=1/

10. Лавров О.В. Концептуальні підходи до визначення сутності та доцільності існування державного боргу / О.В. Лавров, Ю.С. Лаврова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67788.doc.htm.

11. Куделюк Є.В. Проблеми управління державним боргом в Україні / Є.В. Куделюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/1/kudeliuk.php>.

12. Заверуха І.Б. Проблеми правового регулювання державного боргу України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.Б. Заверуха. – К., 2007. – 40 с.

13. Лісовенко В.В. Державний зовнішній борг України: оптимізація формування та управління : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 / В.В. Лісовенко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2001. – 19 с.

14. Сергієнко О.П. Шляхи оптимізації правового регулювання управління зовнішнім державним боргом України – погляд на проблему / О.П. Сергієнко // *Міліція України*. – 2011. – № 5–6. – С. 29–31.

Из Конституции Азербайджанской Республики следует, что законы о налогах должны быть сформулированы таким образом, чтобы каждый мог знать: какие налоги, в каком порядке и размерах ему необходимо уплачивать.

Законом Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 года утвержден Налоговый кодекс Азербайджанской Республики, который вступил в силу с 1 января 2001 года [6]. С начала его действия следующие законы и постановления утратили силу:

1) Закон Азербайджанской Республики «О налоге на добавленную стоимость» от 31 декабря 1991 года;

2) Закон Азербайджанской Республики «Об акцизах» от 31 декабря 1991 года;

3) Закон Азербайджанской Республики «О подоходном налоге с физических лиц в Азербайджанской Республике» от 24 июня 1992 года;

4) Закон Азербайджанской Республики «О Государственной налоговой службе» от 21 июля 1992 года;

5) Закон Азербайджанской Республики «Об Уставе о дисциплинарной ответственности должностных лиц органов Государственной налоговой службы» от 25 августа 1992 года;

6) Закон Азербайджанской Республики «О Государственном дорожном фонде» от 16 февраля 1994 года;

7) Закон Азербайджанской Республики «О налоге на имущество» от 24 марта 1995 года;

8) Закон Азербайджанской Республики «О роялти» от 24 марта 1995 года;

9) Закон Азербайджанской Республики «О налоге на землю» от 24 марта 1995 года;

10) Закон Азербайджанской Республики «О налоге на прибыль предприятий и организаций» от 24 декабря 1996 года;

11) Постановление Национального собрания Азербайджанской Республики «О внесении изменений в порядок взимания налога с доходов физических лиц» от 13 июня 1995 года;

12) Постановление Национального собрания Азербайджанской Республики «Об утверждении перечня полезных ископаемых, облагаемых роялти» от 13 июня 1995 года.

Налоговый кодекс Азербайджанской Республики состоит из 17-ти глав и 221 статьи. В главах нашли свое отражение следующие вопросы: общие положения; налогоплательщик и налоговый агент; государственные налоговые органы; налоговый контроль; ответственность за нарушения налогового законодательства; обжалование решений (актов) налоговых органов и действий (бездействия) их должностных лиц; общие правила по уплате налогов; подоходный налог с физических лиц; налог на прибыль юридических лиц; положения, относящиеся к налогу на доход физических лиц и к налогу на прибыль юридических лиц; налог на добавленную стоимость; акцизы; налог на имущество; земельный налог; дорожный налог; промышленный налог; упрощенный налог.

Налоговое законодательство является средством стимулирования всей экономики страны. Подчеркивая всю важность уплаты налогов, в статье 1.1 Налогового кодекса говорится: «Налоговый кодекс Азербайджанской Республики определяет систему налогов, общие принципы налогообложения в Азербайджанской Республике, правила установления, уплаты и сбора налогов, права и обязанности налогоплательщиков и государственных налоговых органов, а также других участников налоговых отношений, связанные с вопросами налогообложения, формы и методы налогового контроля, ответственность за нарушение законодательства о налогах и правила обжалования действий (бездействия) государственных налоговых органов и их должностных лиц».

Согласно статье 97 вышеуказанного Кодекса доход налогоплательщика-резидента состоит из дохода, извлеченного им в Азербайджанской Республике и за пределами Азербайджанской Республики. Доход налого-

плательщика-нерезидента состоит из доходов, извлеченных им из источников в Азербайджанской Республике. К доходам относятся: доход, получаемый в связи с работой по найму; доход, извлекаемый от деятельности, не относящейся к работе по найму; все иные доходы, кроме доходов, освобожденных от обложения налогом, и прироста, возникающего от переоценки основных средств (средства).

В соответствии со статьей 102 вышеуказанного Кодекса от подоходного налога освобождаются следующие виды доходов физических лиц:

- зарплата, получаемая за рубежом сотрудниками дипломатической службы, командированными за рубеж в порядке ротации, лицами, осуществляющими административно-техническое обслуживание органов дипломатической службы, и военнослужащими, осуществляющими охрану дипломатических представительств и консульств Азербайджанской Республики, которые осуществляют деятельность в зарубежных странах и международных организациях и нуждаются в охране, доход от официальной занятости, полученный сотрудниками дипломатических или консульских служб, не являющимися гражданами Азербайджана;

- доход с места работы лица, не являющегося резидентом Азербайджанской Республики, если этот доход выплачивается работодателем, не являющимся резидентом Азербайджанской Республики, или от его имени и не выплачивается постоянным представителем нерезидента, или от его имени, либо в связи с его деятельностью в постоянном представительстве;

- дарения, материальная помощь, единовременное пособие и наследство, получаемые в календарном году:

- стоимость дарения, материальной помощи, единовременного пособия для оплаты образования или лечения – в части до 1000 манат, стоимость материальной помощи, единовременного пособия для оплаты лечения за рубежом – в части до 2000 манат, стоимость наследства – в части до 20 000 манат;

- в случае получения дара, материальной помощи и наследства от членов семьи налогоплательщика – их полная стоимость;

- государственные пособия, безвозмездные государственные перечисления, государственные пенсии, государственные стипендии, гарантии, выплачиваемые в соответствии с Трудовым кодексом Азербайджанской Республики работникам, трудовой договор с которыми был расторгнут в связи с сокращением численности работников и штатов, а также персональные единовременные выплаты или материальная помощь за счет средств государственного бюджета на основании Законов Азербайджанской Республики и решений соответствующих органов исполнительной власти, за исключением пособий, выплачиваемых в связи с временной утратой трудоспособности;

- алименты и пр.

Хотелось бы отметить, что в Налоговом кодексе Азербайджанской Республики впервые определен специальный налоговый режим в виде упрощенной системы налогообложения, направленный на снижение налоговой нагрузки субъектов малого и среднего предпринимательства, а также облегчение и упрощение ведения налогового учета и бухгалтерского учета.

17-я глава Налогового кодекса АР называется «Упрощенный налог». Правом стать плательщиком упрощенного налога обладают лица, указанные в статье 218 Налогового Кодекса.

На основании статьи 220 вышеуказанного Кодекса упрощенный налог подсчитывается из суммы средств (объема валовой выручки), полученной от предоставления товаров, выполнения работ, оказания услуг плательщиками этого налога и с внереализационных доходов по следующей ставке:

- по городу Баку – 4 процента;

- по другим городам и районам, также по Нахчыванской Автономной Республике – 2 процента.

Специальный налоговый режим в виде упрощенной системы налогообло-

жения отдельных категорий юридических и физических лиц является неотъемлемой частью налоговой системы Азербайджанской Республики. Понуждение к переходу налогоплательщика на упрощенную систему налогообложения недопустимо как со стороны налоговых органов, так и со стороны третьих лиц.

Отчетным периодом для упрощенного налога является квартал. Плательщики упрощенного налога не позднее 20 числа месяца, следующего за отчетным периодом, подают в налоговые органы декларацию о сумме налога, которая должна быть уплачена, и в этот же срок уплачивают налог в государственный бюджет.

В случае прекращения деятельности налогоплательщика, ликвидации юридического лица-налогоплательщика либо прекращении деятельности индивидуального предпринимателя в налоговый орган должна быть представлена декларация не позднее срока, указанного в настоящем Кодексе. При этом налоговый период охватывает период от начала срока, признаваемого отчетным периодом, до дня прекращения деятельности налогоплательщика, а также ликвидации юридического лица-налогоплательщика либо прекращения деятельности индивидуального предпринимателя.

На наш взгляд, упрощенный налог является положительным налоговым режимом. Было бы целесообразно увеличить число плательщиков упрощенного налога. С этой целью положительно было бы изменить статью 218 Налогового Кодекса Азербайджанской Республики. В этой статье указывается, что налоговое законодательство является

средством стимулирования всей экономики страны. 11 июля 2000 года в Азербайджанской Республике был принят первый Налоговый кодекс, состоящий из 17-ти глав и 221 статьи. В этом Кодексе впервые определен специальный налоговый режим в виде упрощенной системы налогообложения.

Ключевые слова: Азербайджан, право, налог, имущество, принцип.

The article points out that the tax legislation is a means of stimulating the entire economy of the country. On July 11, 2000, the first Tax Code was adopted in the Republic of Azerbaijan, consisting of 17 chapters and 221 articles. This Code for the first time defines a special tax regime in the form of a simplified taxation system.

Литература

1. Крохина Ю.А. *Налоговое право* / Ю.А. Крохина. – М. : Юнити, 2010.
2. Балаев С.А. *Механизм реализации функции налогообложения современного российского государства (общетеоретический аспект)* : дисс. ... канд. юр. наук / С.А. Балаев. – Астрахань, 2015.
3. Занкин Д.Б. *Уплата налогов в Российской Федерации как институт налогового права* : дисс. ... канд. юр. наук / Д.Б. Занкин. – М., 2015.
4. Гаврилюк Р.А. *Диалектика содержания и формы налогового права как отражение его системной сущности* / Р.А. Гаврилюк // *Финансовое право*, 2006. – № 12. – С. 25–29.
5. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>
6. *Налоговый кодекс Азербайджанской Республики* // Баку. Газета «Азербайджан». – 1 сентября 2000 года. – № 199.

УКРАЇНА І СВІТ

УДК 347.9

Н. Голубєва,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Світ вже давно живе онлайн. Не дивно, що й отримання різних сервісів в електронному вигляді від держави давно стало затребуваним у світі. З'явилися «електронні уряди», «електронні суди» тощо. Україна активно включилася в ці процеси, що вимагає як теоретичного осмислення, так і технологічного забезпечення.

До теми впровадження інформаційних технологій у судочинство під різними кутами зору зверталися такі вчені, як: О.В. Бринцев, А.Л. Паскар, І.О. Ізарова, В.В. Білоусов та ін.

Метою цієї статті є дослідження впровадження інформаційних технологій у судочинство в зарубіжних країнах та в Україні, зокрема проект «електронний суд».

У різних країнах по-різному відбувається «електронізація» судочинства.

Так, суд міста Чженчжоу провінції Хенань (Китай) вперше провів судовий процес із використанням популярного в країні інтернет-месенджера WeChat. Суддя і адвокати зв'язувалися через додаток з різних точок країни і записували голосові повідомлення для матеріалів справи. За допомогою цього месенджера китайська влада збирається прискорити розгляд адміністративних справ і знизити завантаженість судів [1].

В 2013 р. уряд Великобританії представив програму реформування системи кримінального правосуддя під назвою «Swift and Sure Justice» («Правосуддя швидке і невідворотне»),

в основі якої – максимальна діджиталізація судового процесу, або віддалене засідання суду в режимі телеконференції [2, 3]. Більш того, британські судді зможуть виносити вироки по Skype і Facetime, тобто приймати в онлайн-режимі рішення про взяття підсудного під варту, а також виносити вироки про позбавлення волі. Завдяки системі «живий зв'язок» судді зможуть виносити рішення на попередніх слуханнях, коли обвинувачені, адвокати і прокурори зобов'язані бути присутніми в залі засідань. Зокрема, мова йде про призначення застави за звільнення [4].

Просувається ідея електронного суду і в системі цивільного правосуддя Великобританії державною Радою з цивільного судочинства (Civil Justice Council). Так, у Лондоні триває робота над створенням єдиної системи онлайн-судів. Online dispute resolution system призначена для вирішення найбільш поширених цивільних позовів до 25 000 фунтів. З її допомогою можна отримати онлайн-роз'яснення, до якої категорії відноситься справа, а після цього система направляє відразу до судді, який вирішує спори онлайн. На трьох стадіях розгляду онлайн-спору сторони в будь-який момент можуть вдатися до примирливих процедур, про які комп'ютер буде їм невпинно нагадувати. У тому числі, нагадувати про це їм будуть підвищені судові мита – дешевше не сваритися. Розробники реформи планують наймати студентів-ю-

ристів, які за необхідності зможуть по телефону або особисто здійснювати «лікнеп» для громадян, які не вміють користуватися інтернетом [5].

Онлайн-суд буде також спиратися на «недовикористані» прецеденти, виділяючи дрібні позови в єдиному окружному суді за позовами до 10 000 фунтів стерлінгів. Це дасть поштовх для більш чіткого вирішення сімейних спорів. Також на інтернет-порталі онлайн-суду можна буде знайомитися з матеріалами справ, які знаходяться у провадженні [6].

Однак, Британська асоціація юристів, що спеціалізується на цивільних справах (The Association of Costs Lawyers), занепокоїлася через проект Online dispute resolution system, оскільки вирішення справ без залучення юриста принесе скоріше не економію, а збільшить навантаження на суддів. Адже якщо раніше громадяни залучали юриста, щоб обґрунтувати суми своєї вимоги, а судді залишалися лише прийняти рішення про стягнення, то тепер всі питання оцінки належить вирішувати самому судді. Так, вже існуюча з 2001 року система онлайн-стягнення грошових вимог (Money Claim Online) для юридичних осіб виявилася складною для сторін, і користувачам все одно доводиться вдаватися до правової допомоги [7].

У Великобританії є навіть плани створити «мобільні суди» з онлайн-доступом до таким судів у громадських центрах, і навіть в школах та університетах [8]. Думаємо, що створення таких судів може перетворити судочинство в «побутову послугу».

Спрощуючи доступ до суду, потрібно не забувати, що правосуддя не може зводитися до «штампування» судових рішень. Судочинство не конвеєр, таке спрощення звернення до суду закономірно збільшить кількість справ, зростання судових помилок. Інформатизація судочинства не повинна перетворюватися на самоціль, а головні правові принципи повинні бути дотримані.

У РФ з 1 січня 2017 року набув чинності закон «Про внесення змін в окремі законодавчі акти Російської Федерації в частині застосування електронних документів у діяльності органів судової влади» від 23 червня 2016 року, який вніс поправки в усі процесуальні кодекси: кримінальний, цивільний, арбітражний та адміністративного судочинства, за рахунок яких учасники судових справ тепер зможуть направляти клопотання, заяви, скарги та додані до них докази в електронному вигляді – для цього буде необхідно завізувати документ електронним підписом і подати через спецформу на сайті суду [9]. Попередня процедура, що діяла тільки в арбітражних судах, передбачала направлення в суд лише відсканованих копій документів. Потім сторони представляли оригінали самому суду. Принциповим нововведенням, запровадженим поправками, стала можливість направлення в суд електронних документів з цифровим підписом. У таких документів немає оригіналів на папері [10].

Подача процесуальних документів в електронному вигляді до суду здійснюється в особистому кабінеті користувача на офіційному інтернет-порталі (www.sudrf.ru). Електронний документ, засвідчений підписом, створюється шляхом заповнення форми на сайті, у свою чергу, електронний образ документа створюється за допомогою засобів сканування у форматі PDF і також завіряється простим або кваліфікованим електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП) [11].

Всі документи необхідно буде підписувати електронним підписом. При цьому отримувати ЕЦП необов'язково, оскільки в якості ключа простого електронного підпису використовується обліковий запис фізичної особи ЄСІА (єдиної системи ідентифікації і аутентифікації, яка застосовується для доступу до порталу держпослуг). На всіх сайтах судів загальної юрисдикції з'явилася кнопка «звернутися до суду в електронному вигляді».

Через особистий кабінет користувачі зможуть отримувати копії судових актів, повідомлення, виклики до суду й інші документи у вигляді електронних документів. Судові рішення мають підписуватися тільки посиленням кваліфікованим електронним підписом.

Учасники судових розглядів отримають доступ до процесуальних документів в електронному вигляді, а також до відеозаписів процесів та їх розкладу (Мосміськсуд в якості пілотного вже чотири роки працює в системі електронного правосуддя). Спочатку Мін'юст розробляв законопроект, який передбачав, що всі електронні документи, котрі подають у суд учасники процесу, повинні бути підписані кваліфікованим електронним цифровим підписом. Ця ідея була розкритикована юристами як надто жорстка: далеко не всі мають такий підпис, а його отримання і обслуговування вимагають витрат [12].

У Литві учасники господарських спорів можуть користуватися публічним пошуком розкладу рішень, протоколів, розподілу справ, формувати і подавати суду електронні процесуальні документи, знайомитися з матеріалами справи, слухати аудіозаписи судових засідань. Крім того, реалізована можливість вести не тільки паперові, але й електронні справи. Всі матеріали такої справи зберігаються в електронній формі, сторони та суд складають і подають електронні документи, які розглядаються як оригінальні, якщо вони завірені електронним підписом. Якщо деякі докази в оригіналі є паперовими, вони переводяться в цифровий формат, а далі вже ведуться в електронній формі. Всі особи можуть робити це добровільно, зареєструвавшись на порталі електронних судових послуг. Професійні учасники судового процесу зобов'язані приймати документи і судові повідомлення, спрямовані їм за допомогою електронних засобів. Це обов'язок судових приставів, адвокатів, страхових компаній, державних і муніципальних, фінансових установ, нотаріусів. Цивільним процесуальним кодексом Лит-

ви визначено, що суд надає документи за допомогою засобів електронного зв'язку. Інші особи можуть приймати й надсилати процесуальні документи в електронному вигляді у добровільному порядку [13].

Активно розвиває цей напрямок і Норвегія. Так, за словами Генерального директора Судової адміністрації Королівства Норвегія Свен Маріус Урке, Норвегія займає 2-ге місце у використанні ІТ-технологій в державних сферах, у бюджеті на 2017 рік значні кошти закладені на впровадження електронно-цифрових технологій в судах. Зараз обмін документами в судах здійснюється поштою і через інтернет-портал. Електронний портал – це закрита система, тому використання електронно-цифрового підпису не вимагається. «Ми хочемо зобов'язати адвокатів користуватися тільки електронним порталом. Я сподіваюся, що через кілька років ми повністю перейдемо на електронну форму, адже зараз тільки 10 судів в Норвегії працюють з електронним форматом. На мою думку, основна проблема – це ментальність, а не технології. Необхідно змінити мислення суддів і учасників процесу. Адже у нас в Норвегії є судді, які сподіваються, що підуть на пенсію до того, як запрацює електронне судочинство, щоб не довелося вчитися», – зазначив Свен Маріус Урке [14].

Таким чином, країни, які впроваджують елементи електронного суду, в повній мірі не реалізували його (за винятком, мабуть, тільки Сінгапуру, де судочинство повністю здійснюється без паперових носіїв), тому під поняттям «електронний суд» можна мати на увазі різні технології, які застосовуються в судочинстві.

Багато які з них в Україні вже використовуються і показали свою ефективність.

Так, з 2012 року Державна судова адміністрація розпочала реалізацію пілотного проекту з розвитку електронного судочинства. Відповідно до затвердженого наказом ДСАУ від

07.09.2012 р. Тимчасового регламенту обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу визначена процедура подачі заявки про отримання процесуальних документів в електронному вигляді (в якості пілотних виступали 15 судів України) [15].

В Україні застосовується дистанційна участь сторони в судовому процесі за допомогою засобів аудіо- чи відеокommунікації. Так, у кримінальному процесі України вже не тільки є можливість, а й активно застосовується проведення відеоконференції з учасником судового процесу.

На сьогоднішній день «Кабінет електронних сервісів» (<https://kar.minjust.gov.ua/about>) передбачає можливість: 1) оплати судового збору онлайн (на офіційному веб-порталі Судова влада України (<http://court.gov.ua/>)); 2) отримання інформації щодо стадій розгляду судових справ (на офіційному веб-порталі Судова влада України (<http://court.gov.ua/>), передбачена можливість користувачів порталу перегляду/пошуку/друку інформації щодо стадій розгляду судових справ); 3) отримання інформації з Єдиного державного реєстру судових рішень – <http://reyestr.court.gov.ua/> (Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р.; Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 р. № 740 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень»). Цей реєстр являє собою автоматизовану систему збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень; 4) надсилання процесуальних документів по електронній пошті учасникам судового процесу. Мається на увазі можливість отримувати процесуальні документи в електронному вигляді паралельно з документами у паперовому вигляді; 5) відправлення судової повістки у вигляді SMS-повідомлень; 6) отримання інформації стосовно перебування суб'єктів підприємницької діяльності (контрагентів, боржників, поручителів тощо) у процедурі банкрутства.

Тобто в учасників процесу є можливості використовувати блага електронного суду, однак не всі ще реалізовані, і не всі запущені програми широко використовуються. Так, можливість сторін і суду подавати процесуальні документи в електронній формі суттєво гальмується технічним оснащенням невеликих судів, а з іншого боку – неактивним отриманням електронного цифрового підпису учасниками процесу, навіть професійними, наприклад, адвокатами.

Активно розвивається проект «електронний суд» у Київському районному суді м. Одеси. Відправити електронний документ до суду можна, маючи доступ до Інтернету, зареєструвавши свою поштову скриньку на порталі судової влади за наявності електронно-цифрового підпису, адже тільки за умови наявності підпису електронний документ буде прийнятий і зареєстрований в суді. Перший етап – реєстрація в системі обміну електронними документами на офіційному веб-порталі «Судова влада». Другий – подача в суд вищезгаданої заявки за допомогою електронної скриньки, що створюється під час реєстрації на зазначеному офіційному порталі, на якому розміщена типова форма заявки.

У Київському районному суді зазначають, що значним плюсом проекту є залучення інших державних органів до комунікації з судом за допомогою електронних технологій. Зараз налагоджено обмін інформацією з органами юстиції, міграційної служби, прокуратури, виконавчої служби, поліції і експертними установами. На сьогоднішній день у Київському районному суді міста Одеси зареєстровано 2130 електронних справ [14].

Однак це лише одинична практика, що ще не має поширення.

Суттєвим гальмом впровадження нових можливостей «електронізації» є чинне законодавство. Стаття 74 ЦПК не передбачає можливості повідомлення або виклику осіб, які беруть участь у справі, ні СМС-повідомлен-

ням, ні шляхом направлення судової повістки і повідомлення по електронній пошті.

Процесуальні кодекси України не дозволяють подати позов до суду в електронному вигляді. У відповідності зі ст. 119 ЦПК позовна заява подається в суд у письмовій формі. Той експеримент, який проводиться, наприклад, у Київському районному суді України, спирається на Закони України «Про електронний цифровий підпис» та «Про електронні документи та електронний документообіг», але однозначної відповіді на питання про дотримання письмової форми документа для цілей судочинства в разі його створення в електронній формі та підписанні ЕПЦ немає.

Крім того, процесуальне законодавство не регламентує дії суду щодо формування матеріалів справи в електронному вигляді (доказів та інших документів), необхідно обов'язково формувати традиційну (паперову) справу. Наприклад, Тимчасовий регламент надіслання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження, затверджений наказом Державної судової адміністрації України 07.11.2016 р. № 227, визначає порядок надіслання учасникам судового процесу, кримінального судочинства процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства. Тобто направлення документів в електронному вигляді є лише дублюванням паперового надіслання (щоб відповідати процесуальним кодексам).

Чинне процесуальне законодавство не передбачає можливості направлення суду апеляційної чи касаційної інстанції справи в електронному вигляді (навіть якщо вона все-таки існує поряд з традиційно сформованою справою).

Процесуальний закон не передбачає можливості направлення як стягувачу, так і органам виконавчої служби виконавчого листа в електронному вигляді.

Шляхи вдосконалення/впровадження електронного суду: 1. Термінове

внесення змін у процесуальні кодекси, які реалізують право подавати до суду позовні заяви, докази та інші документи в електронному вигляді, можливість формувати електронні справи, архіви, доступ суддів до матеріалів справи в разі отримання апеляційних і касаційних скарг, а також інші механізми впровадження електронного суду. 2. Вжиття заходів щодо інформування фізичних осіб про порядок отримання електронних підписів учасниками процесу. 3. Удосконалення програмного забезпечення електронного правосуддя: воно має бути функціональним, безпечним, ефективним для здійснення правосуддя, при цьому доступним та зрозумілим для споживача послуг. 4. Спільна робота з виконавцями судових рішень: перехід на електронний документообіг між ДВС (а також приватними виконавцями) і судом. 5. Перехід на електронний документообіг між судом і органами прокуратури, МВС, фіскальними органами і т. д. Державні органи повинні бути прямо зацікавлені в удосконаленні електронного судочинства, оскільки це значно заощадить державні кошти на тони паперу та витратних матеріалів. 6. Забезпечення судів України технічними засобами та працівниками, відповідальними за виконання функцій електронного правосуддя.

Без цих змін далі розвиватися електронне правосуддя не зможе. Наприклад, зареєстровані на сьогодні 2130 електронних справи у Київському районному суді м. Одеси не можуть існувати виключно в електронному вигляді. Для дотримання чинного законодавства в суді змушені дублювати всі електронні документи в звичайному паперовому вигляді для формування справи. Це ще раз підкреслює необхідність термінових змін у законодавстві [16].

Процесуальні основи для впровадження єдиної системи електронного суду у всіх судах України закладені у Проекті ЦПК Радою з питань судової реформи. Ці зміни можна назвати революційними щодо застосування

сучасних телекомунікаційних можливостей мережі Інтернет у цивільному процесі. Практично аналогічні положення містить і проект ГПК. У Проекті Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів від 23.03.2017 р. (далі – Проект ЦПК) [17] передбачено, що електронний документообіг між судами, між судом і учасниками судового процесу має забезпечити Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система.

Для ефективної реалізації процесуальних повноважень розробниками змін до ЦПК передбачаються можливості звернення в суд, обміну документами, отримання інформації у віддаленому доступі з використанням інформаційних технологій. Зрозуміло, це фантастично економить час.

На відміну від проекту змін до ЦПК, який був розроблений Радою з питань судової реформи у 2016 році, коментований Проект ЦПК передбачає цілісну концепцію «електронізації» судочинства, на нашу думку, достатньо сучасну і прогресивну.

По-перше, передбачено розгляд справи за матеріалами судової справи в електронній формі. Порівняно з Проектом змін до ЦПК станом на березень 2016 року, коментований Проект ЦПК більшою мірою реалізував ідеї електронного суду, наприклад, цей Проект реалізовує ідею електронного суду в чистому вигляді з формуванням електронної справи як єдиної форми. За Проектом ЦПК 2016 року електронне діловодство в суді мало залишитися альтернативним традиційному паперовому діловодству. Проект ЦПК фактично передбачає, що має обов'язково формуватися справа в електронному вигляді, в тому числі для того, що в суд вищої інстанції вона відправлялася в електронному вигляді. Крім того, її зберігання в електронному архіві виключить можливість її втрати.

По-друге, передбачено обмін документами в електронній формі. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система забезпечує обмін документами: 1) між учасниками судового процесу та судом; особи, які зареєстрували офіційні електронні адреси, можуть подати документи в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, з використанням власного електронного цифрового підпису; 2) суд направляє процесуальні документи учасникам судового процесу на їх офіційні електронні адреси; 3) між судами.

На відміну від попередньої редакції Проекту ЦПК (станом на березень 2016 року), коментований Проект передбачає, що процесуальні документи в електронній формі мають подаватись учасниками справи до суду шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, затверджених Вищою радою правосуддя.

Зв'язаність виключно електронною формою документообігу виникає, якщо особа подає позов, апеляційну чи касаційну скаргу в електронній формі. У цьому випадку «позивач, особа, що подала скаргу, мають подавати до суду заяви по суті справи, клопотання та письмові докази виключно в електронній формі, крім випадків, коли судом буде надано дозвіл на їх подання в паперовій формі» (ч. 9 ст. 44 Проекту ЦПК).

Розробниками також пропонується змінити правила щодо направлення *судових повісток та копій документів на офіційну електронну адресу* у випадку наявності в особи офіційної адреси електронної пошти (ч. 6 ст. 129 Проекту ЦПК), а також ч. 13 цієї статті щодо направлення учаснику справи *текстових повідомлень* із використанням засобів мобільного зв'язку за наявності відповідної письмової заяви учасника справи і відповідної технічної можливості шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень із зазначенням веб-адреси відповідної ухвали в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

При цьому редакція ст. 131 Проекту ЦПК припускає, що тільки в разі відсутності у адресата офіційної електронної адреси судові повістки, що адресовані фізичним особам, вручаються їм під розписку, а ті, що адресовані юридичним особам – відповідній службовій особі, яка розписується про одержання повістки.

Це можна трактувати так, що сам факт відсилання судової повістки адресату на офіційну електронну адресу вважається належним повідомленням.

По-третє, вводиться у ЦПК поняття «офіційна електронна адреса» – це електронна адреса, створена під час реєстрації в Єдиній судовій інформаційній (автоматизованій) системі. Професійні учасники цивільного процесу не дуже поспішають отримувати ЕЦП, залучатися до нововведень, але згідно з ч. 6 ст. 14 Проекту ЦПК «Адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, державні органи, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання державного та комунального секторів економіки реєструють офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі в добровільному порядку».

Ці норми видаються не тільки справедливими, але й прогнозуємо, що саме вони стануть рушійною силою, що «примусять» до поширення «електронізації» цивільного судочинства. Адже з наявністю саме офіційної електронної пошти Проект ЦПК пов'язує переважну більшість опцій «електронного суду».

По-четверте, допускаються документи, що підтверджують повноваження представників, в електронній формі.

По-п'яте, вводиться поняття «електронні докази». Кардинально змінений підхід до електронних доказів порівняно з Проектом ЦПК станом на березень 2016 року [18]. Електронні копії

документів, які існують у паперовому вигляді, за задумом розробників Проекту, не відносяться до електронних доказів.

Щодо форми судового рішення, згідно з ч. 8 ст. 260 Проекту ЦПК усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Судові рішення викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів.

Уточнено правила про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції (ст. 213 Проекту ЦПК).

Також передбачена система автоматизованого арешту коштів (ст. 15 Проекту ЦПК), яка забезпечує оперативне накладення арешту на грошові кошти, що знаходяться на банківських рахунках.

Виконавчі листи викладаються виключно в електронній формі. Так, згідно зі ст. 432 Проекту ЦПК «Виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції. Виконавчі листи викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів». Протягом п'яти днів після набрання судовим рішенням законної сили виконавчий документ вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів, а його копія надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу або, в разі її відсутності, рекомендованим чи цінним листом.

В електронній формі може бути подано: заяву про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу (ст. 456 Проекту ЦПК); клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ст. 467 Проекту ЦПК); заяву про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу

(ст. 477 Проекту ЦПК); заяву про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду (ст. 486 Проекту ЦПК). Обсяг статті не дозволяє ґрунтовно проаналізувати всі ці положення.

Висновки:

1. Використання системи «електронний суд» можливо за наявності ЕЦП, «офіційної» електронної пошти.

2. Використання можливостей «електронного суду» за цими нормами є правом, а не обов'язком сторін, крім випадків: 1) якщо особа сама себе пов'язує електронним документообігом, подаючи позов, заяву в електронній формі; 2) одержання боржником, який має зареєстровану офіційну електронну адресу, процесуальних документів та інших випадків; 3) якщо учасником справи є особа, зазначена в ч. 6 ст. 14 Проекту ЦПК, яка зобов'язана мати офіційну адресу електронної пошти (адвокати, нотаріуси, державні органи тощо).

3. «Електронний суд» забезпечується Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою.

4. Документи не формуються самостійно, а шляхом заповнення форм процесуальних документів.

З точки зору науки необхідно ретельне осмислення поняття електронних доказів, процедури їх огляду та обстеження. До такого аналізу повинні бути залучені суддівське і адвокатське співтовариство.

Ключові слова: судочинство, інформаційні технології, електронний суд, електронні докази, проект ЦПК.

Статтю присвячено дослідженню впровадження інформаційних технологій у судочинство в зарубіжних країнах та в Україні, зокрема проект «електронний суд». Проаналізовано стан та сфери впровадження інформаційних технологій у судочинство деяких зарубіжних країн, а також чинне та перспективне законодавство України в цій сфері, виявлені найбільш суттєві проблеми.

Статья посвящена исследованию внедрения информационных технологий в судопроизводство в зарубежных странах и в Украине, в частности проект «электронный суд». Проанализированы состояние и сферы внедрения информационных технологий в судопроизводство некоторых зарубежных стран, а также действующее и перспективное законодательство Украины в этой сфере, выявлены наиболее существенные проблемы.

The article investigates the introduction of information technology in proceedings in foreign countries and in Ukraine, the project "e-court". The state and the spheres scope of information technology in the proceedings of some foreign countries as well as existing and prospective legislation of Ukraine in this area, have been viewed in the article identifying the most significant problems.

Література

1. Удаленный суд [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://saling.livejournal.com/1661893.html>

2. Удаленное правосудие [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zib.com.ua/ru/125641-v-velikobritanii-provedut-cifrovuyu-sudebnuyu-reformu.html>

3. У Великобританії можна буде брати участь в судовому засіданні, не виходячи зі свого будинку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/3332-u-velikobritaniji-mozhna-bude-brati-uchast-v-sudovomu-zasidanni-ne-vikhodyachi-zi-svogo-budinku>

4. Британские судьи смогут выносить приговоры по Skype и Facetime [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://pravo.ru/interpravo/news/view/137882/>

5. Английское онлайн-правосудие расширит границы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://legal.report/article/07102016/anglijskoe-onlajn-pravosudie-rasshirit-granicy>

6. В Великобритании будет работать онлайн-суд. Я и закон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yaizakon.com.ua/v-velikobritanii-budet-rabotat-onlajn-sud/>

7. Британское онлайн-правосудие попало под критику [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://legal.report/article/11032016/britanskoe-onlajn-pravosudie-popalo-pod-kritiku>

8. У Великобритании появится онлайн-суд для рассмотрения недорогих денежных споров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.ua/news.php?id=0055300>

9. Президент разрешил выносить приговоры в электронном виде [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.ru/news/view/130574/?cl=DT>

10. Порядок электронного обращения в арбитражные суды определит Судебный департамент [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://zakon.ru/discussion/2016/12/20/poryadok_elektronного_obrascheniya_v_arbitrazhnye_sudy_opredelit_sudebnyj_departament_vs_otmenil_po

11. Утверждены правила подачи документов в суды общей юрисдикции в электронном виде [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rapsinews.ru/judicial_news/20161228/277461665.html

12. Присяжные в районных судах и электронные документы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://zakon.ru/discussion/2016/6/8/prisyazhnye_v_rajonnyh_sudah_i_elektronnye_dokumenty_gosduma_pri_nyala_zakonoproektu_reformiryuschi

13. Электронный суд в Украине: возможности, проблемы, перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sud.ua/newspaper/2016/04/04/89028-elektronnij-sud-v-ukraine-vozmozhnosti-problemi-perspektivi>

14. У Київському районному суді м. Одеси відбулася презентація впровадження електронного судочинства для представників Норвегії та Боснії і Герцеговини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kievskisud.od.ua/press-department/all-news/3439-u-kijivskomu-rajonnomu-sudi-m-odesi-vidbulasya-prezentatsiya-vprovadzheniya-elektronного-sudochinstva-dlya-predstavnikov-norvegijita-bosniji-i-gertsegovini>

15. Документи из суда уже можно получать по электронной почте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zib.com.ua/ru/13004-dokumenty_iz_suda_uzhe_mozhno_poluchat_po_elektronnoy_pochte.html

16. Чванкін С.А. Успіхи та проблеми впровадження проекту «Електронний суд» в Київському районному суді м. Одеси / С.А. Чванкін // Науково-практична конференція «Судова реформа в Україні : реалії та перспективи» (м. Київ, 18 листопада 2016 року). – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України. – С. 397–403.

17. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів від 23.03.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

18. Проект ЦПК України станом на березень 2016 року був проаналізований у наступній праці : Голубева Н.Ю. Процесуальні основи впровадження електронного суду (обзор перспективного законодавства) // Вісник Асоціації слідчих суддів України. – 2017. – № 1 (2). – С. 42–48.

УДК 341.174(4): 346

Т. Каплюченко,
кандидат юридичних наук,
заступник директора Департаменту комунальної власності
Одеської міської ради

АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ДИРЕКТИВИ 2001/95/ЄС «ПРО ЗАГАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ПРОДУКЦІЇ» ЯК АКТУ ЗАГАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКИМ ВИЗНАЧЕНІ ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ РИНКОВОГО НАГЛЯДУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Внутрішній ринок Європейського Союзу розвивається через конфлікт між національним та глобальним виміром правої інтеграції. На сучасному внутрішньому ринку ЄС відбувається синтез великої кількості видів ринків, які взаємодіють між собою. Успішна політика безпеки на внутрішньому споживчому ринку ЄС у своєму підґрунті має ефективний та дієвий нагляд за ринком. Саме зусилля держав-членів, спрямовані на виявлення та видалення небезпечної продукції з внутрішнього ринку, надають можливість політичній структурі ЄС забезпечити належну реалізацію основних засад та життєздатність.

Незважаючи на чисельні публікації в галузі правового регулювання ринкових відносин в ЄС, на сьогодні залишаються невирішеними багато питань, пов'язаних з розвитком правової сфери регулювання ринкового нагляду, що зумовлено високою динамікою відносин та швидким технологічним розвитком. У зв'язку з цим є нагальна необхідність вивчення загальних засад ринкового нагляду в ЄС.

Основними джерелами під час проведення дослідження, крім законодавчої бази ЄС, стали праці таких вчених, як: Micklitz Hans-W., Кашкін С.Ю., Арабей Є.А. та інші. Деякі питання дослідження науки та її особливостей відображено, наприклад, в роботах [1; 7; 8].

Метою статті є аналіз загальних засад здійснення заходів ринкового

нагляду, зокрема унормованих Директивою 2001/95/ЄС «Про загальну безпеку продукції».

Ринковий нагляд визначено важливим інструментом забезпечення виконання Директив «Нового підходу», зокрема, за допомогою заходів перевірки відповідності продукції чинним директивам, застосування заходів для приведення невідповідної продукції у відповідність до вимог, а також застосування санкцій у відповідних випадках [1].

Європейське законодавство визначає ринковий нагляд як діяльність, що провадиться, і заходи, що вживаються державною владою, для забезпечення відповідності продуктів вимогам, установленим у відповідних актах гармонізованого законодавства ЄС. Ринковий нагляд повинен забезпечувати, щоб продукція не становила ризику для здоров'я, безпеки або будь-якого аспекту захисту суспільного інтересу (гл. 1, ст. 2 Регламенту № 765/2008 «Щодо правил акредитації та ринкового нагляду під час реалізації продукції» Європейського Парламенту та Ради), та має на меті забезпечення однакового рівня захисту громадян у межах внутрішнього ринку, а також однорідне нормативне поле для суб'єктів економічної діяльності.

Проведення заходів з ринкового нагляду вимагає надійної інфраструктури, ефективної організації і спеціальних знань. Поєднання цих елементів має важливе значення для досягнення мети

захисту громадянина і забезпечення добросовісної конкуренції. Організація заходів з ринкового нагляду повинна постійно оновлюватися та адаптуватися до інноваційних процесів, щоб впоратися зі зростаючими потребами суспільства.

Безпосередньо ринковий нагляд на внутрішньому ринку країни-члена належить до компетенції держави та керується принципом правонаступництва. У відповідності до цього принципу країни-члени ЄС організують ринковий нагляд у такий спосіб, який більше відповідає їхній власній культурній і політичній ситуації та правовій системі. Країни-члени ЄС характеризуються відмінністю організації та здійснення ринкового нагляду. Можна говорити про відсутність єдиної організаційної моделі. У деяких країнах-членах організація ринкового нагляду є централізованою, тоді як в інших – децентралізованою.

Однак, незважаючи на вид організаційної моделі, характерною особливістю функціонування органів ринкового нагляду має бути неупередженість та відсутність дискримінації. Їх діяльність базується на основі принципу співробітництва між державами-членами та Європейської комісії, принципом пропорційності між правопорушенням і санкцією та принципом послідовності вжиття правових заходів.

Правотворча діяльність ЄС у сфері ринкового нагляду, як і в інших сферах, реалізується, передовсім, його законодавчими інститутами – Європейським Парламентом і Радою, які, своєю чергою, можуть доручати Європейській Комісії як виконавчому інституту ЄС вживати додаткових заходів у формі виконавчих або делегованих актів [2] та, в свою чергу, реалізується ними шляхом прийняття законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у сфері ринкового нагляду на внутрішньому ринку. У зв'язку з цим варто відзначити, що термін «законодавство» в ЄС застосовується у широкому і вузькому сенсах [2]. У широкому сенсі тер-

мін «законодавство» застосовується до всього вторинного права ЄС.

До вступу в силу змін до Установчих Договорів за Лісабонським договором термін «законодавство» використовувався в документах ЄС тільки в широкому сенсі. У результаті внесених змін змінилося і тлумачення терміну «законодавство ЄС», під яким розуміється не все вторинне право, а лише законодавчі акти. Термін «законодавчі акти» вперше включений до установчих документів Лісабонським договором та відповідно до статті 289 ДФЄС означає правовий акт, який має обов'язкову юридичну силу, прийнятий Радою та Європейським Парламентом за звичайною законодавчою процедурою або спеціальною законодавчою процедурою [3].

Горизонтальна складова ринкового нагляду в ЄС встановлює загальні принципи ринкового нагляду, тоді як вертикальна (або секторна) – встановлює правила ринкового нагляду для окремих типів продукції. Загальна безпека продукції встановлюється Директивою 2001/95/ЄС [4], шляхом застосування якої здійснюється правове регулювання взаємовідносин зі споживачами у зв'язку з покупкою та споживанням непродовольчих товарів.

Загальна безпека продукції встановлюється також настановами ЄС щодо виконання директив «Нового підходу». Загальний порядок та умови розміщення продукції на внутрішньому ринку ЄС, проведення робіт з оцінки відповідності та акредитації, а також механізм ринкового нагляду окреслені у Регламентах Європейського Парламенту і Ради ЄС, зокрема № 764/2008 «Про встановлення механізмів введення деяких внутрішньодержавних технічних правил для виробів, введених відповідно до правових директив на ринок в іншій, № 65/2008 «Щодо правил акредитації та ринкового нагляду під час реалізації продукції» та в Рішенні № 768/2008 «Про основні правові умови допуску продукції на ринок» від 9 липня 2008 р.

якщо вона відповідає добровільним національним стандартам, що є більш жорсткими за європейські стандарти, на які Комісія згідно зі статтею 4 опублікувала посилання в Офіційному журналі ЄС [6].

В обставинах, відмінних від тих, які зазначено в ч. 2 ст. 3 Директиви, відповідність продукції загальному обов'язку безпеки оцінюється з урахуванням: добровільних національних стандартів, що є більш жорсткими за відповідні європейські стандарти, крім тих, які зазначено у ч. 2; стандартів, встановлених у державі-члені, де продукція випускається в обіг; рекомендацій Комісії, що встановлюють орієнтири відносно оцінки безпеки продукції; кодексів сумлінної практики у сфері безпеки продукції, що діють у відповідному секторі; сучасного стану знань і техніки; обґрунтованих очікувань споживачів відносно безпеки. Відповідно до ст. 7 Директиви 2001/95/ЄС держави-члени встановлюють правила відносно санкцій, які мають бути застосовані до порушень національних положень, виданих задля виконання даної Директиви, і ухвалюють усі необхідні заходи з метою забезпечити їхню реалізацію. Передбачені санкції повинні бути ефективними, відповідними й мати попереджувальний ефект [6].

У ст. 9 Глави IV Директиви 2001/95/ЄС визначено, що з метою забезпечення ефективного ринкового нагляду, спрямованого на гарантування високого рівня охорони здоров'я споживачів та безпеки, держави-члени повинні забезпечувати введення, періодичне поновлення та здійснення програм секторального нагляду за категоріями продукції або ризиків, моніторинг заходів із нагляду. Крім того, визначено необхідність додержання та поновлення науково-технічних знань, пов'язаних з безпекою продукції, а також періодичний аналіз та оцінку функціонування заходів із контролю та їх ефективність, і якщо необхідно, ревізію підходів до нагляду та його організації [4].

Крім того, Директивою визначався обов'язок держави-члени в забезпеченні споживачів та інших зацікавлених осіб можливістю звернутися до компетентних органів з питань безпеки продукції до наглядових органів та в ефективному інформуванні щодо встановлених процедур з цих питань. Крім того, було передбачено необхідність розробки правил, що регулюють функціонування спеціальної системи «РАПЕКС» (від англ. RAPEX – Rapid Exchange of Information System, система швидкого обміну), що призначена для швидкого обміну між державами-членами та Європейською Комісією інформацією про серйозні ризики для споживачів і для розробки та виконання спільних проектів нагляду і випробувань [7].

Директива 2001/95/ЄС встановлює вимоги до всіх учасників споживчого ринку постачання [4]. Зокрема, унормовано, що виробники повинні розміщувати на ринку тільки безпечну продукцію, при цьому всі учасники економічного процесу повинні нести відповідальність за безпечність продукції. Саме через проведення оцінки відповідності виробник несе відповідальність за перевірку та декларацію про відповідність продукції вимогам європейського законодавства. В свою чергу, органи з нагляду за ринком проводять перевірку продукції, яка найближчим часом буде розміщена (або вже розміщена) на ринку, виконуючи оцінку відповідності.

Суб'єктний склад осіб, відповідальних за безпеку продукції, був проаналізований Судом ЄС у справі *Lidl Magyarország Kereskedelmi bt v Nemzeti Hirkozlesi Hatosag Tanacs* [9]. Згідно з відповіддю Суду ЄС на преюдиціальний запит Муніципального Суду Угорщини, особа, яка продає продукцію, може вважатися виробником тільки за умови, зазначені у ст. 2 Директиви 2001/95/ЄС. Отже, для застосування заходів відповідальності до продавця необхідно дотримуватись критерію відповідності діяльності продавця до тієї діяльності, яка може впливати на характеристики

безпеки продукції. А у випадку, якщо ця особа тільки поширює продукцію, вона є торговим посередником відповідно до п. 1 ст. 2 Директиви 2001/95/ЄС: «під «торговим посередником» розуміється будь-який професіонал ланцюга збуту, чия діяльність не впливає на характеристики безпеки продукції» [4].

Слід звернути увагу на те, що терміном «виробник» відповідно до підпункту «е» ст. 2 Директиви 2001/95/ЄС визначено:

– виготовлювача продукції, коли він заснований в ЄС, і будь-яку іншу особу, що представляє себе як виготовлювача шляхом надання продукції свого імені, свого товарного знаку або іншого відмітного знаку, або особу, яка здійснює ремонт продукції;

– представника виробника, коли останній не заснований у ЄС, або – за відсутності представника, заснованого в ЄС, – імпортера продукції;

– інших професіоналів збутового ланцюга тою мірою, в якій їхня діяльність може впливати на характеристики безпеки продукції.

У загальному сенсі відповідальність за продукцію можна визначити як відповідальність виробника за ту шкоду, яка була заподіяна виробленою ним продукцією. Варто погодитися з думкою авторів книги «Судова практика, матеріали та тексти із споживчого права» (Materials and Text on Consumer Law) [10], що інститут відповідальності виробника за продукцію неналежної якості можна розглядати не тільки як частину системи законодавства про захист прав споживачів, оскільки збиток від неякісної продукції може бути заподіяно не тільки самому споживачеві, а також іншим категоріям осіб, які використовують продукцію, наприклад, працівникам, які виконують трудову функцію. Питання щодо відповідальності виробника досить тісно пов'язане із застосуванням санкцій під час здійснення наглядової діяльності на внутрішньому ринку, зокрема споживчому [10].

З аналізу наведеного можна зробити висновок, що основною метою рин-

кового нагляду на споживчому ринку непродовольчих товарів є нівелювання або зниження ризиків продукції та гарантування її безпечності.

Однак на теперішній час, у зв'язку із швидким розвитком технічного прогресу є всі підстави стверджувати, що існуючий набір правил ринкового нагляду в ЄС станом на теперішній час є фрагментарним і охоплює різні частини європейського законодавства, що створює проблеми для економічних операторів та органів, які здійснюють ринковий нагляд. Нечіткість дії механізму ринкового нагляду породжена цією фрагментарністю.

На початку березня 2013 р. Європейською Комісією було анонсовано для Світової організації торгівлі про розробку Проекту Регламенту Європейського Парламенту та Ради щодо безпеки споживчих товарів, які повинні замінити чинні директиви ЄС в цій сфері [11]. Документ містить перелік зобов'язань для економічних операторів (виробників, імпортерів, дистриб'юторів), зокрема, щодо підготовки технічної документації, вимог до маркування та контролю за обігом товару у ланцюзі постачання, включаючи правило зазначення країни походження продукту. Цей Проект став частиною законодавчої ініціативи ЄС «Пакет норм щодо безпеки продукції та нагляду за ринком», який було підготовлено з метою підвищення рівня безпеки та захисту здоров'я людини [10].

Проект Регламенту Європейського Парламенту та Ради щодо безпеки споживчих товарів повинен здійснити реформування цієї сфери у бік створення єдиного інструментарію та цілісної законодавчої системи [11].

Ухвалення документа очікувалося у першому півріччі 2014 р. У разі ухвалення документ мав замінити Директиву 87/357/ЄЕС та Директиву 2001/95/ЄС. Сфера дії документа має поширюватися на товари, які призначені для споживачів або входять до пакета послуг, що надаються споживачеві. Водночас ці правила не поширю-

ються на: лікарські засоби для людини або тварин; продукти харчування; матеріали й вироби, що контактують з харчовими продуктами; корми; живі рослини та тварини, ГМО продукцію; похідні продукти тваринного походження; засоби захисту рослин; професійне обладнання; антикваріат [11].

Слід зазначити, що Європейський Парламент ухвалив у першому читанні нові пропозиції до «Положення про безпеку споживчих товарів» та «Положення про нагляд за ринком продукції» у ході пленарного засідання 15 квітня 2014 року. Нині документ ще не прийнятий.

У такий спосіб майбутнє регулювання безпеки споживчих товарів позбавиться дублювань, проміжних станів і буде асимілювати існуючі правила та процедури, що застосовуються до всієї непродовольчої продукції. Це, своєю чергою, забезпечить більш дієвий механізм ринкового нагляду у країнах-членах ЄС, захисту прав споживачів та інших користувачів, більш однорідні умови торгівлі для економічних операторів та зменшить адміністративні труднощі, що є особливо важливим в умовах кризових явищ в економіці і відповідає вимогам побудови ефективного та конкурентоздатного внутрішнього ринку ЄС [12].

Аналіз законодавства ЄС щодо безпеки продукції дає можливість зробити висновок про те, що його розвиток зумовлений багатьма чинниками, серед яких особливе місце належить науково-технічному прогресу та змінам у загальному підході ЄС до здійснення правового регулювання в цій сфері, у зв'язку з чим норми загального законодавства потребують постійного вдосконалення. За результатами змістовного аналізу Директиви 2001/95/ЄС, а також інших нормативних актів ЄС можна зробити висновок, що ефективний нагляд за внутрішнім споживчим ринком є обов'язком для держав-членів ЄС, забезпечення якого гарантує: безпеку продукції, яка поставляється на ринок, дотримання вимог до маркуван-

ня продукції та підготовки документації до неї, що, своєю чергою, підтверджує те, що продукція була розроблена і виготовлена відповідно до гармонізованих стандартів ЄС. Покладені повноваження на органи ринкового нагляду на внутрішньому ринку непродовольчих товарів в ЄС реалізуються через ресурси, надані для виконання власних функцій, отримані знання та процедури, що створюють дієві заходи щодо розгляду скарг та моніторингу нещасних випадків, встановлення відповідного механізму зв'язку і координації між органами нагляду держав-членів, розроблених програм з нагляду за ринком.

Ключові слова: ЄС, директива, регламент, безпека продукції, ринковий нагляд, законодавство, компетенція, принципи.

Статтю присвячено дослідженню загальних засад ринкового нагляду в ЄС. Для їх визначення проаналізовано основні положення Директиви 2001/95/ЄС «Про загальну безпеку продукції».

Статья посвящена исследованию общих положений рыночного надзора в ЕС. Для их определения проанализированы основные положения Директивы 2001/95/ЕС «Про общую безопасность продукции».

The article is devoted to research of general positions for market surveillance in EU. The main regulations of Directive 2001/95/ EU "On common product safety" are analyzed for their determination.

Література

1. *Захист прав споживачів в Європейському Союзі та Україні 2007. Аналітичний звіт // Спільнота споживачів та громадські об'єднання. Спільнота споживачів та громадські об'єднання. Спільний проект Європейського Союзу та Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй: вебсайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consumerinfo.org.ua/upload/iblock/377/ConsumerProtectionReport-ua.pdf>*

2. Арабей Е.А. Правовые аспекты деятельности Европейского Союза в области защиты прав потребителей : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; Европейское право» / Е.А. Арабей ; рук. работы А.О. Четвериков ; офиц. оппон.: Ю.М. Юмашев, А.С. Васильева ; Москов. гос. юрид. ун-т им. О.Е. Кутафина, Воронеж. гос. ун-т. – Москва, 2014. – 256 с.
3. Европейский Союз : основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / пер. А.О. Четвериков ; отв. ред. С.Ю. Кашкин. – Москва : ИНФРА-М, 2008. – 698 с.
4. Directive 2001/95/EU of the European Parliament and of the Council of 3 December 2001 on general product safety (Text with EEA relevance) // EUR-Lex : database. – [Official Journal of the European Communities L 11. – 15.01.2002. – P. 4–17] [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0095>
5. Regulation (EC) № 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety // EUR-Lex: database. – [Official Journal of the European Communities L 31, 1.2.2002, p. 1–24] [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32002R0178>
6. Приступлюк В.Л. Законодавство й судова практика Європейського Союзу в галузі захисту здоров'я та безпеки споживачів / В.Л. Приступлюк // Право і суспільство. – 2015. – № 5 (2). – С. 54–60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5(2)_13)
7. Ринковий нагляд в Україні: реформи на шляху до європейського ринку. Документи з аналізу політики та планування інституційних змін / [М. Борода, О. Тараревський, І. Шевляков, Р. Басалига та ін.] ; кер. проекту Віра Нанівська. – Київ : Оптима, 2011. – 100 с.
8. Ринковий нагляд. Практичні методи нагляду за ринком. Частина А // Стандартизація, метрологія, сертифікація. УКРСЕПРО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1318:2012-04-10-12-54-36&catid=41:2009-10-16-12-08-07&Itemid=56&lang=uk
9. Case C-132/08 Lidl Magyarország Kereskedelmi bt v Nemzeti Hirkozlesi Hatosag Tanacsza [2009] // EUR-Lex : database. – [European Court Reports 2009 I-03841] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:62008CJ0132>
10. Cases, Materials and Text on Consumer Law / gen. edit.: Hans-W. Micklitz, Jules Stuyck, Evelyne Terryn. – Oxford and Portland, Oregon, 2010. – 585 p.
11. ЄС: перегляд правил щодо безпеки споживчих товарів // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Державна підтримка українського експорту. – [Інформаційний бюлетень «Відомості країн СОТ» (Випуск 12, березень 2013, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій)] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrexporth.gov.ua/ukr/econ_spivirob/ger/7183
12. Product Safety and Market Surveillance Package 2013. – Questions and answers // Official website of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-93_en.htm

Ю. Локшина,

аспірант відділу європейського права та міжнародної інтеграції
Інституту законодавства Верховної Ради України

ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ НА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ТОРГІВЛІ»

Постановка проблеми. В умовах європейської інтеграції України та в контексті підписання й ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 р. особливої актуальності набуває вивчення міжнародного і європейського досвіду регулювання питань, пов'язаних із торгівлею, для наукового середовища і для українських суб'єктів підприємницької діяльності з метою гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу в регулюванні питань, пов'язаних із торгівлею.

Засоби захисту торгівлі є одним із механізмів, що активно використовуються державами для захисту внутрішнього ринку в умовах зниження тарифних методів регулювання міжнародної торгівлі товарами та включають антидемпінгові, компенсаційні й захисні заходи. Зважаючи на це, метою статті є дослідження поняття засобів захисту торгівлі та його використання в міжнародно-правовій і українській науковій доктрині та в нормативних документах.

Стан дослідження. Окремі аспекти правового регулювання торговельних обмежень загалом і засобів захисту торгівлі зокрема досліджувалися такими вітчизняними й зарубіжними вченими, як В. Голубева, О. Вишняков, Н. Коновалова, І. Капуш, О. Кочергіна, А. Мазаракі, В. Муравйов, В. Опришко, С. Осика, В. Пушкарьов, В. Пятницький, Ф. Граафсма, Я. Луо, Дж. Корнеліс, М. Маклін, О. Решота, Д. Роберт, А. Сапір, Дж. Суд, Е. Фермюст та інші.

Вклад основного матеріалу. Термін «засоби захисту торгівлі» широ-

ко використовується в сучасній іноземній літературі як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються, на позначення сукупності трьох торговельних інструментів для захисту внутрішнього ринку (у рамках Світової організації торгівлі – (далі – СОТ)) а саме: антидемпінгових, компенсаційних і захисних заходів.

Засоби захисту торгівлі є дозволеними винятками з двох найважливіших принципів СОТ – режиму найбільшого сприяння та національного режиму. Користуючись цими інструментами, уряди держав – членів СОТ ініціюють розслідування та мають змогу накладати певні види мит або обмежувати імпорт на власний ринок на вимогу місцевих товаровиробників аналогічних товарів.

Головні документи ГАТТ/СОТ, що регулюють антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи (Угода про застосування статті VI ГАТТ 1994 р., Угода про субсидії та компенсаційні заходи СОТ 1994 р. і Угода про захисні заходи СОТ 1994 р.), на жаль, не містять єдиного терміна, який би об'єднував ці окремі типи інструментів. Тому є різні підходи до виділення окремої групи таких інструментів у літературі. Так, у вітчизняній літературі використовуються різні назви на позначення цього явища: інструменти захисту торгівлі, заходи захисту торгівлі, захисні інструменти, захисні заходи тощо. Проте саме термін «заходи захисту торгівлі» найбільш широко використовується в закордонних джерелах. Так, автори ґрунтовного дослідження щодо вивчення особливостей антидемпінгових, компенсаційних і

захисних заходів відповідно до правил ГАТТ/СОТ під назвою «СОТ-засоби захисту торгівлі» (“WTO – Trade Remedies”) Р. Вольфрум, П. Штоль і М. Кьобель використовують саме загальну назву “trade remedies”, що перекладається на українську мову як «засоби захисту торгівлі» [14].

Такої ж думки притримується й зарубіжний учений Ч. Боун, який називає антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи ідентичним терміном “trade remedies” – тобто «засоби захисту торгівлі», стверджуючи, що це найбільш популярні інструменти торговельної політики, які використовуються державами для обмеження свободи руху товарів [9]. Н. Недзель теж використовує термін “trade remedies” стосовно антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних засобів [10]. Також саме термін «засоби захисту торгівлі» широко вживається вченими з країн, що розвиваються. Так, наприклад, дослідник Центру досліджень СОТ з Індії С. Прія теж уживає поняття «засоби захисту торгівлі», маючи на увазі антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи, і відзначає, що система СОТ дозволяє використовувати захист торгівлі у деяких випадках шляхом застосування названих інструментів [12].

Цей термін використовується також і законодавством зарубіжних країн. Так, якщо проаналізувати нормативно-правові акти країн – членів Європейського Союзу в цій сфері, то, наприклад, в Італії антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи називаються терміном «misura di difesa commerciale», що також перекладається як «засоби захисту торгівлі» [13].

З іншого боку, країни Митного союзу в рамках ЄврАзЕС використовують у законодавстві термін «меры торговой защиты», що також є схожим на український термін «засоби захисту торгівлі». Так, Договір про створення Євразійського економічного союзу встановлює, що «під заходами захисту внутрішнього ринку, або захисними заходами, розуміються спеціальні за-

хисні, антидемпінгові й компенсаційні заходи, правила запровадження, перегляду та скасування яких регулюються ГАТТ 1994 і іншими угодами СОТ» [1]. Статтями 48 і 50 цього Договору встановлено, що «заходи захисту внутрішнього ринку щодо товарів, що походять із третіх країн і ввозяться на митну територію Союзу, для захисту економічних інтересів виробників товарів у Союзі можуть вводитися у вигляді спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів...». Проте законодавство країн – членів Митного союзу, наприклад, нормативно-правові акти Російської Федерації, не містять єдиного визначення антидемпінгових, компенсаційних і захисних засобів узагалі. Так, наприклад, головний Закон № 165-ФЗ РФ у цій сфері «Про спеціальні захисні, антидемпінгові та компенсаційні заходи при імпорті товарів» такого загального терміна не містить і використовує ці поняття окремо.

Треба сказати, що у вітчизняній літературі теж немає єдиного підходу до визначення поняття, що включає антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи. Законодавчого закріплення терміна «засоби захисту торгівлі» донедавна не містилося й у нормативно-правових актах. Так, відомий вітчизняний учений С. Осика, який присвятив найбільше праць розгляду особливостей регулювання зазначених інструментів, не використовує жодного загального терміна щодо антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних заходів, говорячи про ці поняття окремо. Наприклад, автор не раз використовує словосполучення «антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи», називаючи їх протекціоністськими обмеженнями імпорту, з чим не можна не погодитися, оскільки такі інструменти обмежують свободу руху товарів. Проте в роботі «Новітнє українське законодавство щодо регулювання проблем демпінгованого, субсидіарного та масованого імпорту» С. Осика все ж об'єднав ці заходи в один термін «захисні заходи», наприклад, у такій тезі: «...які саме органи

та в який спосіб будуть застосовувати захисні заходи щодо демпінгових, субсидіарних або спеціальних процесів» [3]. Проте, на нашу думку, із таким формулюванням не можна погодитися, адже сам термін «захисні заходи» в термінології ГАТТ/СОТ є окремим видом таких інструментів, що регулюються Угодою про захисні заходи СОТ 1994 р. Тому називати заходи захисту торгівлі захисними заходами, на наш погляд, не варто.

З іншого боку, позиція Міністерства економічного розвитку й торгівлі України полягає у виділенні антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних заходів в окрему групу під назвою «інструменти торговельного захисту». Так, визначається, що антидемпінгові та компенсаційні заходи є способами захисту внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції в міжнародній торгівлі, а застосування спеціальних заходів, навпаки, є відповіддю на добросовісну конкуренцію. Міністерство економічного розвитку й торгівлі рухається в напрямку визначення демпінгу як імпорту товару на митну територію України за ціною, нижчою від ціни на подібний товар у країні експорту. Компенсаційний захід визначається як «захід щодо нейтралізації впливу специфічної субсидії іноземної держави (союзу іноземних держав), яка надається підприємству/групі, галузі/групі, експортеру/об'єднанню або спрямована на стимулювання експорту, заміщення імпорту» [2]. Формами цієї специфічної субсидії, як визначають автори, можуть бути такі: фінансовий внесок або іншого виду фінансове сприяння держави, установа податкових пільг щодо певного підприємства чи цілої галузі або повне звільнення від сплати податків і зборів, забезпечення товаровиробників майном, товарами або послугами чи інші види підтримки. Також згідно з позицією Міністерства спеціальним заходом є «захід щодо обмеження зростання імпорту на митну територію країни незалежно від країни походження». Отже, можна

визначити, що тут термін «засоби захисту торгівлі» замінений на поняття «інструменти торговельного захисту» або «інструменти захисту внутрішнього ринку». Інші вчені, зокрема С. Пейдж, використовують назву «інструменти торговельного захисту» щодо засобів захисту торгівлі [11].

Д. Таненбаум також поділяє думку Міністерства економічного розвитку й торгівлі України стосовно термінології, теж називаючи засоби захисту торгівлі типом торговельного захисту. Таких типів автор виділяє три, тобто антидемпінг, компенсаційні мита й захисні заходи, надаючи й власні авторські визначення цих термінів. Так, за його словами, антидемпінгом є заходи, що застосовуються державою, коли «експортна ціна товару, що експортується з однієї країни до іншої, нижча від сумарної ціни, що складається за звичайних умов торгівлі на аналогічний продукт, призначений для споживання в країні-експортері» [7]. Що ж до поняття субсидій і компенсаційного мита, то Д. Таненбаум пише, що накладенню компенсаційного мита підлягає лише «специфічна субсидія», тобто така, доступ до якої обмежений лише для одного підприємства чи для групи підприємств галузі або кола підприємств, що розташовані в певному географічному регіоні. Саме використання такого фінансового сприяння держави у формі прямих дотацій, позик, гарантій за позиками або в разі, коли уряд безпосередньо закуповує товари й послуги для експортера, спричиняє згодом накладення державою-імпортером компенсаційного мита. Також своєрідним авторським визначенням, але все-таки схожим на термін ГАТТ/СОТ, є визначення захисних заходів як певних заходів у формі квоти, спеціального тарифу чи поєднання обох, що застосовується державою у відповідь на імпорт на її територію продукту в збільшеній кількості, яка становить загрозу завдання серйозної шкоди вітчизняному виробнику аналогічного продукту. Отже, можна сказати, що автор відносить ан-

тидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи до типів торговельного захисту.

Щодо українського законодавства, то головні законодавчі акти, які становлять базу регулювання засобів захисту торгівлі, це Закон «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» 1999 р., Закон «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» 1999 р. і Закон «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні» 1999 р. Вони не містять єдиного ширшого терміна, який би об'єднував ці інструменти. У цих законах відсутнє не лише таке поняття, як «засоби захисту торгівлі», але й будь-який інший термін [1; 2; 3]. Натомість термін «засоби захисту торгівлі» вживається в Угоді про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованій нашою державою в 2014 р. Так, глава 2 розділу IV «Торгівля й питання, пов'язані з торгівлею» має назву «Засоби захисту торгівлі» і включає в себе такі підглави: глобальні захисні заходи, захисні заходи щодо легкових автомобілів, антидемпінгові та компенсаційні заходи, інституційні положення [8]. Тому, як бачимо, цей термін фактично закріплений у міжнародній угоді, яка ратифікована Україною, і є частиною національного законодавства. Отже, можна говорити про те, що українське законодавство, а саме Угода про Асоціацію між Україною та ЄС, об'єднує антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи в групу під назвою «засоби захисту торгівлі».

Висновки. Отже, на основі вищевикладеного можна зробити висновок, що визначення поняття «засоби захисту торгівлі» є комплексним і характеризується багатогранністю, оскільки єдиний підхід до цього терміна у вітчизняній літературі відсутній, і раніше він не використовувався на позначення антидемпінгових, компенсаційних і захисних заходів. Проте з урахуванням зарубіжних поглядів на визначення цього поняття, міжнародно-правової практи-

ки, а також з огляду на його нещодавне впровадження в українське законодавство Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, цей термін має використовуватися як загальне поняття, що об'єднує антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи.

Ключові слова: засоби захисту торгівлі, антидемпінгові заходи, компенсаційні заходи, захисні заходи, Європейський Союз.

Стаття присвячена дослідженню досвіду використання єдиного поняття «засоби захисту торгівлі» на позначення антидемпінгових, компенсаційних і захисних заходів. Автором встановлено, що цей термін використовується в зарубіжних джерелах, а в Україні вперше вживається в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Статья посвящена исследованию опыта использования единого понятия «средства защиты торговли» для определения антидемпинговых, компенсационных и защитных мер. Автором установлено, что термин используется в зарубежных источниках, а в Украине впервые употребляется в Соглашении об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом.

This article is devoted to the study of the experience of using the unified concept of "trade remedies" to determine anti-dumping, anti-subsidy measures and safeguards. The author established that this term is used in foreign sources, whereas is being used in the Association Agreement between Ukraine and the European Union for the first time.

Література:

1. Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://docs.eaeunion.org/sites/storage0/Lists/Documents/a089f4c6-02da-4461-b033-3f5d122e0020/e57db9f2-9589-4b26-be1eb1a43862c6ed_635375701449140007.pdf.

2. Інструменти торговельного захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bc.its.dp.ua/attachments/article/869/3-%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2_%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%20%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83.pdf.

3. Осика С. Новітнє українське законодавство з регулювання проблем демпінгового, субсидіарного та масованого імпорту (Перший Антидемпінговий кодекс України) / С. Осика, С. Теренс. – К. : УАЗТ, 1999. – 112 с.

4. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України від 22 грудня 1998 р. № 332-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/332-14>.

5. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/330-14>.

6. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 р. № 331-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/331-14>.

7. Таненбаум Д. Засоби захисту торгівлі: можливості та перспективи / Д. Таненбаум [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу : <http://wto.in.ua/index.php?&page=1&get=21&id=2911>.

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня й 27 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU14097.html.

9. Bown C. Trade Remedies and World Trade Organization Dispute Settlement : Why Are So Few Challenged? / С. Bown. – Washington, DC : World Bank, 2005 – P. 67 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://documents.worldbank.org/curated/en/479021468764048986/Trade-remedies-and-World-Trade-Organization-dispute-settlement-Why-are-so-few-challenged>.

10. Nedzel N. Antidumping and Cotton Subsidies: A Market-based Defense of Unfair Trade Remedies / N. Nedzel // Northwestern Journal of International Law and Business, 2008. – P. 59.

11. Page S. Appropriate Use of Trade-Defence Instruments / S. Page [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/august/tradoc_129814.pdf.

12. Priya S. Trade Defence Measures / S. Priya. – New Delhi : Centre for WTO Studies, 2010. – P. 208. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wtocentre.iiit.ac.in/CBP/Trade%20Defence%20MeasuresProf.%20Shashank%20Priya.pdf>.

13. Santa Maria A. Diritto Commerciale Europeo / A. Santa Maria. – Milano : Giuffrè Editore, 2008. – P. 737.

14. Stoll P. WTO-Trade Remedies. Max Planck Commentaries on World Trade Law / P. Stoll, M. Koebele, R. Wolfrum. – Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2007. – P. 980.

ного устрою, що прийнято називати республікою (державою загального добра – Commonwealth). Палата общин проголосила себе вищою владою у країні. Були прийняті закони про знищення палати лордів і знищення королівського звання. Головну роль у керуванні в період інdependentської республіки (1649–1653) відіграла Державна рада, що володіла ознаками виконавчого органу влади. 19 травня 1649 року нова держава була проголошена офіційно.

У грудні ж 1653 р. Кромвель був проголошений лордом-протектором Англії, Шотландії та Ірландії, і в країні прийнята нова конституція «Знаряддя управління» [2, с. 184]. Згідно з нею вищу довічну владу отримував Кромвель; парламент з 400 чоловік обирався терміном на три роки; виборчий ценз був високим: 200 фунтів стерлінгів. Протектор командував збройними силами, видав зовнішню політику, мав право вето. Протекторат став по суті військовою диктатурою [10, с. 21].

Конституція 1653 року, на думку її укладачів, містила в собі три принципи управління державою: монархічний (одноособний протекторат), аристократичний (довічна Рада), демократичний (виборчий парламент).

Автори Конституції – вищий склад офіцерів армії – старанно відводили різні підозри у встановленні військової диктатури. Перші кроки протектора були направлені до цієї ж цілі – під зовнішніми конституційними формами була прикрита диктатура військового керівництва. Разом з тим, «Знаряддя управління» свідчило про недовіру вождів армії до обраної палати общин.

За Конституцією, кожний наступний парламент міг скликатися не раніше ніж через три роки з часу розпуску попереднього. Сесія мала тривати не більше п'яти місяців. В одній зі статей Конституції було зазначено, що шерифи і мери після виборів до парламенту мають пред'явити список обраних з підписами як самих обраних, так і виборців, в якому обов'язково має бути

записано, що обрані представники не будуть мати права змінювати систему управління. Влада лорда-протектора була обмеженою парламентом, а в період між його сесіями – Державною Радою. Діяльність трьох верховних органів – протектора, парламенту і Ради – не була конкретно визначеною [10, с. 21].

Виборчий ценз у 200 фунтів стерлінгів сприяв тому, що в першому парламенті Кромвеля були лише представники дворян, які ставилися досить критично до будь-яких радикальних ідей. Разом з тим, результати виборів 1654 року були не досить позитивними і для протектора. Але позитивним було те, що в парламенті з'явилася невелика група людей, головним чином офіцерів армії, які підтримували протектора, але й багато було обрано противників протекторату і, зокрема, протектора – цю групу людей становили пресвітеріани.

У 1654 році під час відкриття парламенту у своїй промові Кромвель звинувачував левелерів у бажанні розрушити власність і створити рівність між усіма людьми. Кромвель вважав, що основою англійської нації протягом століть була знатна людина, дворянин. Урівнюючи принципи знищують дійсність нації. Кромвель закликів депутатів парламенту до співпраці на тій основі, що його влада являється єдиною системою спасіння від анархії [9, с. 17]. Блок республіканців, який підтримували пресвітеріани, виступав за суверенітет парламенту, а протектора знижував до ролі лише виконувача волі парламенту.

Діяльність усіх актів, які були видані Кромвелем до скликання парламенту, були призупинені, а самі акти передані до парламентського комітету для перегляду [2, с. 184]. Саме тепер Кромвель вирішив дати парламенту перший бій, хоча з початку його відкриття пройшло близько двох тижнів. Вхід до палати парламенту був закритим, а депутатів було направлено до лорда-протектора для важливої розмови. Кромвель досить грубо заявив депутатам, що вони не мають права обговорювати основні по-

ложення нової Конституції. Члени парламенту повинні були визнати в якості основного принципу протекторату одноосібність правління довічного глави держави разом з обраним раз в три роки парламентом і принести присягу на вірність існуючому устрою [9, с. 17]. Лише після прийняття цих вимог депутатам було дозволено з'явитися в залі засідання парламенту. Можна сказати, що це була також свого роду «чистка» [1, с. 14] парламенту від тих, хто не хотів визнати диктатуру Кромвелля. Частина депутатів, яка відмовилася дати потрібне письмове зобов'язання, залишила парламент. Все це свідчить про наявність у парламенті серйозної опозиції режиму протекторату.

В парламенті розгорілися суперечки, які стосувалися, в першу чергу, питання про контроль військовими силами. Згідно з пунктом Конституції, який не підлягав перегляду, ні протекторат, ні парламент не мали абсолютного контролю над військовими силами. Контроль мав здійснюватися лордом-протектором разом з парламентом. Парламент хотів внести в цей пункт обмеження, згідно з яким спільний контроль протектора і парламенту над військовими силами країни мав встановлюватися лише під час життя лорда-протектора. З цього питання в парламенті розгорілися суперечки. Погляди Кромвелля і членів парламенту розійшлися у вирішенні питання: чи буде Англія й далі продовжувати керуватися принципами військової диктатури? Це питання призвело до розриву протекторату з парламентом і розпуску останнього. Парламент вимагав скорочення армії з 57 тисяч чоловік до 30 тисяч і не забезпечував потрібним фінансуванням армію. 22 січня 1655 року Кромвель розпустив парламент, заявивши, що суперечки в парламенті викликають невдоволення у країні [1, с. 14].

Настав період безпарламентського правління, який тривав 20 місяців, коли країною управляв лорд-протектор разом з Державною Радою [5, с. 29]. Політичний устрій Англії

набув яскраво виявлену форму військової диктатури.

За часів Олівера Кромвелля командування армією міцно зберігало своє високе повноваження у країні, не дозволяючи навіть самому лорду-протектору займати досить високе становище в управлінні. Але керівництво протекторату не могло спиратися лише на вузьке коло армійського керівництва. У пошуках більш широкої соціальної бази керівництво зверталось до парламенту, до середніх прошарків населення, які отримали виборчі права за новою Конституцією. Воно намагалося переконати населення, що протекторат являється «оберегом» їх власності, рятувальником країни від анархії. Але це не дуже допомагало керівництву. Широко прошарки середніх класів Англії були не згодні віддавати свою долю військовим, вони хотіли господарювати самі [3, с. 21].

В цих умовах єдиним завданням керівництва стало збереження існуючого порядку. Про це Кромвель відкрито заявив у колах своїх радників: «Я – людина, яка заслуговує на те місце в суспільстві, яке я займаю. Я посів це місце не тільки з надії творити добро, а з бажання призупинити зло і бідність, які, як я бачив, були неминучими для нації <...> І в цьому відношенні я готовий служити стільки, скільки я зможу <...>» [4, с. 173].

Досить важливим питанням в країні залишалось фінансове. Для утримання армії як головної опори лорда-протектора, посилення флоту, придушення повставших народних мас, ведення агресивної зовнішньої політики потрібні були великі кошти. Управління протекторату знаходилося у стані фінансової кризи. Необхідність поповнити державну казну військовими справами зіграла велику роль у ряді причин, які призвели до війни у 1655 році з Іспанією. Але ці розрахунки не виправдалися, війна привела до загострення фінансового становища країни. Для виходу з фінансової кризи Кромвель шукав підтримки серед купецтва, торговців рабів.

У 1655 році під час посилення виступів левелерів, радикальних сектантів, роялістів та інших угруповань, які були невдоволені системою управління країни, Кромвель розділив Англію та Уельс на 11 військово-адміністративних округів [1, с. 19], на чолі кожного округу були поставлені генерал-майори з необмеженою владою; перш за все, вони виконували політичний контроль, в їх руках також знаходилося місцеве управління і збір податків. На посади генерал-майорів були призначені колишні командири парламентської армії Скіппон, Ламберт, Гофф та інші.

Одним з найголовніших завдань генерал-майорів було зняття надзвичайного податку з роялістів у розмірі 10% їхнього річного доходу з володінь. Метою цього податку було примушення самих роялістів оплачувати витрати по придушенню їх особистих повстань [2, с. 215].

Не дивлячись на посилене відбирання у населення засобів існування шляхом конфіскації, накладання штрафів, які називалися «добровільними пожертвуваннями», грошей не вистачало. В червні 1656 року протектор скликав конференцію із членів Державної Ради і вищих офіцерів армії, на якій обговорювалося фінансове становище країни [3, с. 213]. Конференція прийняла рішення знову скликати парламент.

Влітку 1656 року були проведені нові вибори під сильним контролем генерал-майорів, а у вересні зібрався парламент. Перед відкриттям парламенту сам протектор разом з членами Державної Ради переглянули списки депутатів, в результаті чого біля ста депутатів були вигнані з парламенту. Близько сотні вигнані зі складу депутатів самим протектором, ще 50-60 чоловік не відвідували засідань парламенту у зв'язку з невдоволенням політики протекторату [1, с. 18]. Таким чином, не дивлячись на високий ценз, склад парламенту, який зібрався 1656 року, виявився, з точки зору правлячої офіцерської верхівки і Державної Ради на чолі з протектором, незадовільним, по-

трібно було багато часу, щоб створити в цьому парламенті потрібну налаштовану більшість. Але навіть «очищений» парламент не мав великого бажання слухняно йти за протектором і керівництвом армії.

Оліверу Кромвелю досить важливо було отримати від парламенту засоби для продовження війни з Іспанією. У зверненні до парламенту він говорив про зраду іспанців. Парламент підтримав керівництво в питанні про «справедливість війни», але грошей на ведення війни видав значно менше, ніж вимагав протектор. Система генерал-майорів була ліквідована, на що Кромвель пішов після довгих суперечок. Парламент дав згоду на створення Вишого суду, який розглядав справи змови проти життя протектора і безпеки держави [9, с. 17].

Важливе місце у роботі другого парламенту протекторату посідало обговорення так званої «Покірної петиції і Ради», яка була внесена 23 лютого 1657 року Крістофером Пеком, колишнім лордом-мером Лондона [2, с. 244]. Вона передбачала введення в Англії конституційних порядків – двопалатної системи і короля. Кромвель згідно з цим проектом мав прийняти титул короля. Ця пропозиція викликала велике невдоволення, перш за все, зі сторони армії, яка заявила, що встановлення королівського титулу суперечить тим принципам, за які вони боролися і поклялися підтримувати. Офіцери армії виступали за режим протекторату, за військову диктатуру, проти встановлення традиційної монархії.

Їхні противники критикували режим протекторату як нестійкий. Вони пропонували встановити монархічно-парламентську систему управління, відмовитися від збирання податків. Також пропонували ввести принцип недоторканості парламентських депутатів, які могли залишити палату лише за рішенням суду й зі згоди парламенту, а не протектора.

В заміні відмови Кромвеля від протекторського режиму йому пропонував-

ськову допомогу в разі встановлення його на англійський престол він обіцяв повернути Іспанії всі завоювання, зроблені Кромвелем у іспанців [4, с. 173].

Боротьба Кромвеля з прибічниками Карла ускладнилася тим, що в його особистій сім'ї виявилися люди, які були замішані в монархічних змовах. Кромвель своїх дочок видав заміж за представників старої знаті. Серед страчених у травні-червні 1658 року кавалерів-змовників виявилися сер Генрі Слінгсбі; племінник його, лорд Фолконтбрідж, був чоловіком однієї з дочок Кромвеля [2, с. 244].

Кромвель ненавидів католиків тепер більш, ніж коли-небудь раніше. Історичні і політичні мотиви приєдналися до мотивів релігійних. Основним державним законом було проголошено, що католики і єпископи нетерпимі. Богослужіння і пропаганда були звисно, заборонені. Відбувалися навіть переслідування. У червні 1654 року, наприклад, один бідний падре зважився повернутися до Англії, який тридцять сім років тому був вигнаний за своє звання, але його схопили і відправили до Лондону, де його засудили і повісили [2, с. 245]. Але Кромвель робив чимало зусиль для того, щоб уникати і жорстокості: переслідування за нього були, але були інквізиції. Свобода культу, щоправда, була обмежена, і 24 листопада 1655 року єпископам було заборонено перебувати при приватних родинях у ролі духівників і наставників.

Сектантів, анабаптистів, мілленаріїв, квакерів Кромвель не переслідував зовсім, хіба що на політичному ґрунті. Понад те, було вирішено повернути інший клас людей, усіма гнаний і зневажуваний. Це були євреї. Кромвель, аби дати їм публічного права громадянства, якого вони домагалися, дозволив окремим жити в Лондоні. Вони вибудували там синагогу, придбали шматок землі для цвинтаря й крадькома утворили рід корпорації, віддану протектору, толерантність якого служила єдиною гарантією їх безпеки. Кромвель сприяв розвитку освіти, якийсь час він

був канцлером (номінальним главою) Оксфордського університету і допоміг заснувати коледж у Даремі [3, с. 340].

У пошуках виходу з внутрішніх труднощів знову було підняте питання про прийняття Кромвелем королівського титулу. У травні 1658 року зібрався «Комітет дев'яти», який обговорював питання про дії майбутнього парламенту [4, с. 178]. Фінансове становище країни залишалося катастрофічним. До цього ще й додалася смерть Кромвеля 3 вересня 1658 року, яка прискорила процес розпаду системи протекторату. Назначений Кромвелем ще за життя наслідник – син Річард – зрозумів неможливість зберегти владу у своїх руках і під тиском офіцерів відмовився від титулу лорда-протектора. На цьому формально закінчився режим протекторату, в період якого контрреволюційні сили великої буржуазії і нової земельної знаті, нового дворянства укріпилися настільки, що змогли відновити на троні стару династію Стюартів.

Такий був фінал життєвого шляху Олівера Кромвеля... Стверджувати, що він мав якусь певну мету, категорично не можна. В нього не було до кінця продуманих ідей. Це типовий підхід до життя англійського сквайра. До речі, він сам дуже влучно охарактеризував свою суспільну діяльність того часу: «Ніхто не підіймається так високо, як той, хто не знає, куди він іде» [2, с. 215]. Усі свої вчинки Олівер Кромвель вважав божественним призначенням. Усі важкі питання чудово вирішує кальвіністське вчення про «обраних», оскільки святий помилятися не може.

Висновки. Олівер Кромвель, отримавши певні повноваження, скасував верхню палату парламенту та призначив раду зі своїх бойових спільників-протестантів. За нового лідера, Олівера Кромвеля, було прийнято такі поправки: були заборонені дуелі в армії, дозволявся цивільний шлюб, все королівське майно передавалося до державної скарбниці. Кромвель також мав титул генераліссимуса. Проте, взявши владу до рук (отримавши

новий титул лорд-протектора), Кромвель почав наводити суворий порядок, встановлювати свою диктатуру. Він жорстоко придушив повстання в Ірландії та Шотландії, розділив країну на 12 військових губернаторств на чолі з підзвітними йому генерал-майорами, ввів охорону головних доріг, налагодив систему оподаткування. Гроші на фінансування перетворень були стягнуті з переможених прибічників короля.

Ключові слова: протекторат Олівера Кромвеля, «Знаряддя управління», Англія, Конституція, лорд-протектор.

Розглянуто становлення і розвиток політики режиму протекторату та правового аспекту Конституції. У статті розкривається особливість встановлення протекторату Олівера Кромвеля та поява «Знаряддя управління» в 1653 р. в Англії.

Рассмотрено становление и развитие политики режима протектората и правового аспекта Конституции. В статье раскрывается правовая особенность протектората Оливера Кромвеля и появление «Орудия управления» в 1653 г. в Англии.

We consider the formation and development policy protectorate regime and legal aspects of the Constitution. The article deals with legal feature Protectorate of Oliver Cromwell and the emergence of “facilities management” in 1653 in England.

Література

1. Английская буржуазная революция XVII в. : в 2 т. / под ред. Косминского. – М., 2000.
2. Барг М. Кромвель и его время / М. Барг; под ред. Сказкина С. – М., 1990.
3. Гизо Ф. История английской революции. Ч.2: Английская республика и Кромвель / Ф. Гизо. – М., 1998. – Т. 2.
4. Губарева Г. Усі видатні постаті всесвітньої історії / Г. Губарева. – Харків, 2007.
5. Диккенс И. История Англии / И. Диккенс ; пер с англ. Т. Бердиковой. – М., 2001.
6. Мортон А. История Англии / А. Мортон ; пер. с англ. Черняковской. – М., 1990.
7. Новая история стран Европы и Америки / под ред. В. Адо. – М., 1998.
8. Павлова Т. Кромвель О. / Т. Павлова. – М., 1990.
9. Хрестоматія з нової історії. Частина 1. / упорядник: Г.О. Цвікальська. – К., 1993.
10. Хрестоматія по новой истории 1640–70 гг. / под ред. В. Сиротина. – М., 1990.

Т. Галабурда,

аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПЕРЕДУМОВИ КОДИФІКАЦІЇ АВСТРІЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

На сучасному етапі розвитку української держави та суспільства виникає потреба у приведенні чинного законодавства у відповідність реальному стану правової системи України. Кодифікаційні процеси відіграють важливу роль у правовій системі України й повинні бути спрямовані на подальше удосконалення законодавства. Як видається, важливе завдання стоїть перед сучасною українською державою щодо кодифікації та уніфікації законодавчих приписів у галузі кримінального процесуального права. Для забезпечення ефективності і розвитку, зокрема кримінально-процесуального законодавства необхідною складовою є вивчення як міжнародного, так і національного правового досвіду. З огляду на це, значний інтерес має історико-правове дослідження кодифікації робіт в галузі кримінального судочинства, що відбувалися в Австрійській монархії, а також поширення кодифікованих кримінально-процесуальних кодексів у Галичині, що була складовою багатонаціональної монархії. Актуальність цього питання пов'язана зі значущістю історико-правового досвіду у сфері кодифікації кримінального процесуального законодавства, оскільки це забезпечить врахування деяких проблематичних питань і особливостей минулого, що буде запорукою вибору оптимальніших шляхів для кодифікаційних робіт в умовах незалежної України.

Окремі аспекти, пов'язані з кодифікацією австрійського кримінального процесуального законодавства у дру-

гій половині XVIII – першій половині XIX ст., містяться у працях таких закордонних та українських учених, як: А. Амшль, О. Бальцер, Ю. Глязер, В. Лібшер, В. Рульф, П. Стебельський, О.В. Кондратюк, В.С. Кульчицький, М.В. Никифорак, Б.Й. Тишик та ін.

Однак в сучасній юридичній літературі здійснено тільки фрагментарне дослідження питання кодифікації австрійського кримінального процесуального законодавства у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

Метою статті є аналіз соціально-політичних та правових передумов кодифікації кримінально-процесуального законодавства в Австрійській монархії в другій половині XVIII – першій половині XIX ст., що регулювало порядок здійснення кримінального судочинства, зокрема у Галичині.

Як відомо, наприкінці XVIII ст., внаслідок Першого поділу Речі Посполитої, до складу Австрійської монархії було приєднано Східну (переважно українську) і Західну Галичину. Саме на цій території було створено новий коронний край Королівство Галичини та Володимирії із центром у Львові. Східна Галичина займала приблизно 60% королівства. За станом на 1857 р. на цій території проживало понад 2,5 млн осіб. Основну їх частину – 3/4 – становили українці, решту – поляки, німці, євреї, чехи, словаки та представники інших національностей. 70% населення краю було зайняте у сільському господарстві [1, с. 101-102]. Австрійська монархія була багатонаціональною державою,

котра містила в собі велику кількість розрізненого населення, що перебували у володінні Габсбурзької династії, яка, в свою чергу, мала різні джерела права і неоднакові органи державної влади. Це несло в собі одну із проблем – відсутність єдиної цілісної правової системи на усіх територіях, котрі входили до складу монархії. Причиною було використання звичаєвого права, інших джерел права, діяльність власних судів і здійснення судочинства у відповідності до різних процесуальних норм, що надалі призводило до нестабільної й малоефективної діяльності судової системи на усіх рівнях в Австрійській монархії. Такий стан справ негативно позначався на соціально-політичному і правовому розвитку держави. Як вище зазначалося, Австрійська абсолютна монархія була багатонаціональною державою, і в ній у XVIII ст. посилювався процес централізації державного управління. Так звана Прагматична санкція 19 квітня 1713 р. стала фактично першим нормативним актом щодо всіх австрійських земель, який визначив їх складовими та невіддільними частинами Австрії. Однак до середини XIX ст. в Австрійській монархії виділилися три групи країв: німецькі (Австрія, Штирія, Крайна, Трієст тощо), слов'янські (Чехія, Моравія, Галичина з Буковиною), угорські (Угорщина, Закарпаття, Хорватія тощо) [2, с. 134]. Це свідчить про те, що були спроби Австрійської монархії встановити централізовану владу серед усіх земель, тим самим об'єднати державно-правову систему в єдине ціле для ефективного функціонування суспільно-економічних і політично-правових відносин. При цьому кожна група країв мала свої особливості. Наприклад, економічна політика Австрії в західноукраїнських землях зводилася до використання їх природних багатств і була спрямована на те, щоб зробити її додатком промислових районів монархії [3, с. 73–77]. З економічної точки зору Галичина та інші західноукраїнські землі були тільки сировинними постачальниками товарів і послуг, що негативно

вплинуло на розвиток краю і призвело до депресивності регіону, на що вказував вчений-дослідник М. П. Герасименко: Галичина станом на 1772 р. під час її інкорпорації до складу Австрії перебувала у стані економічного занепаду. Промислове пожвавлення в Речі Посполитій зі середини XVIII ст. Галичини майже не торкнулося. Через існування феодально-кріпосницьких відносин головними показниками економічної відсталості Галичини були низький рівень суспільного поділу праці, застій у промисловості й торгівлі, хоча в Європі відбувалися значні економічні зрушення у зв'язку з початком промислової революції [1, с. 19].

Одним з головних соціально-політичних передумов майбутніх змін був інтенсивний економічний розвиток держави, що підвищував рівень життя населення у провінціях, а також врегулював соціально-політичні конфлікти, які вже давалися взнаки. Остання третина XVIII ст. характеризувалася зростанням безробіття, зменшенням розміру заробітної плати для населення, дешевою робочою силою, що в підсумку приводило до порушення соціально-економічних прав робітників власниками підприємств у Галичині, наприклад таких, як належні та безпечні умови праці.

Не виключенням були і проблеми національного питання, що впливали на всі сфери життя населення Галичини та інших західноукраїнських земель. Так, головні засади національної політики Австрійської імперії полягали в реалізації відомого принципу: «Divide et impera», тобто «Поділяй і володарюй». У конкретній ситуації королівства Галичини та Володимирії, зокрема Східної Галичини, це означало наділення поляків певними привілеями, які передбачали їх панівну роль у реалізації політики імперії в цьому регіоні, а водночас в обмеженні можливостей для українців реально впливати на соціально-економічний і національно-політичний розвиток. Така дискримінаційна ситуація загострювалася ще

вачення та застосування інквізиційних процесів, діяв принцип офіційності, що передбачав визначення предмета судового розгляду судовим слідством. Також суддя поєднував у своїй особі судову владу та діяльність слідчого, котрий здійснював слідство, гласності як принципу кримінально-процесуального права не було.

Кодифікаційні роботи у галузі кримінально-процесуального законодавства продовжувалися. У 1803 р. було затверджено новий австрійський кримінальний кодекс, який містив норми і кримінального, і кримінально-процесуального права. Цьому кодексу було присвоєно оригінальну назву – Францішкана. Кодекс складався з двох розділів: перший стосувався норм матеріального права, другий – процесуального [14, с. 728]. Цей кодекс підтвердив застосування інквізиційного процесу. Суддя мав процесуальне становище обвинувачувача і захисника, а також був носієм правосуддя. В протилежному становищі знаходився обвинувачений – він був беззахисним, що супроводжувалось неможливістю мати захисника і вимагати пояснення причин підозр, оскільки така процесуальна функція, як захист невинного, належало до компетенції кримінального суду. 29 липня 1853 р. було висунуто вимогу про нове впорядкування кримінального процесу, що призвело до втрати чинності кодексом 1803 р. Частина кримінального кодексу 1803 р., яка регулювала кримінальний процес, діяла до 1853 р. В тому ж році був прийнятий окремий закон про кримінальне судочинство, який запроваджував часткову гласність процесу, але не допускав будь-якої участі громадськості в здійсненні правосуддя. Більш того, в 1852 р. більшість справ про проступки було передано на розгляд органів поліції [15, с. 298].

Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1853 р. став першим нормативно-правовим актом Австрійської монархії, котрий розмежовував кримінальне матеріальне і кримінальне процесуальне право, що позитивно вплину-

ло на якість здійснення кримінального судочинства. У свою чергу, цей кодекс запровадив часткову гласність кримінального процесу, проте участь громадськості у здійсненні судочинства була зведена до мінімуму, впливовішим стало попереднє таємне слідство.

Розвиток державно-економічних і політичних відносин в Австрії у другій половині XIX ст. зумовив необхідність вжити заходів для скорочення тривалості розслідування, зменшення величезної кількості справ у судах. Тому повернення Австрії до парламентаризму поставило на порядок денний вироблення нового кримінально-процесуального порядку. На початку 1861 р. міністр юстиції Ю. Глазер отримав доручення щодо розроблення його проекту [16, с. 269]. Таким чином, найавторитетнішим і найбільш процесуально досконалим кодексом в Австрійській монархії в другій половині XIX ст. став австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р., який, з незначними змінами і доповненнями, діяв до розпаду Австро-Угорської монархії (1918).

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в Австрійській монархії сформувалися вагомі соціально-політичні та правові передумови для кодифікації найважливіших тогочасних галузей права, зокрема кримінально-процесуального права, яке поширювалось у Галичині та Буковині. Вплив «освіченого абсолютизму» відобразився у реформаторських ідеях Марії-Терезії та її сина Йосифа II, що сприяли значному кодифікаційному прогресу кримінально-процесуальних норм і можливостях їх застосування у відповідності з тогочасними потребами державно-правової та судової системи в усіх землях багатонаціональної монархії Габсбургів, зокрема і в Галичині та Буковині. Результатом кодифікації кримінально-процесуального права стали: кримінальний кодекс 1768 р., що діяв у Галичині в частині процесуального права з 1774 року; загальна судова інструкція від 23 лютого 1786 р.,

що містила зразки процесуальних документів і форми бланків; загальний кримінальний судовий порядок від 1 червня 1788 р.; австрійський кримінальний кодекс 1803 р. – Францішкана, який містив норми і кримінального, і процесуального права; Австрійський кримінально-процесуальний кодекс від 29 липня 1853 р., котрий розмежовував кримінальне і кримінально-процесуальне право. Однак найбільш повною кодифікацією кримінально-процесуального права в Австрії був Кримінальний процесуальний кодекс 1873 р. Перспективи подальших досліджень вбачаються у тому, щоб більш детально проаналізувати кодифікаційні процеси у галузі кримінально-процесуального законодавства Австрійської імперії.

Ключові слова: кодифікація, кримінально-процесуальне право, кримінально-процесуальне законодавство, Австрійська монархія, Галичина.

Статтю присвячено висвітленню соціально-політичних та правових передумов кодифікаційних робіт у галузі кримінально-процесуального права в Австрійській монархії у другій половині XVIII – у першій половині XIX ст. Показано взаємозв'язок між передумовами й прийняттям та чинністю відповідних кодифікованих актів. Проаналізовано перші австрійські кодифіковані акти у галузі кримінально-процесуального права та дано їм оцінку.

Статья посвящена анализу социально-политических и правовых предпосылок кодификационных работ в области уголовно-процессуального права в Австрийской монархии во второй половине XVIII – первой половине XIX в. Показана взаимосвязь предпосылок и принятия, а также последующего действия соответствующих кодифицированных актов. Проанализированы первые австрийские кодифицированные акты в области уголовно-процессуального права и дана их оценка.

The article is devoted to the elucidation of socio-political and legal preconditions for codification works in the field of criminal procedural law in the Austrian monarchy in the second half of the XVIII – in the first half of the XIX century. The interconnection of preconditions and the influence on the law-making activity of the Austrian legal system is shown. The first Austrian codified acts in the field of criminal procedural law were analyzed and assessed.

Література

1. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарювання / М.П. Герасименко. – К. : АНУРСР, 1959. – 304 с.

2. Кульчицький, В.С. Історія держави і права України : [навч. посібник]: гриф МОН / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.

3. Панич Н. Анексія Галичини Австрією та поширення австрійського права на її території / Н. Панич // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2006. – Вип. 43. – С. 73–77.

4. Панфілова, Т.О. Соціально-економічні та національно-політичні реформи в Австрійській імперії на зламі XVIII – XIX ст. та їх вплив на зародження структур українського громадянського суспільства / Т.О. Панфілова // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; М-во освіти і науки України, СНУ ім. Лесі Українки / редкол.: В.К. Баран та ін. – Луцьк, 2013. – Вип. 9-10. – С. 29-35.

5. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України: [навч. посіб.] / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.

6. Аркуша О.Г. Час народів. Історія України XIX століття : [навч. посібник] / [О.Г. Аркуша, К.К. Кондратюк, М.М. Мудрий, О.М. Сухий]; за заг. ред. М.М. Мудрого. – Львів : ЛНУ Івана Франка, 2016. – 408 с.

7. Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 рр.) / П. Едер // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2015. – Вип. 61. – С. 127–135.

8. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини

(1772–1918 рр.) / І. Бойко // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2013. – Вип. 57. – С. 88–96.

9. Кульчицький В. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування / В. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1971. – Вип. 19. – С. 46–47.

10. Ткач А.П. Історія кодифікації до революційного права України. – Київ : Видво Київського ун-ту, 1968. – 170 с.

11. Кульчицький В.С. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини / Кульчицький В.С., Бойко І.Й., Настасяк І.Ю., Мікула О.І. – Львів: Тріада плюс, 2002. – 88 с.

12. Історія держави і права України : акад. курс : [підручник] / Б.Й. Тищик, І.Й. Бойко. – К. : Ін Юре, 2015. – 808 с.

13. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів]. – Львів : Видавн. Центр ЛНУ імені Франка, 2014. – 904 с.

14. Худоба Н.В. Кодифікація австрійського права та особливості її застосування у Галичині (1772-1918 рр.) / Н.В. Худоба // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2007. – Том 20 (59). – № 2. – С. 295-299.

15. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772 – 1918) : [навч. посібник] / І.Й. Бойко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 312 с.

УДК 348.55

І. Мацелюх,кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права
та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СІМ'Ї ТА МОРАЛІ В РИМО-ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Православна церква зокрема та християнська релігія загалом впродовж століть посідали важливе місце в житті суспільства. Релігія завжди грала роль ідеологічного стрижня, осередку віри, її значення не можна применшити й досі. З моменту свого утвердження християнство взяло на себе місію охорони інститутів сім'ї та моралі, яку продовжує виконувати дотепер. Отже, пропонуємо зануритися в історичну минувшину та прослідкувати за витоками становлення даного інституту, який своїм корінням сягає епохи Римської та Візантійської імперій.

До означеної проблеми неодноразово зверталися як дореволюційні кантоністи, так і окремі сучасні дослідники, зокрема такі: М. Суворов, А. Павлов, А. Попов, Н. Мілаш, М. Горчаков, І. Бердников, М. Красножен, В. Ципін, М. Варьяс, Е. Белякова. У роботах вчених містяться згадки про існування окремих груп злочинів, проте комплексного аналізу дана проблема так і не зазнала.

Виходячи із змісту основних римо-візантійських джерел церковного права державного походження, маємо намір проаналізувати окремі види церковних правопорушень загалом і кожного злочину зокрема. Тож, метою даної розвідки є спроба юридичного аналізу групи злочинів, що в кримінально- та історико-правовій літературі отримали назву «злочини проти сім'ї та моралі». Вони, на жаль, не систематизовані за окремими критеріями, а розміщені по тексті нормативних документів хаотично, що

й спонукало нас здійснити їх власну класифікацію.

Нагадаємо, християнство як релігія було започатковане в I ст. н. е. на Сході Римської імперії у провінції Іудея. Правовий статус сповідників християнства залишався впродовж перших ста років нової ери невизначеним. Жодних нормативно-правових актів, котрі б регламентували публічну релігійну діяльність прихильників однієї із найбільших в майбутньому світових релігій, вченим виявити не вдалося. «Державна влада не звертала особливої уваги на християн та не відрізняла їх від іудеїв», – зазначав дослідник історії вселенської церкви А. Дворкін [1, с. 66].

Подальша криза Римської імперії пов'язувалася безпосередньо з виникненням нової релігії, а, отже, державна влада ставила усілякі перепони для її поширення. Християнська церква переживала період найжорстокіших переслідувань [2, с. 60–76]. Незважаючи на перешкоди і виснажливу боротьбу, чисельність прихильників апостольської церкви постійно зростала. Її ідеї проникали в усі сфери суспільного життя. За ствердженням дореволюційного вченого П. Лашкарьова, державна влада Риму зрозуміла марність протистояння із прибічниками нової релігії [3, с. 44]. Ці та інші причини змусили римських правителів піти на важкий, але політично необхідний крок. 30 квітня 311 р. римський імператором Галерієм у м. Нікомедія було оприлюднено едикт, що санкціонував безперешкодне сповідання християнства [4]. Деталі-

зація правового регулювання відносин держави і християнської релігії знайшла своє місце в Міланському едикті 313 р. імператора Костянтина. Він проголосив релігійну терпимість до всіх віросповідань імперії [5]. Державного статусу християнство отримало після ухвалення Кодексу Феодосія (Codex Theodosianus) 438 р., який проголосив його єдиною істинною вірою в державі [7]. З того часу християнська церква як інституція отримала можливість поширювати норми канонічного права та впливати на державне законодавство, яке зазнавало змін в частині визначення церковних правопорушень. Серед них особливе місце посідають діяння, які порушують найважливіші засади суспільного життя, принципи загальнолюдської поведінки, принижують особу у суспільстві та піддаються осуду церкви – це злочини проти сім'ї та моралі.

До найпоширеніших видів означеної групи правопорушень у Візантійській імперії належить перелюбство. У документальних джерелах воно відклалося задовго до надання християнству статусу державної релігії. Вперше перелюбство як злочин було визнано едиктом принцепса Августа у 18 р. до н. е. Норми закону забороняли вчиняти перелюб та спокушати до нього. Законодавець не розрізняв інтимні зв'язки до укладення шлюбу чи після, обидва потрапляли до категорії злочинів. Статеві зносини із рабинею, натомість, перелюбом не вважалися. Об'єктивна сторона злочину полягає в добровільних статевих зносинах або спокусі до них осіб, які усвідомлюють сутність порушення взятих на себе шлюбних обітниць. Суб'єктивна сторона злочину полягає в діяннях, які мають прямий умисел. Суб'єктом перелюбу могли виступати усі верстви населення, окрім рабів [6, с. 34–35].

Після утвердження християнства як державної релігії імператор Костянтин у IV ст. надав даному проступку релігійного змісту. Відповідно до закону, який увійшов складовою частиною до кодексу Феодосія, перелюб вважався

тяжким гріхом та прирівнювався до вбивства. Окрім того, законодавець почав розмежовувати незаконні інтимні зв'язки осіб, що перебувають у шлюбі, та дошлюбні статеві відносини чи інші розпусні дії. Перші саме і становлять ознаки перелюбства, другі – виокремилися у самостійну групу правопорушень під назвою непотребство, про яку говоритимемо далі. За кодексом Феодосія суб'єктом перелюбу могла бути будь-яка особа незалежно від статусу в державі, в тому числі раби. Спеціальною кваліфікуючою ознакою злочину виступає наявність, принаймні у одного із партнерів, укладеного законного шлюбу (CTh. IX. 40. 1; IX. 38. 1) [7].

Перелюб як вид злочину зі своїми кваліфікуючими ознаками без змін увійшов до кодексу Юстиніана (C.J.I. 9.11.1) [8]. Представники Ісаврійської династії і автори Еклоги, продублювавши приписи щодо перелюбу, внесли два уточнення, які мали на меті деталізувати відмінності між шлюбною зрадою із одруженим чоловіком та перелюбом із неодруженим чоловіком. Перший випадок мав вищу суспільну небезпеку і вважався обтяжуючою обставиною. Друга поправка стосувалася перелюбу із рабами. Законодавець розмежував інтимні зв'язки із власною рабинею та чужою. Остання обставина вважалася обтяжуючою (Ecl. 17.21; 17.22) [9]; [10, с. 238]. У такому вигляді перелюб увійшов у більш пізні збірки законодавства Візантійської імперії (Proch 39, 42; Eran. 40, 46–49) [16, с. 37].

Окремим видом злочину проти моралі є stuprum (непотребство), що в перекладі з грецької означає розпуста. Римські юристи в Дигестах Юстиніана розмежовували розпусту із жінкою та розпусту із чоловіком.

Злочин жіночого непотребства для свого складу вимагає наявності наступних умов. По-перше, жінка, з якою вчиняється злочин, має бути вільною і незаміжною. Інтимний зв'язок із рабинею не кваліфікувався як розпуста. Статеві зв'язки із заміжною жінкою чи конкубінею (наложницею) іншого

37; Proch 39, 69; Proch 39, 72; Epan. 40, 61–62) [7, 8, 9, 11]. Як результат, висхідна, низхідна та бокова кровна спорідненість стали головними перешкодами, що унеможливили укладення шлюбу. Про це йдеться у 12-ій Новелі Юстиніана: «На майбутнє ми оголошуємо, що якщо хто-небудь захоче укласти незаконний шлюб, який суперечить природі (може спричинити кровозмішення), то він цього не може вчинити, адже це є незаконно <...>, тому що порушує закони природи <...>» (Nov. 12.1) [11].

Наведені ознаки злочинів проти віри та моралі, що містяться в джерелах церковного права державного походження Римської та Візантійської імперій, були відтворені у приватних кодифікаційних збірках державно-церковного законодавства – «Номокано-нах». Вони були запозичені системою права Руської держави та використовувалися нею під назвою «Кормчі Книги» [12, с. 15–18; 10, с. 96–97].

Отже, проаналізувавши джерела світського походження Візантійської імперії, що визначають ознаки та види правопорушення, ми простежили за процесом зародження, еволюцією злочинів проти церкви. Витоки означеного інституту сягають періоду існування Римської імперії. Виходячи із змісту основних візантійських джерел церковного права державного походження, ми проаналізували церковні правопорушення, що отримали назву злочини проти моралі, до яких належать перелюбство, розпуста та кровозмішення. Наведені склади злочинів проти моралі в тій чи іншій мірі визначалися джерелами церковного права державного походження Римської та Візантійської імперій, а саме – Кодексом Феодосія, законодавством Юстиніана, Еклогою, Прохіроном, Епанагою, Василіках, а також відтворені у приватних кодифікаційних збірках державно-церковного законодавства – «Номокано-нах».

Ключові слова: злочини проти сім'ї, злочини проти моралі, церковне

правопорушення, гріх, джерела церковного права, Візантійська імперія.

Публікація присвячена юридичному аналізу складу злочинів проти сім'ї та моралі, передбачених законодавством Візантійської імперії. Залежно від ознак злочинів здійснено їх класифікацію на окремі групи. Простежено за змінами в імперському законодавстві, які визначали міру державного переслідування за відповідні діяння.

Публикация посвящена юридическому анализу состава преступлений против семьи и нравственности, предусмотренных законодательством Византийской империи. В зависимости от признаков преступлений произведена их классификация на отдельные группы. Прослежены изменения в имперском законодательстве, которые определяли меру государственного преследования за соответствующие деяния.

The paper presents the legal analysis of crimes against family and morality under the laws of the Roman-Byzantine Empire that broke the fundamental principles of public life and human behavior, as well as humiliated a person in society, thus being subject to ecclesiastical censure. By reference to the primary sources of law of the Roman and Byzantine Empires, namely the Theodosian Code, the Code of Justinian, the Eclogues, the Prokhiron, the Epanagoge, the Basilica and Nomocanon, certain types of canonical offences have been analyzed and classified into separate categories.

Література

1. Дворкин А. Очерки по истории Вселенской православной церкви / А. Дворкин. – Нижний Новгород : Издательство братства во имя Св. Александра Невского, 2003. – 816 с.
2. Воробьёва Н.Н. Проблема отношений христианской церкви и государства в Римской империи I – IV вв. в освещении отечественной историографии второй по-

ловины XIX – начала XX в. : [учебное пособие] / Н.Н. Воробьёва. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2005. – 216 с.

3. Лашкарев П.А. Отношение Римского государства к религии вообще и к христианству в особенности до Константина Великого включительно / П.А. Лашкарев. – Киев : Типография С. Т. Еремеева, 1876. – 153 с.

4. *Galerius and Constantine: Edicts of Toleration 311/313.* – Text. – / [E-resource]. – Mode of access : <http://www.fordham.edu/halsall/source/edict-milan.asp>

5. Памфил Е. Церковная история, сочиненная Евсевием Памфилом, епископом Кесарии Палестинския / Е. Памфил ; переведена с еллиногреческаго языка Н. Малининым. – Москва : Типографическая компания иждивение, 1786. – Т. 1. – Ч. 1. – 236 с.

6. Попов А. Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву / А. Попов. – Казань: Типография Императорского Университета, 1904. – 516 с.

7. *Imperatoris Theodosii codex* – Text. – / [E-resource]. – Mode of access : / <http://>

ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/iber16.htm

8. *Imperatoris Justiniani opera / Codex. Text.* [E-resource]. – Mode of access : <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>

9. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века / Вступительная статья, перевод, комментарий Е.Э. Липшица / Е. Э. Липшиц. – М. : Издательство «Наука», 1965. – 226 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/ecloga.htm>

10. Мацелюх І.А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя : [монографія] / І.А. Мацелюх. – К. : Талком, 2015. – 290 с.

11. *The novels of Justinians Translated by Samuel P. Scott (Cincinnati, 1932).* Text / [E-resource]. – Mode of access : http://webu2.upm-f-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Anglica/Novellae_Scott.htm

12. Белякова Е.В. Новеллы императора Юстиниана в русской письменной традиции (К истории рецепции римского права в России) : [монография] / Е.В. Белякова, Я.Н. Щанов. – М. : ИРИ РАН, 2005. – 59 с.

розпорядженнями⁵. Він підкреслював, що природним та необхідним доповненням до закону є адміністративні розпорядження [7, с. 102]. Їхня необхідність виявляється в тому, що закон не може передбачити й вичерпати всіх запитів людського життя, яке перебуває в стані безперервного розвитку [7, с. 102]. Жодне законодавство не має достатньої гнучкості, для того, щоб швидко реагувати на всі зміни в людських стосунках, і достатньої рухливості, щоб у відповідь на будь-яку нову потребу негайно створити нову норму [7, с. 103]. Існуюче законодавство – це громіздкий та важкий апарат; в його роботі зустрічаються паузи, зупинки. Поки відбуваються передпологові потуги законодавства, які передують появі закону, життя не чекає та висуває все нові й нові вимоги. Тому адміністрації доволі часто доводиться розбиратися з казусами, котрі вимагають невідкладного рішення і водночас не можуть бути вирішені на підставі існуючого права. Цим обумовлюється необхідність існування поряд з законом іншої допоміжної щодо нього форми права – адміністративних розпоряджень [7, с. 103]. Отже, адміністративні розпорядження створюють дуже важливі норми права. Не будучи в змозі все передбачити і вичерпати всіх сторін будь-яких складних життєвих відносин, законодавство часто обмежується приписом загального характеру, надаючи можливість адміністративній владі формулювати низку правил, які викликані потребами життя [7, с. 103].

М.І. Палієнко підкреслював, що саме в німецькій науковій літературі вперше було представлено вчення щодо розмежування закону та адміністративного розпорядження [6, с. 18]. Визначаючи закон вищою формою прояву державної влади, котра слугує основою та межею всіх інших актів державної влади, дійсне життя держави вказує на існування указів, розпоряджень, що

мають не тільки технічний характер, а ще й юридичний. Вони доповнюють і навіть іноді змінюють закон. Поряд з цим, спеціальні закони делегують адміністративній владі право видавати юридичні укази в певній галузі відносин, також адміністративна влада, котра забезпечує охорону безпеки держави, видає у надзвичайних випадках самостійні укази, котрі в певних випадках скасовують дію тих чи інших законів [6, с. 18–19].

Законом у формальному сенсі М.І. Палієнко вважав будь-який акт законодавчої влади, розпорядженням (у формальному сенсі) – будь-який акт виконавчої влади. Своєю чергою, в матеріальному сенсі закон завжди являє собою обов'язковий припис юридичної норми, оскільки стосується правових відносин. Розпорядження ж в матеріальному сенсі правової норми в собі не містить [6, с. 19].

Розпорядження поділяються на юридичні укази (Rechtsverordnungen) та укази адміністрації (Verwaltungerverordnungen). Укази юридичні встановлюють юридичні норми і тому мають розглядатися як матеріальні закони. Укази адміністративні – це ті акти, які не містять юридичних норм, а лише технічні правила доцільності, що й складає задачу виконавчої влади, тому за змістом вони не підпадають під поняття закону [6, с. 19]. Технічні укази виступають формою службових наказів, тому вони обов'язкові виключно для органів адміністрації, для службовців, але не для приватних осіб [6, с. 19].

М.І. Палієнко також вказував на те, що теорію про матеріальну та формальну сторону закону піддають критиці за те, що різниця між законом та розпорядженням є суто формальною. Не має потреби затемнювати поняття закону та розпорядження доктриною про матеріальний закон. Законів та розпоряджень виключно в матеріальному або

⁵ На думку А.А. Алексеева, адміністративним розпорядженням іменується акт влади (незалежно від змісту), що походить від органів управління (монарха, президента, міністрів) [4, с. 109]. В конституційній державі закон ясно та категорично відрізняється від адміністративного розпорядження. Воно дійсне лише настільки, наскільки воно не суперечить закону [4, с. 110].

науковою проблемою, тому вченими не було напрацьовано окремий понятійно-категоріальний апарат (з чим і пов'язано ототожнення таких термінів, як указ, наказ тощо); не проводилося різниці між нормативно-правовими актами міністерств та іншими підзаконними нормативно-правовими актами, не встановлювалося своєрідності стадій відомчої нормотворчості. Акти міністерств (міністерська нормотворчість) досліджувалися вченими в контексті загальних уявлень про юридичну природу підзаконних нормативно-правових актів;

3) вагомим здобутком минулих поколінь вчених-юристів, котрі вивчали юридичну природу підзаконних нормативно-правових актів, в т.ч. й тих, що походять від міністерств, є те, що ними були вироблені критерії відповідності таких актів закону, що є актуальним й донині.

Ключові слова: адміністративне розпорядження, міністерство, орган управління (відомство), нормотворчість, норма права, наказ, правова спадщина, указ.

У статті подається аналіз наукової спадщини вчених-юристів дорядянської доби з питання міністерської нормотворчості; визначається відмінність сучасних напрацювань у царині відомчої нормотворчості від аналогічних здобутків юридичної думки минулого.

В статті дається аналіз наукового наследия ученых-юристов досоветской эпохи по вопросу министерского нормотворчества; определяется отличие современных разработок в области ведомственного нормотвор-

чества от аналогичных достижений юридической мысли прошлого.

The article gives an analysis of the scientific heritage of pre-Soviet scientific lawyers on the issue of ministerial norm-setting; the difference of modern developments in the field of departmental rule-making from similar achievements of the legal thought of the past is determined.

Література

1. Новгородцев П.И. Из лекций по общей теории права. Часть методологическая / П.И. Новгородцев. – М., Тип. Вильде. – 1904. – 109 с.
2. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Ю.М. Оборотов; ОНЮА. – Одеса, 2003. – 38 с.
3. Ващук Ю.О. Становлення відомчої правотворчої політики в Україні / Ю.О. Ващук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Сер. «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 3. – Т. 1. – С. 13–17.
4. Алексеев А.А. Министерская власть в конституционном государстве / А.А. Алексеев. – Харьков : Тип. М. Зильберберг и Сыновья, 1910. – 305 с.
5. Тарановский Ф.В. Учебник по энциклопедии права. / Ф.В. Тарановский. – Юрьев, тип. К. Маттисена, 1917. – 537 с.
6. Палиенко Н.И. Закон и административное распоряжение / Н.И. Палиенко // Университетские известия. – 1898. – № 12. – С. 15–29.
7. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права / Е.Н. Трубецкой. – СПб. : Юрид. ин-т, 1998. – 183 с.
8. Коркунов Н.М. Указ и закон / Н.М. Коркунов. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1894. – 408 с.
9. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Вып. 1 / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Изд-во бр. Башмаковых, 1910. – 805 с.

дають змогу систематизувати уявлення про право, засноване на засадах формальної рівності.

Письмовими доказами зародження ідеї рівності в часи античності слугують досить численні й глибокі міркування філософів того часу. Уже афінянин Піфагор і його послідовники (VI–V ст. до н. е.) почали досліджувати поняття «рівність» шляхом тлумачення його як відплати рівним за рівне. Філософи започаткували таке уявлення: життя людей має бути узгоджене з висновками про належну міру (під поняттям «належна міра» піфагорійці розуміли певну пропорцію (числову за своєю природою), тобто деяке прирівнювання) [2, с. 21].

Ідея природної рівності всіх людей уперше була проголошена софістами (V–IV ст. до н. е.) – Протагором, Гіппієм, Антіфоном та ін. Філософ Антіфон обґрунтував положення про рівність усіх людей за своєю природою: у еллінів і варварів, у шляхетних і простих одні й ті ж природні потреби. Нерівність витікає не з природи, а з людських законів. Продовжуючи цю думку, софіст Каллікл стверджував, що люди встановлюють закони «заради себе й власної вигоди» [2, с. 22]. Ідея природної рівності людей була перейнята й філософією стоїцизму, під впливом якої римські юристи почали розглядати рабство як таке, що впливає не з природного права, а з права народів [3, с. 102]. Пізніше був розроблений принцип правової справедливості.

Дослідження проблем рівності в античній філософії було досить змістовним. Значну увагу цьому питанню приділили Платон (III ст. до н. е.) і Аристотель (III ст. до н. е.). Платон виокремлював два види рівності: за мірою, вагою й чисельністю та за гідністю й добродіями. Другий різновид (або геометрична рівність) – «найбільш істинна й найкраща рівність». До речі, саме Платон уперше висловив думку про рівність чоловіка й жінки: що в ідеальній державі жінки зрівняні в правах і можливостях із чоловіками [1, с. 32].

Учення Платона розвинув Аристотель. Він сконцентрував увагу на видах справедливості: розподільчій і зрівняльній. Перша – це розподіл матеріальних благ між різними суспільними класами за принципом «нерівне – нерівному». Друга – це арифметична рівність (застосовувалася у сфері цивільно-правових відносин). Абсолютно справедливою, на думку Аристотеля, може бути лише рівність за гідністю [4, с. 169].

Подальший розвиток ідея природної рівності отримала в Давньому Римі. Римські стоїки (Сенека, Марк Аврелій та ін.) перейняли погляди грецьких стоїків на світовий природний закон для обґрунтування космополітичної ідеї, відповідно до якої всі люди – громадяни єдиної світової держави, а людина – громадянин усесвіту. Звідси випливає, що рабство суперечить загальному закону й світовому співгромадянству. За Сенекою, «усі люди рівні в тому розумінні, що вони – «співтовариші по рабству», оскільки однаково перебувають під владою долі велінь світового закону» [5, с. 313].

Безспірним фактом є також те, що в античних державах (Афіни, Рим, Спарта) багато верств населення мало рівне право участі в різних зборах, на яких приймалися найважливіші рішення. Але не слід забувати про те, що, по-перше, це жодною мірою не стосувалося рабів, а по-друге, у державі «не було «місця абстрактній рівності всіх людей, оскільки дурна людина не може бути рівною добрій людині, найкращий громадянин повинен володіти найвищими правами порівняно з гіршими громадянами, що не дотримуються писаних законів» [6, с. 22]. Єдиний закон зрівнює всіх вільних громадян поліса, але зрівнює ієрархічно (відповідно до відмінностей соціальних груп) і встановлює згоду між ними на основі пропорційного представництва в народних зборах.

Те, що не існувало майнової рівності, хвилювало громадян більше за все. У цих умовах не припинялися філософські й політичні спори про саму

тягом тисячоліття. Слід відмітити, що саме церковне середовище породило антиклерикальні рухи, включаючи релігійні війни, одним із гасел яких була ліквідація нерівного положення. Суперечливе ставлення до ідей рівності та нерівності, як уже зазначалося, було зумовлене самим ходом суспільного життя.

Подібні суперечливі позиції можна знайти й у Корані, й у Торі. Так, у сурі 68-й Корану сказано: «...не піддавайся тим, хто має великий стан» [11].

Релігійні книги не були вільні від протиріч, однак саме в період Середньовіччя ідея загальної рівності людей отримала свій розвиток у різних формах і напрямках. Навіть незважаючи на класовий характер феодального суспільства, у той час починає зароджуватися ідея рівності всіх перед законом, що відобразилося у Великій хартії вольностей 1215 р. [12, с. 4].

Із початком розпаду феодального ладу в Європі виникає рух проти католицької церкви, настає період Реформації. «Повстанці» вимагали відновлення ранньохристиянської рівності як норми. Вони закликали до громадянської рівності. Марк Лютерн переконував, що ніхто з людей не має переваг над собою подібними, усі верстви однакові. В.С. Нерсисян вважає, що ця трактовка фактично була найпершою версією принципу рівності [13, с. 172].

Проблема рівності набула популярності в працях представників утопізму (XVI – поч. XVIII ст.). Одним із перших творців так званої комуністичної утопії був англійський гуманіст Т. Мор. У праці «Утопія» він зобразив суспільство й державу майбутнього, які були позбавлені вад, характерних для його часу. Це було суспільство вільних людей, засноване на самоврядуванні, де тріумфував би принцип рівності й справедливості. Мор відкидав ідею природної нерівності людей, а умовою досягнення загальної рівності вважав обов'язкову для всіх працю [14]. Філософ підтримував ідею рівності жінки й чоловіка. Жінки мають вивчати ремес-

ла нарівні з чоловіками, оскільки вони повинні бути такими ж освіченими, як чоловіки [15, с. 106]. Після книги Т. Мора з'явилися твори таких відомих авторів, як Кампанелла, Мореллі, Сен-Сімон, Кабе та ін. Численні утопічні праці містили проекти перебудови суспільства на засадах рівності.

Треба відзначити, що ідея рівності, присутня в усіх утопічних творах, не перетворювалася на «зрівнялівку»: кожна людина могла вільно вибирати собі рід занять і спосіб життя, але в межах, що перешкоджають розкоші. Допускалася повна свобода віросповідання, думки й слова.

У XVII – XVIII ст. відбувається перехід від містицизму та релігії як способів освоєння світу до наукового раціоналізму. Провідною правовою доктриною цього часу була теорія природного права, яскравими представниками якої були Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Т. Гоббс, І. Кант та ін. [16, с. 42]. Ця доктрина визнавала всіх людей рівними від природи, наділеними природними пристрастями й прагненнями, розумом і волею. Уперше в історії всі люди, незалежно від походження, визнавалися юридично рівними учасниками суспільного життя. Основним принципом правових систем Нового часу, як зазначає І.К. Полховська, був принцип рівності всіх перед законом, який і став основою зброєю.

Однак не слід забувати про те, що філософи того часу (Ж.-Ж. Руссо, І. Кант та ін.), незважаючи на провідну ідею природної рівності, не наділяли чоловіка й жінку рівними правами й обов'язками. У теорії Руссо не кожна людина наділяється всіма правами громадянина. Жінки, діти, раби, слуги, робочі, неписьменні вважалися недостатньо зрілими й незалежними для того, щоб приймати рішення, які зачіпають загальні інтереси. Німецький філософ-раціоналіст Кант у теорії демократії виділяє активне та пасивне громадянство. Активне громадянство означає, що людина має право брати участь у прийнятті політичних рішень.

Жінки, діти, робочі можуть мати лише пасивне громадянство, будучи об'єктами, а не суб'єктами політичного життя.

Концепція демократії Руссо та Канта нагадує ідеї Аристотеля, який стверджував, що чоловіки й жінки, раби та вільні не можуть мати рівні права. Але разом із тим Руссо не вважав жінку неповноцінною істотою. У романі-трактаті «Еміль, або Про виховання» він стверджує, що людська природа єдина, і «в усьому, що не стосується статі, жінка рівна чоловіку; вона має ті ж органи, ті ж потреби, ті ж здібності...» [17]. Проте рівність чоловіка й жінки як представників людського роду не означає їхню політичну рівність. Як і Аристотель, Руссо стверджує, що в чоловіка й жінки різні чесноти: жінці слід бути сором'язливою, хитрою, кокетливою, чоловіку – відкритим, прямим, добросовісним. Чоловік має спиратися лише на власні судження, жінка повинна враховувати думку інших людей, чоловік не повинен обманювати, а жінка повинна прикидатися. Руссо виступив із революційними ідеями виховання жінок, що дають підстави називати його одним з основоположників ідей ліберального фемінізму. Хоча Руссо не вважав, що дівчат і хлопців слід виховувати однаково, він виступав і проти того, що дівчат треба навчати лише домашньому господарству й догляду за дітьми.

На прикладі Руссо та Канта можна спостерігати, як інтерес мислителів до проблематики статі поступово перемістився зі сфери спекулятивної філософії у сферу «практичного розуму». На думку багатьох філософів Нового часу, єдиний сенс наявності двох різних статей полягає в продовженні людського роду. У їхньому розумінні різниця статей належала не до сфери філософії, а скоріше до фізіології або «норовів» [16, с. 44].

Жінки, які брали участь у Великій французькій революції, були обурені тим, що «права людини й громадянина» відповідно до доктрини Руссо надавалися лише чоловікам. Проти русоїзма виступила англійська письменниця М. Уоллстонкрафт. У книзі «Захист

прав жінок» (1792 р.) вона критикує тих мислителів, які одночасно говорили про рівність «природи» жінок і чоловіків і про їхні «природні» відмінності, приписуючи властивості жінок і чоловіків свого оточення (слабкість, кокетство або силу, агресивність) усім чоловікам і жінкам.

Ліберальні ідеї рівноправності широко розповсюдилися в ХІХ ст. Англійський філософ Дж. Мілль може бути названий «феміністом», оскільки саме він одним із перших висунув концепцію «повної рівності» за ознакою статі. Зрозуміло, що для Мілля й інших лібералів термін «рівність» означав юридичну рівність. Проте в Європі того часу навіть така «формальна рівність» була лише мрією.

Підсумовуючи результати історичного аналізу ідеї рівності жінки та чоловіка, можна зробити такі висновки. Уявлення про рівність стало формуватися на перших етапах розвитку людства, однак, безумовно, це не виключало нерівність, яка була в той час панівною в багатьох сферах життя. У період античності ідея природної рівності стає об'єктом уваги відомих філософів того часу. Піфагор, Протагор, Антіфон, Платон, Аристотель та інші так чи інакше у працях розглядають питання рівності, присвячують йому окремі трактати. Римські стоїки також перейняли погляди грецьких філософів. Однак не слід забувати про те, що в Давньому Римі не було «місця абстрактній рівності всіх людей», а громадян хвилювала не політична чи гендерна рівність, а переважно майнова. У часи Середньовіччя, коли релігійне питання виходить на перший план, представники християнства активно проповідували ідею загальної рівності, рівності перед Богом, перед законом Божим. Церковне середовище породило антиклерикальні рухи, одним із гасел яких була ліквідація нерівноправності. Після Реформації суспільство змінило релігію на науку. Уперше в історії всі люди визнавалися юридично рівними учасниками суспільного життя (рівність

усіх перед законом). Проте, як і в часи Середньовіччя, ідея гендерної рівності не мала успіху, оскільки теоретики й філософи не наділяли чоловіка й жінку рівними правами й обов'язками. Така ситуація, звісно, не могла не обурити жінок, які вже на той час стали політично активною верствою населення. Як наслідок, у XIX ст. з'являється концепція «повної рівності» за ознакою статі. Саме в цей час питання рівності чоловіка та жінки стає на порядку денному. Крім того, у суспільстві народився якісно новий рух, який пізніше назвуть фемінізмом. Але це питання вимагає окремого дослідження, яке ми плануємо здійснити надалі.

Ключові слова: принцип рівності, гендерна рівність, ідея рівності.

Стаття присвячена історичному аналізу ідеї рівності, її історико-філософським передумовам, становленню в політико-правовій думці, починаючи з періоду античності, коли виникає саме уявлення про рівність, і завершуючи епохою Нового часу, коли ліберальні ідеї зумовлюють появу нового руху, ідеології, культури – фемінізму.

Статья посвящена историческому анализу идеи равенства, ее историко-философским предпосылкам, становлению в политико-правовой мысли, начиная с периода античности, когда возникает само представление о равенстве, и заканчивая эпохой Нового времени, когда либеральные идеи обуславливают появление нового движения, идеологии, культуры – феминизма.

The article is devoted to the historical analysis of the idea of equality, its historical and philosophical premises, formation in political and legal thought, starts with the period Antiquity, when presentation just arises and finish by the period of the New time, when liberal ideas give rise to the emergence of a new movement, ideology, culture – feminism.

Література

1. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини й громадянина в Україні : [монографія] / І.К. Полховська. – Полтава : Полтавський літератор, 2009. – С. 30–32.
2. Кудрявцев В.Н. Равноправие и равенство / В.Н. Кудрявцев ; Рос. Академия наук. – М. : Наука, 2007. – С. 21.
3. Мачин И.Ф. Правовые взгляды софистов / И.Ф. Мачин // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, «Право». – 2001. – № 3. – С. 102.
4. Чанышев А.Н. Аристотель / А.Н. Чанышев. – М. : Мысль, 1981. – С. 169.
5. Бондар С.Б. Поняття рівності у філософії права / С.Б. Бондар // Пробл. філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1–2. – С. 313.
6. Жюль К.К. Философия и социология права / К.К. Жюль. – К., 2000. – С. 22.
7. История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – С. 93.
8. Нагорна проповідь Спасителя. – К., 1991. – С. 8.
9. Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. 1. Античный мир и восточные цивилизации / Рук. науч. проекта Г.Ю. Семигин. – С. 80.
10. Новый Завет. Сергиева Лавра, 1998. – С. 1059.
11. Коран [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://falaq.ru/>.
12. Нерсесянц В.С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости / В.С. Нерсесянц // Социол. исслед. – 2001. – № 2. – С. 4.
13. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / под ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2001. – С. 172.
14. Мор Т. Утопия / Т. Мор [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://lib.ru/INOOLD/MOR/utopia.txt_with-big-pictures.html.
15. Самсонова Т.Н. Проблема равенства в утопическом коммунизме XVI – нач. XVII ст. / Т.Н. Самсонова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18, Социология и политология. – 2003. – № 1. – С. 106.
16. Введение в гендерные исследования : [учебник] / под ред. И.В. Костиковой. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 42–44.
17. Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання / Ж.-Ж. Руссо [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/galag/12.php.

УДК 343.44

І. Вегера-Іжевська,
аспірант кафедри кримінального процесу
та оперативно-розшукової діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Дослідження проблеми забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні свідчить про неоднозначність наукових підходів теоретиків права до розуміння сутності категорії «забезпечення суб'єктивного права» і такий же плюралізм наукових позицій у теорії кримінального процесу з питання розуміння сутності категорії «забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи» у кримінальному провадженні, які знайшли своє відображення у роботах Ю.М. Грошевого, Н.В. Глинської, І.В. Гловюк, Ю. Гурджі, О.В. Верхогляд-Герасименко, М.В. Джиги, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, О.Р. Михайленка, В.Т. Нора, В.А. Савченка, С.В. Слінька, В.М. Трофименка, І.А. Тітка, Л.Д. Удалової, О.Г. Шило та інших учених.

Тож, як показало вивчення спеціальної літератури з цієї проблематики, однозначну (одноманітну) відповідь на це питання в юридичній науці важко відшукати. І тому є, як видається, логічне пояснення, адже за своєю суттю забезпечення суб'єктивного права, в тому числі й права на недоторканність житла, є системним явищем, яке безпосередньо пов'язане із правозастосуванням, правотлумаченням тощо. Тому в силу складного характеру цього явища досить важко досягти його однозначного розуміння дослідниками, кожен із яких надає перевагу тій чи іншій його складовій.

На наш погляд, забезпечення права на недоторканність житла чи іншо-

го володіння особи в кримінальному провадженні являє собою діяльність зобов'язаних суб'єктів, спрямовану на створення відповідних умов для реалізації цього права, утримання від вчинення дій, які його безпідставно обмежують та порушують під час здійснення кримінального судочинства, а у випадку допущення такого порушення – вжиття заходів щодо ефективного захисту законних інтересів правомочного суб'єкта і відновлення його становища. Будучи відносним, за наявності відповідних підстав, право на недоторканність житла чи іншого володіння особи може бути обмежено під час здійснення кримінального провадження. Тут варто підкреслити необхідність чіткого розмежування обмеження права, що виступає формою правомірної поведінки суб'єкта, уповноваженого на вчинення дій, спрямованих на таке обмеження, та порушення права як прояву неправомірної поведінки.

Як указано в Рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «Волохи проти України» від 05.11.2006 р., втручання не порушує статтю 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, якщо воно здійснюється «згідно із законом», переслідує законну мету та якщо воно є необхідним у демократичному суспільстві задля досягнення цієї мети (п. 44). При цьому важливим є те, що словосполучення «згідно із законом» не просто відсилає до національного законодавства,

а й пов'язане з вимогою якості закону, тобто дотримання принципу «верховенства права», про що прямо говориться у преамбулі Конвенції. Отже, цей вислів означає – і це впливає із предмета і мети статті 8, – що в національному законодавстві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані пунктом 1 [1].

Обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи допускається, таким чином, під час проведення процесуальних дій, підстави і порядок здійснення яких передбачено Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України. На відміну від КПК України 1960 р., чинне законодавство України допускає обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час проведення значно більшої кількості процесуальних дій, а саме – слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, а також в разі застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Так, зокрема, такі обмеження вказаного права можуть мати місце під час тимчасового доступу до речей і документів, якщо він здійснюється у житлі чи іншому володінні особи (ст. 159-166 КПК України), а також в разі застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту (ст. 181 КПК України), затримання (ст. 208 КПК України). При цьому важливо підкреслити, що застосування деяких інших заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, накладення арешту на майно) також може бути пов'язане з певними обмеженнями щодо житла, проте в даному випадку йдеться не про обмеження права на недоторканність житла, а про обмеження певних правомочностей власника, що в сукупності складають зміст права власності. З огляду на це, науковий аналіз правообмежень в разі застосування цих заходів забезпечення кримінального провадження знаходиться за межами предмету нашого дослідження.

Особи, які уповноважені проводити дії або приймати рішення про проведення процесуальних дій, що обмежують право на недоторканність житла чи іншого володіння особи, зобов'язані уникати безпідставного втручання, а у випадку допущення такого – вживати заходів стосовно здійснення невідкладного захисту законних інтересів правомочної особи. По суті, право на недоторканність житла чи іншого володіння особи корелює низка обов'язків зобов'язаних суб'єктів, які водночас є повноважними на проведення вищевказаних процесуальних дій.

За загальним правилом, передбаченим ч. 1 ст. 233 КПК України, ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 ст. 233 КПК (невідкладні випадки). Таким чином, проникнення до житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження відбувається лише за згодою особи або за ухвалою слідчого судді.

Питання щодо розуміння сутності та правової природи «проникнення до житла чи іншого володіння особи», а також її згоди як підстави законного проникнення заслуговує на окрему увагу, проте не буде розглянуто в цій статті, адже виходить за межі предмету дослідження, окресленого заявленою у назві проблематикою. Тому зараз вважасмо за необхідне лише акцентувати на тому, що, крім згоди особи, законною підставою для проникнення до житла чи іншого володіння особи, за загальним правилом, може бути лише ухвала слідчого судді. Таке рішення слідчого судді ініціюється відповідним клопотанням слідчого, прокурора про проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій, а у випадку отримання тимчасового доступу до речей і документів – також і клопотанням сторони захисту.

Тож, суб'єктами забезпечення права на недоторканність житла чи іншо-

го володіння особи під час здійснення кримінального провадження виступають його учасники, які є: а) уповноваженими на звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення процесуальної дії, його обґрунтування та доведення в суді наявності підстав для обмеження цього конституційного права людини у спосіб, передбачений КПК України; б) уповноваженими здійснювати процесуальну дію в житлі чи іншому володінні особи на підставі ухвали слідчого судді; в) слідчий суддя, до відання якого належить розгляд клопотання про проведення процесуальної дії в житлі чи іншому володінні особи та прийняття відповідного процесуального рішення.

У згаданому вище рішенні ЄСПЛ у справі «Волохи проти України» Суд зазначив, що «верховенство права між іншим (*inter alia*) передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб має підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватися судовим органом, щонайменше як останньою інстанцією, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення належного провадження (п. 52)» [1].

У випадку проведення в житлі чи іншому володінні особи слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій обов'язок забезпечення права на недоторканність житла покладається на слідчого, прокурора, а якщо процесуальна дія проводиться за дорученням слідчого, прокурора оперативним підрозділом (зокрема, при необхідності одночасного проведення низки обшуків по одному тому ж самому кримінальному провадженню або при проведенні в житлі негласних слідчих (розшукових) дій), – то на співробітника оперативного підрозділу, який під час виконання доручення користується повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК України).

Якщо ж у житлі чи іншому володінні особи проводиться, приміром, тимчасовий доступ до речей і документів, то суб'єктний склад осіб, зобов'язаних

забезпечити зазначене право, крім вищевказаних, включає також і сторону захисту, яка відповідно до глави 15 КПК України також може провести дану процесуальну дію.

У цьому контексті важливо підкреслити, що під час обмеження права на недоторканність житла шляхом проведення в ньому передбачених КПК України процесуальних дій забезпечення цього права включає як дотримання вимоги обґрунтованості втручання, так і передбаченого законом порядку проведення процесуальної дії, а також нерозголошення відомостей про приватне життя особи, які стають відомі у зв'язку із проникненням до житла чи іншого володіння та проведення в ньому процесуальних дій.

Обґрунтованість втручання є однією із обов'язкових умов забезпечення права на недоторканність житла, якій ЄСПЛ приділяє особливу увагу при оцінці дотримання ст. 8 КЗПЛ. Показовою у цьому сенсі є справа «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» від 30.09.2010 р., суть якої полягала в тому, що невстановлена особа розбила шість вікон у будинку поруч із квартирою заявників. Правоохоронці порушили кримінальну справу за цим фактом і через два місяці після цієї події отримали підстави для проведення обшуку квартири, в якій проживав підозрюваний, який раніше навів аргументи на користь того, що в момент правопорушення його не було на території міста. Рішення про проведення обшуку ґрунтувалось на підозрі, що в квартирі можуть бути докази, пов'язані зі справою. Досліджуючи обставини справи, ЄСПЛ визнав, що вторгнення було незаконним, оскільки в момент обшуку син заявників святкував свій день народження разом із друзями; заявниця перебувала на ранньому строку вагітності і заперечувала проти обшуку, заявивши, що постанова про обшук не містить обґрунтованих пояснень щодо причетності її чоловіка до злочину чи щодо необхідності проведення обшуку квартири; дії працівників

правоохоронних органів супроводжувалися погрозами, правоохоронці провели обшук квартири у присутності гостей; під час обшуку не було виявлено чи вилучено нічого суттєвого для цілей розслідування [2].

В контексті розгляду цього питання необхідно підкреслити, що право на недоторканність житла нерозривно пов'язане із правом на таємницю приватного та особистого життя, що й до речі обумовлює їх гарантування однією статтею 8 КЗПЛ.

З огляду на це, видається за необхідне звернути увагу на відсутність в чинному КПК України у статтях, що регламентують порядок проведення процесуальних дій у житлі, обов'язку слідчого щодо нерозголошення інформації про приватне життя особи.

В порівняльно-правовому плані значимо, що у КПК України 1960 р. містилася стаття 185 «Нерозголошення обставин особистого життя обшукуваних», відповідно до якої «під час обшуку або виїмки слідчий повинен вживати заходів до того, щоб не були розголошені виявлені при цьому обставини особистого життя обшукуваного та інших осіб, які проживають або тимчасово перебувають у цьому приміщенні». При цьому ст. 14-1 КПК України 1960 р. закріплювала в якості принципу кримінального процесу «Недоторканність житла, охорона особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та рахунків», нормативний зміст якого, серед іншого, включав лише положення загального характеру, як-то: «Особисте життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та рахунків охороняється законом». На відміну від свого попередника, чинний КПК України однією із засад кримінального провадження визнав «невтручання у приватне життя» (ст. 15). Нормативний зміст цієї засади, серед іншого, включає також обов'язок кожного, кому наданий доступ до інформації про приват-

не життя, запобігти її розголошенню. Тож, чинне нормативне регулювання цього питання видається більш вдалим, оскільки обов'язок вжити заходів стосовно нерозголошення інформації про приватне життя адресований будь-якій особі, якій у ході проведення процесуальних дій у житлі стала відома така інформація (це може бути не тільки сторона обвинувачення, потерпілий, а й сторона захисту, яка бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій або безпосередньо за ухвалою слідчого судді здійснює, наприклад, тимчасовий доступ до речей і документів). Також цей обов'язок розповсюджується і на понятих, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії. З огляду на це, на позитивну оцінку заслуговує пропозиція Т.М. Москалькової, висловлена декілька десятків років тому, проте й досі є такою, що не втратила своєї актуальності, щодо закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві положення про право осіб, у відношенні яких проводиться слідча дія, заявляти відвід понятим, якщо є підстави побоюватися за розголошення ними таємниць особистого життя громадян [3; с. 6-8].

Також, зважаючи на чинне нормативне регулювання, цей обов'язок має виконуватися при проведенні будь-якої процесуальної дії у житлі (а не тільки обшуку та виїмки, як це було передбачено КПК України 1960 р.).

Вказане дає підстави констатувати, що до зобов'язаних суб'єктів щодо забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні, крім вищевказаних, слід також віднести й осіб, які залучаються для участі в процесуальних діях, що здійснюються в житлі чи іншому володінні особи.

Загальний характер обов'язку запобігти розголошенню інформації про приватне життя особи обумовлює відсутність необхідності окремого регулювання цього питання стосовно кожної процесуальної дії, яка може бути проведена в житлі чи іншому володінні

особи. Проте в такому випадку особливого значення набуває правосвідомість правозастосовника, яка є важливим регулятором його поведінки, тим більше при відсутності детальної алгоритмізації кримінальної процесуальної діяльності, а здійснення чинного регулювання її певних сегментів – лише положеннями загального характеру (як це має місце в чинному законодавстві), що утворюють нормативний зміст засад кримінального провадження.

Ключові слова: забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, суб'єкти забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, обґрунтованість втручання, нерозголошення інформації про приватне життя особи.

Статтю присвячено дослідженню питання суб'єктів забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час здійснення кримінального провадження. Автор статті акцентує увагу на чіткому розмежуванні понять «обмеження права» та «порушення права»; нерозголошенні відомостей про приватне життя особи, які стають відомі у зв'язку із проникненням до житла чи іншого володіння та проведенням в ньому процесуальних дій. Висловлено пропозиції щодо доповнення чинного законодавства положенням про право осіб, у відношенні яких проводиться слідча дія, заявляти відвід понятим, якщо є підстави побоюватися за розголошення ними таємниць особистого життя громадян.

Стаття посвячена изучению вопроса субъектов обеспечения права на неприкосновенность жилища или иного владения лица во время уголовного производства. Автор статьи акцентирует внимание на четком разграничении понятий «ограни-

чение права» и «нарушение права»; неразглашении сведений о частной жизни лица, которые становятся известны в связи с проникновением в жилище или другое владение и проведением в нем процессуальных действий. Высказаны предложения о дополнении действующего законодательства положением о праве лиц, в отношении которых проводится следственное действие, заявлять отвод понятым, если есть основания опасаться за разглашение ими тайн личной жизни граждан.

This article is devoted to the study of the question subjects the right to inviolability of the dwelling or other property during the criminal proceedings. The article focuses on a clear delimitation concept “rights restrictions” and “violation of law”; confidentiality of information about the private lives of individuals who are known in connection with entry into a dwelling or other property and holding its proceedings. Been proposals to supplement existing legislation with the right of persons against whom the investigation is conducted an action to declare the withdrawal of witnesses, if there is reason to fear the disclosure of their privacy of citizens.

Література

1. «Волоха проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 02 листопада 2006 р. № 23543/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_138
2. Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 30 вересня 2010 р. № 12451/04 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_822
3. Москалькова Т.Н. Уважение чести и достоинства личности как принцип советского уголовного процесса.: автореф. дис. ... канд.юрид. наук: спец. 12.00.09 / Т.Н. Москалькова. – Москва, 1988. – 20 с.

А. Волинська,
ад'юнкт кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ДЕТЕКТИВНИХ ПОСЛУГ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Одним з інститутів цивільного права є договори з надання послуг. Це надзвичайно важлива група договірних зобов'язань, до яких належать перевезення, транспортне експедирування, доручення, страхування, комісія, туристичне обслуговування, зберігання, інформаційні послуги, управління майном, оплатне надання інших послуг тощо.

Новелою в цивільному законодавстві, порівняно з цивільним законодавством радянської влади, стали спроби деяких науковців здійснити правову регламентацію нового правового інституту – договору про надання детективних послуг. Необхідність включення такого договору до Цивільного кодексу України цілком закономірна, оскільки спрямована не лише на розширення інститутів зобов'язального права, але й становить важливий напрямок реформування приватного права України, надання йому статусу певної довершеності й одночасно впевненості у стабільності в майбутньому.

Проте чинне цивільне законодавство не містить правової моделі для регулювання відносин щодо надання детективних послуг з урахуванням їх відмітних особливостей. У вітчизняній правовій літературі немає ґрунтовних наукових праць з висвітлення особливостей договорів про надання детективних послуг, оскільки на системному рівні проблема ця раніше не досліджувалася. Цивільне право радянських часів через ідеологічні перепони майже не торкалося сфери надання детективних послуг.

Порівняно невелика кількість сучасних публікацій, в яких розглядалися

окремі аспекти досліджуваного договору, не охоплює і не вирішує багатьох теоретичних і практичних проблем, викликаних, у першу чергу, відсутністю однозначного підходу до визначення такого нетипового об'єкта цивільних прав, як детективна послуга. Через це не до кінця з'ясовано низку принципово важливих питань, а зокрема, визначення поняття й ознак договору про надання детективних послуг, його істотних умов та встановлення місця такого договору в системі цивільно-правових зобов'язань.

Такий стан справ не відповідає ролі, яку відіграє фактична, але офіційно не визнана діяльність детективів, що, у свою чергу, не сприяє ні реалізації ними своїх суб'єктивних прав, ні захисту прав та інтересів споживача детективних послуг. Зазначеними обставинами та причинами й обумовлюється актуальність теми дослідження, а також доцільність проведення його в рамках цієї наукової розвідки. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше аналізуються питання, пов'язані з регулюванням договірних відносин щодо надання детективних послуг і місце даних відносин у цивільному праві України.

Теоретичну та нормативну базу дослідження становлять положення Конституції України, Цивільного кодексу України (далі – ЦК), Проект Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» від 28.12.2015 р. № 3726 (автори – народні депутати М. Паламарчук, А. Кожемякін, О. Продан, А. Терерук), який був ухвалений Верховною Радою як закон, але знову

вищезазначеному законопроекті «Про приватну детективну (розшукову) діяльність»: збір інформації про об'єкт зацікавленості: перевірка паспортних, біографічних даних, збір інформації з різних джерел; зовнішнє спостереження (автомобільне або інше); фото-, відеоспостереження; виявлення фактів контрспостереження; перевірка приміщень або (та) автотранспорту на предмет розташування підслуховуючих пристроїв; розшук осіб, визнаних судом безвісно зниклими, боржників, шахраїв, осіб, які з інших причин переходяться від зацікавлених суб'єктів; розшук майна (у тому числі і з метою забезпечення виконання зобов'язань або з метою забезпечення позову); перевірка заявленого алібі або консультації з питань побудови алібі; встановлення інформації про абонента; допомога адвокатам (представникам у судочинстві) з метою збору інформації, перевірки даних; перевірка інформації щодо ділових партнерів, їх ділової репутації, виявлення можливого промислового шпигунства, вжиття конкурентами заходів недобросовісної конкуренції; перевірка кандидатів при прийомі на роботу, визначення їхнього стилю життя, перевірка зв'язків у державних структурах та конкуруючих фірмах, перевірка попередніх місць роботи, причин звільнення, дострокового розірвання контрактів; спостереження за співробітниками з метою запобігання або виявлення фактів шахрайства, викрадення майна, зловживання посадовим становищем, фактів ухилення від дій в інтересах роботодавця; збір інформації щодо певних установ через контрагентів (дилерів, постачальників); вивчення та складання аналітичних документів щодо фізичної особи або установ, підприємств, організацій з офіційних джерел (довідники, альманахи, засоби масової інформації, Інтернет, інші бази даних відкритого доступу); встановлення платоспроможності [3].

Як бачимо, предмет договору повинен включати не лише детективні

послуги як такі, а ще й фактичні дії з представництва інтересів клієнта. У зв'язку з такими особливостями договір про надання детективних послуг повинен містити в собі елементи договору доручення.

Крім предмету, для договору про надання детективних послуг істотною умовою, на нашу думку, є також його ціна. Ціна договору повинна включати приблизну суму витрат на здійснення детективної діяльності та винагороду за надані послуги.

Деякі автори (М. Ковалів, В. Горюченко) до істотних умов також відносять строк виконання замовлення та відповідальність сторін [2, с. 109; 4, с. 8]. Проте, на нашу думку, такі умови, у разі їх відсутності в договорі, не можуть стати підставою визнання договору неукладеним, а отже, не можуть вважатись істотними. У випадках, коли сторони не визначили в договорі строки виконання та відповідальність, то вони повинні керуватись загальними положеннями цивільного законодавства. Істотними такі умови можуть стати лише за умови, що на цьому наполягає хоча б одна зі сторін (ст. 638 ЦК України) [1].

Як бачимо, правова природа договору про надання детективних послуг має досить складний характер, ідеальним варіантом є змішаний договір, який містить ознаки декількох договорів. Для того, щоб дати визначення такому правочину, слід керуватись не тільки положеннями цивільного законодавства, але й ураховувати специфіку допомоги, що надається детективом.

Аналізуючи нетипові договори, до яких належать і змішані договори, в літературі привертається увага до того, що змішаний договір опосередковує два або кілька видів різнорідних відносин і не може бути зведений до відомого типу договору. Правова регламентація існування змішаних договорів міститься у відповідних частинах нормативних актів [5, с. 11].

Узагальнюючи наявний практичний досвід з приводу застосування всіх ци-

вільно-правових договорів, треба зауважити, що більшість із них мають змішаний характер, оскільки укладення відповідного договору щодо виконання одного зобов'язання неодмінно породжує виникнення додаткового зобов'язання. Крім того, в тексті договору може бути закладено лише одну умову, підтекст якої вказує на існування іншого зобов'язання. При цьому сторони можуть і не укладати окремих договорів. З наведеного випливає, що цивільне право України поєднує різноманітні цивільно-правові договори, кожен з яких, безумовно, повинен мати належне правове підґрунтя, як науково-дослідне (теоретичне), так і закріплене на законодавчому рівні.

Отже, договір про надання детективних послуг є різновидом нетипових цивільно-правових правочинів про надання послуг, який, унаслідок диференціації зобов'язань, поєднує в собі риси кількох традиційних груп договорів і перебуває на етапі формування як самостійний договірний тип.

Серед значної кількості зобов'язальних правовідносин договір про надання детективних послуг займає важливе місце в системі договорів про надання правових послуг, що обумовлено тенденціями розвитку ринку зазначених послуг і специфікою елементів даного правочину. За своєю юридичною природою зазначений договір належить до змішаних, оскільки в кожному з них містяться декілька врегульованих законом типових договірних відносин, що породжують різні зобов'язання. Проте основою зазначених договорів є загальні та спеціальні положення норм цивільного права.

Сформулюємо поняття договору про надання детективних послуг як змішаного правочину: це договір, за яким одна сторона (детектив) зобов'язується надати іншій стороні (клієнту) кваліфіковану допомогу з надання детективних послуг та представництва його інтересів, а клієнт зобов'язується прийняти її та оплатити. За юридичними ознаками такий договір є двостороннім,

консенсуальним, відплатним та фідучіарним.

Договір про надання детективних послуг у сучасних умовах привертає до себе максимальну увагу з усіх боків, оскільки саме в умовах ринкових відносин відбувається поширення відповідної інформації щодо його існування. Такий договір можна назвати "новелою, породженою ринком", виникнення якого зумовлене впливом бурхливих економічних перетворень, які мають місце й нині. Даний договір має поєднувати в собі декілька різновидів цивільно-договірних відносин, установлюючи загальні (універсальні) правила застосування для кожного з них.

Ключові слова: договір про надання детективних послуг, детективні послуги, договір доручення, представництво.

Статтю присвячено аналізу особливостей договору про надання детективних послуг, його визначенню, аналізу його правової природи та місця в системі цивільно-правових правочинів. Автор доходить висновку, що договір про надання детективних послуг є змішаним договором, який містить ознаки декількох договорів.

Стаття посвячена аналізу особливостей договору о предоставлении детективных услуг, его определению, анализу его правовой природы и места в системе гражданско-правовых сделок. Автор приходит к выводу, что договор о предоставлении детективных услуг является смешанным договором, который содержит в себе признаки нескольких договоров.

Article dedicated to the analysis features of the contract for the detective services, its determination the legal nature and the place in the civil and legal contracts. The author concludes that the contract for the detective services is a mixed agreement, which contains several signs contracts.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. Горовенко В.В. Гражданско-правовое регулирование частной детективной и охранной деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.В. Горовенко. – М., 2003. – 199 с.
3. Проект Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність від 28.12.2015 р. № 3726 (автори – народні депутати М. Паламарчук, А. Кожемякін, О. Продан, А. Терерук) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3726&skl=9
4. Ковалев М. Безопасность крупных промышленных предприятий. Опыт работы / М. Ковалев // Секьюрити. – 1996. – № 2. – С. 8.
5. Майданік Р.А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві / Р.А. Майданік; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2002. – 502 с.

УДК 342.5

І. Поляков,здобувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СУДДІ АПЕЛЯЦІЙНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ

Система апеляційних адміністративних судів як сукупність органів державної влади є важливим державним інструментом судового захисту реалізації конституційного права на судовий захист, за допомогою якого втілюється в життя принцип судового захисту прав людини і громадянина шляхом здійснення правосуддя на основі апеляційного процесуального законодавства.

Слід відзначити, що різні аспекти правового забезпечення адміністративного судочинства досліджувало багато відомих учених, серед яких слід виділити Анпілогова О.В., Битяка Ю.П., Бевзенка В.М., Гнатенко А.В., Голосніченка І.П., Гриценко І.С., Комзюка А.Т., Коломощ Т.О., Константий О.В., Кузьменко О.О., Леспеник Д.Д., Мельника Р.С., Педько Ю.С., Рябченко О.П., Стефанюка В.С., Сьоміна В.А. та ін.

Взагалі, актуальність проблем судової влади обумовлена перш за все повноваженнями, що покладаються на судову гілку влади в правовій державі. Як відомо, судова влада покликана забезпечувати захист прав громадян, юридичних осіб, держави і суспільства в цілому від будь-яких протиправних дій (бездіяльності) та рішень, від кого б вони не виходили, у тому числі й від самих громадян, і від посадових осіб адміністративних органів, що мають владні повноваження, тим самим забезпечувати верховенство права, сприяти зміцненню законності.

У зв'язку з цим важливе значення має розгляд проблем вдосконалення адміністративно-процесуального статусу судді апеляційного адміністративного

суду в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. При цьому найбільш вагоме та об'ємне втручання вимагає такий його елемент, як процесуальні права і обов'язки судді по веденню адміністративно-юрисдикційного процесу в апеляційній інстанції. Вбачається, що сьогодення вимагає законодавчого вирішення проблеми подвійності процесуальних правил перегляду рішень щодо справ про адміністративні правопорушення окружних судів в апеляційній інстанції, що здійснюються юридичними особами і громадянами. Ці справи розглядаються суддями апеляційних адміністративних судів відповідно до положень Кодексу адміністративного судочинства України.

До цього часу не отримало чіткого й однозначного вирішення питання про те, які процесуальні норми в першу чергу підлягають вживанню у разі притягнення до адміністративної відповідальності в апеляційному порядку, не дивлячись на те, що пленумами Вишого адміністративного суду України приймаються постанови з метою роз'яснення спірних моментів законодавства. Необхідно усунення ряду протиріч між порядком розгляду справ за правилами апеляційного провадження в адміністративному процесі, з особливостями, встановленими розділом IV главою 1 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [2] «Апеляційне провадження», та за правилами провадження у справах про адміністративні правопорушення, врегульованими Кодексом України про адміністративні правопорушення

(далі – КупАП) [1]. Подвійність адміністративного процесуального порядку розгляду і перегляду справ про адміністративні правопорушення безпосередньо торкається питання адміністративно-процесуального статусу судді апеляційного суду в адміністративно-юрисдикційному провадженні, оскільки процесуальні права і обов'язки судді з перегляду рішень окружних адміністративних судів в апеляційній інстанції вимагають чіткої і недвозначної законодавчої регламентації.

До апеляційних адміністративних судів у звітному періоді надійшло 76 184 справи за апеляційними скаргами. З урахуванням справ і матеріалів, не розглянутих на початок 2016 року, на розгляді апеляційних адміністративних судів перебували 87 860 справ та матеріалів. Середній показник надходження справ і матеріалів до одного судді апеляційного адміністративного суду становив 33 справи та матеріали. Середньомісячна кількість ухвалених судових рішень одним суддею апеляційного адміністративного суду становила 33 судових рішення. Упродовж 2016 року в апеляційному порядку розглянуто 75 579 справ і матеріалів. Із них 37 646 справ – за апеляційними скаргами. Високий показник відсотка розгляду справ спостерігається у Львівському та Дніпропетровському апеляційних адміністративних судах (116 і 105%). Показники розгляду справ у Київському та Вінницькому апеляційних адміністративних судах (92 і 91%), навпаки, свідчать про накопичення у цих судах нерозглянутих справ. За результатами розгляду в 33% (12 344) розглянутих справ рішення судів першої інстанції змінено чи скасовано. Зокрема, з 30 591 переглянутого рішення окружних адміністративних судів змінено чи скасовано 9284 або 30% переглянутих рішень. Отже, у звітному періоді в апеляційному порядку змінено чи скасовано кожне третє рішення окружних адміністративних судів.

Пропонується здійснити детальне врегулювання з врахуванням принципів

судочинства саме в адміністративному законодавстві особливого процесуального порядку розгляду суддями справ про адміністративні правопорушення, яким належить керуватися і суддям апеляційних судів.

Прикладом однієї з проблем, що виникають унаслідок вищезгаданого змішаного процесуального режиму, в умовах дії якого апеляційними судами розглядаються справи про перегляд рішень окружних адміністративних судів про адміністративні правопорушення, є неможливість прийняття суддею апеляційного суду до свого провадження справ про притягнення до адміністративної відповідальності, якщо особа подала адміністративний позов з порушенням правил інстанційної підсудності. У цьому випадку суд повинен повернути їй позовну заяву чи скаргу у зв'язку з тим, що справа не підсудна цьому адміністративному суду (пункт 6 частини третьої статті 108 КАСУ) [2]. В ухвалі про повернення позовної заяви суд зазначає, якому суду підсудна адміністративна справа за відповідним зверненням. Порушення судом правил інстанційної підсудності в усякому випадку тягне за собою неправосудність судового рішення і, як наслідок, його скасування.

Проблема полягає в тому, що КАСУ не передбачено можливості відкриття провадження у справах про притягнення до адміністративної відповідальності на підставі визначення про передачу справи за принципом підсудності. Отже, спостерігається пропуск в законодавчому врегулюванні адміністративно-деліктної діяльності судді апеляційного суду з приводу його процесуальних прав і обов'язків під час отримання апеляційним судом матеріалів справи, переданих за підсудністю.

Суд передає адміністративну справу на розгляд іншого адміністративного суду, якщо [2]:

- 1) до початку розгляду справи по суті задоволено клопотання відповідача, зареєстроване у встановленому законом порядку, місце проживання

Позовна заява повертається позивачеві, якщо:

1) позивач не усунув недоліки позовної заяви, яку залишено без руху;

2) позивач до відкриття провадження в адміністративній справі подав заяву про її відкликання;

3) позовну заяву подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності;

4) позовну заяву від імені позивача подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;

5) у провадженні цього або іншого адміністративного суду є справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

6) справа не підсудна цьому адміністративному суду;

7) якщо позовну заяву із вимогою стягнення грошових коштів, яка ґрунтується на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, подано суб'єктом владних повноважень до закінчення строку, передбаченого частиною п'ятою статті 99 цього Кодексу, суд з урахуванням особливостей розгляду справи може продовжити строк розгляду справи, але не більш як на п'ятнадцять днів, про що постановляє ухвалу [2].

У свою чергу, ст. 209 КАСУ наголошує, що у семиденний строк справа направляється до адміністративного суду першої інстанції, який її розглянув [2].

Отже, пропонується внесення поправки в КУпАП, що дозволяє суддям апеляційних судів відкривати провадження у справах про притягнення до адміністративної відповідальності на підставі визначення про передачу справи за підсудністю за наявності заяви адміністративного органу про притягнення особи до відповідальності і за умови дотримання загальних і спеціальних вимог, встановлених КУпАП та КАСУ.

Проблемою вдосконалення адміністративно-процесуального статусу судді апеляційного адміністративного суду є низка труднощів його адміністративно-деліктної діяльності під час

реалізації ним своїх процесуальних прав і обов'язків з підготовки і розгляду апеляції. Такі складнощі виникають у зв'язку з не зовсім зрозумілою позицією законодавця відносно різних термінів перегляду рішень окружних адміністративних судів в апеляційній інстанції.

Проблема недосконалості інституту термінів виявляється в недостатності часу для проведення повноцінного судового розгляду в апеляційній інстанції й багатьох інших складних ситуаціях, що виникають на практиці. Суддя апеляційного адміністративного суду постає перед дилемою: або він здійснює ретельну підготовку справ до судового розгляду з дотриманням всіх стадій, але не укладається у визначений законодавством з питань адміністративного судочинства термін розгляду справи в апеляційній інстанції, або він прагне дотриматися цього терміну, не проводячи співбесіди і попереднього судового засідання. Враховуючи цю обставину, а також специфіку справ, завантаженість суддів і той факт, що значна частина рішень (постанов) адміністративних судів виноситься з процесуальними порушеннями, здійснення правосуддя у справах про адміністративні правопорушення без неминучого порушення законодавства практично неможливо.

Пропонується внести зміни та доповнення у відповідні норми закону про зміну встановлених термінів перегляду рішень окружних адміністративних судів в апеляційній інстанції у бік збільшення або виведення (на рівні тлумачення або на законодавчому рівні) термінів підготовки із загальних термінів розгляду справ, що дозволило б встановити самостійні, більш обґрунтовані терміни для підготовки справ до розгляду. Для вирішення питання про те, наскільки саме вони мають бути збільшені, слід провести детальніше дослідження. Враховуючи, що постанова у справі про адміністративне правопорушення не може бути винесена після закінчення двох місяців з дня здійснення адміністративно-

законодавству, чіткі й несуперечливі дії суддів апеляційних адміністративних судів з попередження правопорушень, з одного боку, і по захисту порушених прав і свобод фізичних і юридичних осіб незаконним притяганням до адміністративної відповідальності – з іншого.

Найбільш ефективним і дієвим засобом у сфері профілактики правопорушень, а також захисту прав і свобод громадян, є судовий розгляд протиріч в апеляційній інстанції, належним чином підготовлений і проведений з дотриманням усіх вимог законодавства, і винесення на цій основі законного і обґрунтованого судового акту.

Ключові слова: апеляційне провадження, апеляційна інстанція, суд, адміністративне судочинство.

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань щодо здійснення адміністративного судочинства в апеляційних інстанціях. У роботі наведено пропозиції щодо можливого вирішення окреслених правових прогалин.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов, связанных с

осуществлением административного судопроизводства в апелляционных инстанциях. В работе приведены предложения относительно возможного решения очерченных правовых пробелов.

The article is devoted to research of problem questions in relation to realization of the administrative legal proceeding in appellate instances. The author brought suggestions over the possible decision of the outlined legal blanks.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X із змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

3. Про Вищу раду правосуддя від 21.12.2016 р. № 1798-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2017. – № 7-8. – С. 6. – Ст. 50.

4. Про судочинство і статус суддів від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – № 31. – С. 7. – Ст. 545.

УДК 343.575:614.28

Н. Лужецька,здобувач кафедри публічного управління та регіоналістики
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

НОВІТНЯ ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАРКОТИКАМ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Боротьба зі злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів має актуальне значення. Актуальність визначається, насамперед, тим, що серед глобалізаційних викликів існуванню сучасного світу наркоманія та наркозлочинність посідає одне з чільних місць, оскільки деструктивно впливає на процеси розвитку практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, завдаючи непоправної шкоди здоров'ю та життю людей. Відбувається десоціалізація особистості, що призводить до вчинення кримінальних правопорушень.

Дослідженню цих питань приділяли увагу у своїх працях вчені-юристи: Мирошніченко Наталія Анатоліївна, Музика Анатолій Ананійович [1; 2], науковці медичного профілю: Мінко Олександр Іванович, Лінський Ігор Володимирович [3].

Оцінку наркологічної ситуації в Україні за 2014–2016 роки було проведено на основі функціонування систем за допомогою закону, який сформулював на початку ХХ століття О.О. Богданов як закон «найменших», або закон «слабкої ланки». Його аргументи були викладені таким чином: «Якщо система складається з окремих частин вищої і нижчої організованості, то її відношення до навколишнього середовища визначається найнижчою організованістю. Наприклад, міцність залізного ланцюга визначається найбільш слабкою ланкою, швидкість ескадри – найменш швидкохідним з судів, врожайність – тією з умов родючості, яка є

у відносно найменшій кількості і тому подібне. Згідно з цим законом можливість розвитку господарського цілого залежить від найбільш відстаючої його частини» [4].

С.С. Минько, спираючись на закон «слабкої ланки», використав системний підхід з вирахуванням коефіцієнта осциляції. Важливо, що останній дозволяє оперувати саме інтегральними поняттями стосовно оцінки ефективності функціонування багатокomпонентних систем [5].

Саме визначення слабкої ланки системи охорони здоров'я і ступеня її відставання від передових, найкращих елементів досліджуваної системи за різними напрямками діяльності дозволяє нам судити про ступінь нерівності доступу населення до медичної допомоги та її закладів, на чому наполягає ВООЗ [6].

Необхідність вираховування слабких ланок системи і підтягування їх до тих, що пішли в своєму розвитку вперед, досягнення потрібної відповідності між різними частинами цілої системи сьогодні є загально визнаним принципом в теорії і практиці управління.

На підставі аналізу варіаційного ряду розраховано варіаційний розмах і коефіцієнт осциляції; використано метод групування і порівняння. Інформаційною базою дослідження стали дані офіційної статистики про роботу наркологічної служби за 2014–2016 рр. [7].

Після аналізу зведених даних статистики за регіонами ми обирали показники двох областей в Україні, які

мають найбільші (найгірші) та найменші (найкращі) показники стосовно досліджуваних критеріїв. Нами також враховувався середній показник для всієї країни за даним критерієм. Для подальшої статистичної обробки даних ми користувалися методами статистичного аналізу з використанням параметрів розмаху та коефіцієнту осциляції, який відображає коливання крайніх показників щодо середніх даних у відсотках [8]. Для оцінки коливань коефіцієнту осциляції нами була обрана шкала оцінок, яка застосовується під час акредитації медичних закладів і є офіційно визнаною шкалою. Оцінка результативності системи охорони здоров'я при виконанні своїх завдань може бути такою: коливання коефіцієнта осциляції на 10% – відмінно; коливання на 20% – добре; коливання на 30% – задовільно; коливання коефіцієнта осциляції більш як на 40% – незадовільно [9].

До системного аналізу ми залучили наступні показники: первинна захворюваність і поширеність розладів психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед усього населення, а також серед сільського населення і молоді віком 15–35 років.

Первинна захворюваність на розлади психіки від вживання наркотичних речовин показує вперше виявлених хворих у поточному році на 100 тисяч населення і характеризує ефективність діяльності інститутів протидії наркоманії.

За 3 роки (2014–2016 рр.) середній показник в Україні демонструє незначну тенденцію до зростання і коливання в різні роки.

Найгірший показник відзначається в Кіровоградській області в 2014 році й в Запорізькій області в 2015–2016 рр. Найгірший показник характеризує зростання з 20,9 до 22,2 (таблиця 1).

Найкращий показник з найменшою кількістю виявлених хворих демонструє Тернопільська область за всі три роки аналізу, хоча і там показник є з тенденцією до незначного зростання від 1,4 в 2014 році до 1,59 на 100 тисяч населення у 2015 році, що може характеризувати більш якісну роботу системи щодо виявлення наркозалежних осіб.

Коефіцієнт осциляції є вираженням відношення розмаху (від меншого до найбільшого), зваженим на середньому показнику, він демонструє незначне коливання протягом років спостереження від 214% до 237%, що є незадовільним за шкалою оцінки діяльності медичних закладів з акредитацією. Це свідчить про недостатню організаційну роботу в постійно відстаючій області – Запорізькій. Поширеність розладів психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) характеризує загальну численність хворих, що накопичилися протягом років на території, і які є предметом особливої уваги медичних інституцій щодо вторинної профілактики і стану здоров'я цих людей – це

Таблиця 1. Захворюваність на розлади психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) населення України за 2014-2016 роки (на 100 тис. населення)

Україна		Області	Показник	Розмах
Роки	Показник			Ко, %
2014	8.7	Тернопільська	1.4	19.5
		Кіровоградська	20.89	224
2015	8.4	Тернопільська	1.59	18
		Запорізька	19.55	214
2016	8.73	Тернопільська	1.51	20.7
		Запорізька	22.19	237

визначає потребу в ресурсах взагалі і в медичних кадрах зокрема.

За 3 роки (2014–2016 рр.) середній показник в Україні коливається біля 141 хворого на 100 тисяч населення і має певну тенденцію до зростання (таблиця 2).

Найгірший і найбільший показник спостерігається в усі роки аналізу в Запорізькій області, що в 2,5 рази перевищує середній показник в країні. Він демонструє певну тенденцію до зростання від 364,11 до 369,45 на 100 тис. населення.

Найкращий показник спостерігається в Закарпатській області, що в 7–8 раз менше середнього показника в Україні в усі роки аналізу. Він демонструє впевнену тенденцію до зростання від 17,5 до 22,05 на 100 тисяч населення. Слід також відзначити, що авангардна область змінилася в цьому показнику, але обидві області – Тернопільська і Закарпатська – є територія-

ми західної частини України, що обумовлено певними традиціями побуту і життя, залученням широких верств населення до певних релігійних традицій.

Коефіцієнт осциляції цього показника також є занадто великим у всі 3 роки спостереження, але він демонструє впевнену однозначну тенденцію до зниження (246%–244%–243%), що може бути пов'язано зі збільшенням середнього показника в Україні.

Середній показник захворюваності на розлади психіки від вживання наркотичних речовин серед сільського населення в Україні за 3 роки (2014–2016 рр.) демонструє незначну тенденцію до коливання в різні роки (таблиця 3).

Найгірший показник відзначався в 2014 році в Кіровоградській області, в Запорізькій області – в 2015 році і в Івано-Франківській області – в 2016 році. Таким чином, протягом періоду аналізу відбувається постійна

Таблиця 2. Поширеність розладів психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед населення України за 2014-2016 роки (на 100 тис. населення)

Україна		Області	Показник	Розмах
Роки	Показник			Ко, %
2014	141.22	Закарпатська	17.54	347
		Запорізька	364.61	246
2015	140.76	Закарпатська	20.05	344
		Запорізька	364.11	244
2016	142.51	Закарпатська	22.05	347
		Запорізька	369.45	243

Таблиця 3. Захворюваність на розлади психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед сільського населення України за 2014-2016 роки (на 100 тис. населення)

Україна		Області	Показник	Розмах
Роки	Показник			Ко, %
2014	3.99	Чернівецька	0.19	13
		Кіровоградська	13.27	355
2015	3.64	Закарпатська	0.13	18.5
		Запорізька	18.68	510
2016	4.02	Харківська	0.51	17.6
		Івано-Франківська	18.11	438

зміна відстаючого, що є ознакою спрямованої діяльності медичних працівників із попередження наркоманії і роботи з контингентом.

Найгірший показник характеризує зростання з 13,27 за 2014 рік до 18,68 за 2015 рік та незначне зменшення 18,11 на 100 тисяч населення за 2016 рік.

Найкращий показник з найменшою кількістю виявлених хворих відзначається в Чернівецькій області в 2014 році, в Закарпатській області – в 2015 році та Харківській області – в 2016 році. За три проаналізовані роки показник є з тенденцією до незначного зростання від 0,13 в 2015 році до 0,51 на 100 тисяч населення у 2016 році, що може характеризувати більш якісну роботу системи щодо виявлення наркозалежних осіб.

Коефіцієнт осциляції демонструє незначне коливання протягом років спостереження від 355% до 510%, що є вкрай незадовільним за шкалою оцінки діяльності медичних закладів з акредитацією. Це свідчить про недостатню організаційну роботу у відстаючих областях не тільки медичних працівників, а й соціальних служб і органів влади.

Середній показник поширеності розладів психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед сільського населення коливається за 3 роки (2014–2016 рр.) у межах близько 40 хворих на 100 тисяч населення і має певну тенденцію до зростання (таблиця 4).

Найгірший і найбільший показник спостерігається в усі роки в Запорізькій області, що більше як в 3,5 рази перевищує середній показник в Україні. Він демонструє певну тенденцію до зростання від 153,64 до 179,60 на 100 тис. населення. Така характеристика області може бути пов'язана з великими соціальними проблемами, які існують на даній території та недостатньою увагою до цієї проблеми всіх зацікавлених сторін і органів влади.

На наш інформаційний запит від 04.05.2017 р. № 79-Л-125-е Запорізька облдержадміністрація повідомила щодо виконання у 2016 році заходів стосовно виконання вимог Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 735-р. (Додаток 1).

Найкращий показник в усі роки аналізу відзначається в Закарпатській області, що в 14–15 разів менше середнього показника в Україні. Він демонструє впевнену тенденцію до зростання від 2,15 до 2,89 на 100 тисяч населення.

Середній показник захворюваності на розлади психіки від вживання наркотичних речовин серед молоді віком 15–35 років в Україні за 3 роки демонструє незначну тенденцію до зменшення – з 22,42 в 2014 році до 21,79 в 2016 році. Найгірший і найбільший показник спостерігається в усі роки в Кіровоградській області, але демонструється тенденція до зниження з 59,4 в

Таблиця 4. Поширеність розладів психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед сільського населення України за 2014-2016 роки (на 100 тис. населення)

Україна		Області	Показник	Розмах
Роки	Показник			Ко, %
2014	39.08	Закарпатська	2.15	151
		Запорізька	153.64	388
2015	39.54	Закарпатська	2.27	165
		Запорізька	166.9	416
2016	41.56	Закарпатська	2.89	177
		Запорізька	179.60	425

2014 році до 46,88 на 100 тисяч населення в 2016 році (таблиця 5).

Найкращий показник з найменшою кількістю виявлених хворих демонструє Тернопільська область за всі три роки аналізу, хоча і там показник є з тенденцією до незначного зростання від 3,88 в 2014 році до 5,03 на 100 тисяч населення у 2016 році, що може характеризувати більш якісну роботу системи щодо виявлення наркозалежних осіб.

Поширеність розладів психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед молоді віком 15–35 років в Україні (таблиця 6).

Середній показник поширеності на розлади психіки від вживання наркотичних речовин серед молоді віком 15–35 років в Україні за 3 роки демонструє незначну тенденцію до зменшення від 288,99 в 2014 році до 277,37 на 100 тисяч населення в 2016 році.

Найгірший і найбільший показник спостерігається в усі роки в Запорізь-

кій області, що більше як в 2,5 рази перевищує середній показник по Україні. Він демонструє певну тенденцію до коливання та зростання від 757,27 до 801,25 на 100 тис. населення.

Найкращий показник в усі роки аналізу відзначається в Закарпатській області, що в 8 разів менше середнього показника по Україні. На жаль, він демонструє впевнену тенденцію до зростання від 35 до 41,31 на 100 тисяч населення.

Останнім часом спостерігається скорочення захворюваності на наркоманію, що пояснюється стрімкою депопуляцією населення України, яка відбувається внаслідок зменшення народжуваності з відповідним прискореним зменшенням кількості дітей, підлітків та юнаків, тобто потенційних споживачів наркотиків.

З іншого боку, внаслідок того, що зовнішнє середовище стало значно більш несприятливим, «токсичним»,

Таблиця 5. Захворюваність на розлади психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед молоді віком 15-35 років в Україні за 2014-2016 роки (на 100 тис. населення)

Україна		Області	Показник	Розмах
Роки	Показник			Ко, %
2014	22.42	Тернопільська	3.88	55.5
		Кіровоградська	59.4	248
2015	21.82	Тернопільська	4.93	42.8
		Кіровоградська	47.72	196
2016	21.79	Тернопільська	5.03	42
		Кіровоградська	46.88	192

Таблиця 6. Поширеність розладів психіки від уживання наркотичних речовин (наркоманії) серед молоді віком 15-35 років в Україні за 2014-2016 роки (на 100 тис. населення)

Україна		Області	Показник	Розмах
Роки	Показник			Ко, %
2014	288.99	Закарпатська	35.77	721.8
		Запорізька	757.27	250
2015	281.66	Закарпатська	41.14	707.2
		Запорізька	748.34	251
2016	277.37	Закарпатська	41.31	760
		Запорізька	801.25	274

насиченим різноманітними психоактивними речовинами та іншими об'єктами зловживання, а також їхньою рекламою, під впливом пережитих психотравмуючих ситуацій, збройного конфлікту на сході країни та окупації АР Крим збільшується формування залежності. Тобто наркологічна ситуація істотно залежить від тих політичних та соціально-економічних подій, які переживає народ нашої країни, тобто від умов зовнішнього середовища.

Проблема наркоманії – це глобальна проблема нашого суспільства, проблема більше соціально-економічна, аніж медична, тож потребує діяльності щодо боротьби не з наркоманами, а саме з наркоманією як з явищем.

Державна політика України щодо запобігання та протидії наркоманії є органічним поєднанням двох складових: боротьби із злочинністю та політики у сфері контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. За часів незалежності України державна політика щодо протидії та запобігання наркотикам пройшла складний шлях розвитку, було прийнято ряд нормативно-правових актів щодо регулювання та правозастосовної діяльності, однак вони не вирізнялися системністю й послідовністю дій влади в адекватному реагуванні на зовнішні і внутрішні наркозагрози.

Механізм реалізації державної політики включає сукупність засобів, методів і ресурсів, що забезпечують виконання заходів, запланованих відповідно до поставлених завдань, які можуть бути: організаційно-управлінськими; нормативно-правовими; фінансово-економічними; соціально-психологічними.

Формування нормативно-правової бази державної політики протидії наркоманії як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях базується на використанні міжнародних рекомендацій та передбачає узгодженість основних механізмів державного управління, а саме: нормативно-правового, інституційного, інформаційного та фінансового. Механізм координаційної взаємодії

у системі органів публічної влади – це процес вироблення та реалізації спільних рішень з проблем, що потребують узгоджених дій задля підвищення якісних характеристик прийнятих державно-управлінських рішень щодо реалізації регіональних та місцевих програм антинаркотичних дій, а також зменшення витрат на їх розроблення.

Механізм координаційної взаємодії надасть змогу вирішувати проблему наркотиків на основі комплексного, взаємопідсилюючого, збалансованого, науково обґрунтованого та всеохоплюючого підходу.

Національна система протидії та запобігання наркоманії ґрунтується як на засадах інтегрованого комплексного підходу до формування й реалізації державної політики щодо запобігання та протидії наркоманії, концептуальних документах (стратегіях, програмах, законах), так і на конкретних кроках щодо організаційно-функціональних змін. Вона включає: суб'єктів, задіяних у процесі реалізації державної політики та комплексний механізм реалізації державної політики щодо протидії та запобігання проявам наркоманії.

Профілактика злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків – важлива складова у діяльності державних структур, адже дає змогу знизити не тільки рівень їх виявів, а й рівень смертності та хвороб населення, оптимізувати соціальну ситуацію у суспільстві, підвищити авторитет нашої держави у світі. Отже, це потребує зосередження зусиль усіх суб'єктів реалізації державної політики як на профілактиці й протидії незаконному обігу наркотиків, покаранні осіб, винних у вчиненні злочинів у даній сфері, так і на лікуванні наркоманів, застосуванні реабілітаційних заходів.

Ключові слова: наркотики, психотропні засоби, злочин, державна політика.

Боротьба зі злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів має актуальне значення. Профілак-

тика злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків – важливий складник у діяльності державних структур, адже дає змогу знизити не тільки рівень їх виявів, а й рівень смертності та хвороб населення, оптимізувати соціальну ситуацію в суспільстві, підвищити авторитет нашої держави у світі.

Борьба с преступностью в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов имеет актуальное значение. Профилактика преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков – важная составляющая в деятельности государственных структур, ведь позволяет снизить не только уровень их проявлений, но и уровень смертности и болезней населения, улучшить социальную ситуацию в обществе, повысить авторитет нашего государства в мире.

The fight against crime in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues is of current importance. Prevention of crimes in the sphere of drug trafficking is an important component in the activities of state structures, because it allows to reduce not only the level of their manifestations, but also the level of mortality and diseases of the population, improve the social situation in society, and increase the authority of our state in the world.

Література

1. Мирошниченко Н.А. «Кримінальне законодавство України про відповідальність за незаконні дії з наркотичними засобами» (1996 р.) ; Музика А.А. «Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів». – 1998 р.

2. Кримінальне право України, – Одеса : Юридична література, 2014. – 284с.

3. Минко А.И. Наркология / А.И. Минко, И.В. Линский. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Изд-во ЭКСМО, 2004. – 736 с. – С. 2.

4. Богданов А.А. Тектология : (Всеобщая организационная наука) / А.А. Богданов – М. : Экономика, 1989. – 436 с.

5. Минько С.С. Якість медичної допомоги за даними вітчизняної статистики / С. С. Минько // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – Вип. 1 (37). – Т. 2. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – С. 65–71.

6. Всемирный доклад о состоянии здравоохранения в 2000 году. Системы здравоохранения: улучшение деятельности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.who.int/whr/2000/en/index.html>

7. ФОРМА № 32 «Звіт щодо осіб, які мають розлади психіки через уживання психоактивних речовин, річна, за 2014–2016 роки» (система МОЗ України)

8. Літвак А.І. Дослідження систем управління медичного закладу. [навчальний посібник] / А.І. Літвак. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 142 с.

9. Наказ МОЗ України «Про вдосконалення державної акредитації закладів охорони здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» № 567 від 05.12.2003 р., № 142 від 14.03.2011 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ТИЖДЕНЬ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

18 квітня в стінах Музею рідкісної книги Національного університету «Одеська юридична академія» відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція «Інформаційні технології у судочинстві», яка була проведена в рамках щорічного науково-творчого марафону Тижня цивільного процесу. Захід організовано кафедрою цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» за ініціативою доктора юридичних наук, професора **Голубєвої Неллі Юріївни**.

З привітальним словом виступили завідувач кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» **Неллі Юріївна Голубєва**, в.о. проректора з наукової роботи **Галина Олексіївна Ульянова**, завідувач кафедри господарського права та процесу **Олег Петрович Подцерковний** та в.о. декана факультету цивільної та господарської юстиції **Денис Олексійович Колодін**.

Обговорення почалося з представлення аудиторії **презентації професора Неллі Юріївни Голубєвої**, у якій вона звернула увагу на основні новели проекту Цивільного процесуального кодексу України щодо електронного суду.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» **Ігор Андронов** детально зупинився на забезпеченні доказів у цивільній справі шляхом огляду веб-сторінки в мережі Інтернет. Доповідач зазначив, що в судовій практиці нерідко виникає необхідність використання в процесі доказування інформації, яка перебуває на веб-сторінці в мережі Інтернет, та належного її процесуального закріплення.

Голова Київського районного суду м. Одеси **Сергій Чванкін** презентував

учасникам заходу результати впровадження проекту «Електронний суд» у Київському районному суді м. Одеси. Голова суду зазначив, що Київський районний суд м. Одеси є пілотним із 2015 року, а з 1 квітня 2017 року таких пілотних судів стало 7.

За півтора роки роботи проекту до Київського районного суду м. Одеси в електронному форматі надійшло 126 обвинувальних актів, 570 клопотань у межах досудового розслідування, 3 257 цивільних справ, з яких 2 453 позовні заяви, 701 заява в порядку наказного провадження та 103 заяви в порядку окремого провадження.

Під час презентації **Сергій Чванкін** звернув увагу на мету проекту – переведення документообігу між учасниками процесу в електронний формат, що сприятиме економії часу й коштів.

До обговорення долучилися судді Київського районного суду м. Одеси **Володимир Петренко**, **Валеріан Луначенко**, **Оксана Куриленко**, **Любов Калініченко**.

Андрій Костін, заступник голови Ради адвокатів Одеської області, розповів про інформаційні технології в діяльності адвоката. Він наголосив на тому, що під час упровадження тих чи інших змін необхідно насамперед ставити питання про те, чи потрібні вони суспільству та що отримують громадяни від цих новел.

Тетяна Мельник, юрист «Brand and IPR protection department chief Group-FS», присвятила свою доповідь електронним доказам та проблемі доказування порушень у мережі Інтернет. Доповідач зазначила, що на сьогодні існують такі способи надання суду доказів порушень, як проста роздруківка сторінки веб-сайту або його скріншотів, проведення огляду доказів судом

як процесуальна дія, надання суду висновку експерта.

19 квітня в рамках науково-практичного марафону Тижня цивільного процесу було проведено спеціальний захід – конкурс серед студентів на тему «**Творчий погляд на цивільний процес як студентський перфоманс**». Активна, творча й весела атмосфера заходу справді продемонструвала великий потенціал та намір студентів стати професіоналами – юристами, які будуть активно й плідно створювати та захищати правопорядок у країні. Нестандартні погляди на судову систему й цивільний процес втілилися в різних формах участі студентів: від прекрасних, глибоких віршів до веселих, гумористичних мініатюр.

У творчому конкурсі брали участь 11 команд усіх факультетів Національного університету «Одеська юридична академія», серед них – команда факультету цивільної та господарської юстиції «Один в поле не воин», а також студентка 3 курсу Валерія Свичкар, команда факультету адвокатури «На опыте», команди Інституту кримінальної юстиції «В душе прокуроры», «Назва Команди», «Кайдаші», «Мы попали». Суддям було дуже складно визначитися з командами-переможцями, адже всі учасники справді

захоплювали своїми виступами. У результаті тривалих дискусій і важких сумнівів за підсумками конкурсу були визначені переможці та нагороджені пам'ятними подарунками.

20 квітня 2017 року відбувся конкурс студентських наукових робіт «**Актуальні проблеми цивільного процесу**». Сучасний погляд молодих науковців на проблеми, що виникають під час здійснення цивільного судочинства, сприяв обранню цікавих і своєчасних тем доповідей.

Завідувач кафедри Неллі Голубева висловила щирю вдячність за участь у конкурсі, відзначила високий рівень підготовленості студентів і нагородила призерів та учасників пам'ятними грамотами й підручниками авторського колективу кафедри. Колектив кафедри цивільного процесу висловлює подяку студентам за участь у конференції та проявлений інтерес до наукового заходу.

21 квітня відбувся круглий стіл «**Судова практика та її значення в цивільному судочинстві**», у якому брали участь учені та провідні фахівці в галузі цивільного права й процесу та суміжних дисциплін.

22 квітня були підведені підсумки науково-творчого марафону Тижня цивільного процесу.

Р. Гонгало,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу*

Т. Стоянова,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу*

ного кодексу України), яка забезпечує оперативне накладення арешту на грошові кошти, що перебувають на банківських рахунках.

Прогресивною є новела, яка передбачає формування виконавчих листів виключно в електронній формі. Упродовж 5 днів після набрання судовим рішенням законної сили виконавчий документ реєструється до Єдиного державного реєстру виконавчих документів, а його копія надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу (за її відсутності – рекомендованим чином листом).

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» І.В. Андронов детально зупинився на забезпеченні доказів у цивільній справі шляхом огляду веб-сторінки в мережі Інтернет. Доповідач зазначив, що в судовій практиці нерідко виникає необхідність використання в процесі доказування інформації, що знаходиться на веб-сторінці в мережі Інтернет, та належного її процесуального закріплення.

Голова Київського районного суду м. Одеси С.А. Чванкін презентував учасникам заходу результати впровадження проекту «Електронний суд» у Київському районному суді м. Одеси. Голова суду зазначив, що Київський районний суд м. Одеси є пілотним із 2015 року, а з 1 квітня 2017 року таких пілотних судів стало 7.

За півтора роки роботи проекту до Київського районного суду м. Одеси

в електронному форматі надійшло 126 обвинувальних актів, 570 клопотань у межах досудового розслідування, 3 257 цивільних справ, з яких 2 453 позовні заяви, 701 заява в порядку наказного провадження та 103 заяви в порядку окремого провадження.

Під час презентації С.А. Чванкін звернув увагу на мету проекту – переведення документообігу між учасниками процесу в електронний формат, що сприятиме економії часу й коштів.

До обговорення долучилися судді Київського районного суду м. Одеси В. Петренко, В. Луняченко, О. Куриленко, Л. Калініченко.

А. Костін, заступник голови Ради адвокатів Одеської області, розповів про інформаційні технології в діяльності адвоката. Доповідач наголосив на тому, що під час впровадження тих чи інших змін необхідно насамперед ставити питання про те, чи потрібні вони суспільству та що отримають громадяни від цих новел.

Т. Мельник, юрист «Brand and IPR protection department chief Group-FS», присвятила свою доповідь електронним доказам та проблемі доказування порушень у мережі Інтернет. Доповідач зазначила, що на сьогодні існують такі способи надання суду доказів порушень, як проста роздруковка сторінки веб-сайту або його скріншотів, проведення огляду доказів судом як процесуальна дія, надання суду висновку експерта.

Н. Голубєва

*доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права,
завідувач кафедри цивільного процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

75-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА В.В. ТІЩЕНКО

Валерій Володимирович Тіщенко народився 7 квітня 1947 р. в смт Велика Михайлівка Великомихайлівського району Одеської області. Його батько, Тіщенко Володимир Герасимович (1922–1985 рр.), був учасником Великої Вітчизняної війни, здійснював бойові вильоти на фронтовому бомбардувальнику ПЕ-2 як командир екіпажу. Після війни працював у місцевих органах влади, партійних органах, прокурором Великомихайлівського району. В Одесі працював з 1970 р. – очолював обласний архів, пізніше був директором підприємства «Ремпобут-техніка». Мати – Тіщенко (Осадча) Раїса Степанівна (1921 р. н.), у роки війни працювала в сільських господарствах Астраханської області. Після війни працювала на педагогічній і комсомольській роботі, завідувала Великомихайлівським будинком піонерів, очолювала районну організацію товариства «Знання».

В.В. Тіщенко з глибокою повагою та щирою вдячністю згадує колектив викладачів Великомихайлівської середньої школи, керівників гуртків районного Будинку культури, які прищеплювали любов до знань, праці, творчої діяльності, учили розуміти різні види мистецтва, всебічно розвивали своїх учнів, виявляючи їх здібності в різних напрямках.

Із жовтня 1965 р. по червень 1966 р. працював слюсарем у Науковій бібліотеці Одеського державного університету імені І.І. Мечникова та одночасно навчався на вечірньому відділенні юридичного факультету цього ж університету. У 1966 р. перевівся на денну форму навчання юридичного факультету Кишинівського університету, який закінчив у 1969 р.

З 1969 р. по 1972 р. – аспірант кафедри криміналістики Одеського держав-

ного університету. У 1971 р. виїжджає до Оулу (Фінляндія) у складі молодіжної групи викладачів та аспірантів для ознайомлення з навчальним процесом і життям фінських студентів. З грудня 1972 р. по червень 1974 р. – асистент, потім старший викладач, а з 1978 р. – доцент цієї ж кафедри. У 1976 р. брав участь у Всесоюзній науково-практичній конференції, присвяченій теоретичним проблемам методики розслідування злочинів, на якій виступив із доповіддю щодо значення виявлення й використання зв'язку між жертвою та злочинцем у розслідуванні злочинів. У січні 1981 р. виїжджає на 45-денне стажування в університетах Франції, де знайомиться із системою освіти та викладанням навчальних дисциплін кримінально-правового профілю. У 1981 р. йому присвоєно вчене звання доцента.

У зазначені роки В.В. Тіщенко багато уваги приділяє громадській і виховній роботі: обирається головою профбюро юридичного факультету, секретарем його партійної організації, входить до складу профкому, а потім і парткому університету, йому доручається керування студентськими загонами на сільськогосподарських роботах.

З вересня 1991 р. по грудень 1997 р. – завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики юридичного інституту Одеського університету. З 1998 р. й дотепер – завідувач кафедри криміналістики Одеської національної юридичної академії (нині – Національний університет «Одеська юридична академія»).

У жовтні 2003 р. в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого він успішно захистив докторську дисертацію на тему «Концептуальні основи розслідування

корисливо-насильницьких злочинів» зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Після захисту дисертації В.В. Тіщенко зосереджує свою увагу на розробленні проблем загальної теорії криміналістики, тактики й методики розслідування злочинів.

У жовтні 2004 р. йому присвоєно вчене звання професора кафедри криміналістики. У вересні 2010 р. обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України. У 2012 р. обраний головою Одеського місцевого осередку Міжнародної громадської організації «Конгрес криміналістів».

Основними напрямками наукових досліджень В.В. Тіщенко є теорія та методологія криміналістики, криміналістична тактика й методика розслідування злочинів, оптимізація шляхів і засобів розкриття злочинів, проблеми вдосконалення досудового розслідування.

Валерій Володимирович – автор близько 200 наукових і навчально-методичних публікацій, серед яких 3 монографії, декілька науково-практичних коментарів до Кримінального процесуального кодексу України та 10 науково-методичних посібників.

Брав участь у робочих групах із розроблення Кримінального процесуального кодексу України, у проведенні експертизи законів України «Про судову експертизу», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про адвокатуру».

Валерій Володимирович Тіщенко входить до спеціалізованих вчених рад Національного університету «Одеська юридична академія». Неодноразово рецензував наукові й навчально-методич-

ні роботи, підручники. Був офіційним опонентом на захисті 37 дисертацій із криміналістики. Здійснює наукове керівництво написання кандидатських і докторських дисертацій. Під його керівництвом захистилися 14 кандидатів юридичних наук.

Член редколегії низки наукових видань, таких як «Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія», «Актуальні проблеми держави і права» тощо.

Ініціатор та організатор регулярних міжнародних науково-практичних конференцій, присвячених пам'яті видатного вченого-криміналіста, професора В.П. Колмакова, що відбуваються на базі кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (1984 р.), знаком «Відмінник освіти України» (1997 р.). 29 грудня 2012 р. Указом Президента України йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

У 2010 р. його було обрано членом-кореспондентом Національної академії правових наук України.

Високий професійний рівень професора В.В. Тіщенко доповнюється такими рисами його особистості, як ініціативність, наполегливість, скромність, тактовність, працьовитість, самокритичність, сумлінність у роботі, чуйність, відповідальне ставлення до справи, готовність своєчасно вирішити складні наукові проблеми. В.В. Тіщенко – душевна та доброзичлива людина, яка щедро ділиться своїми знаннями з колегами, аспірантами, студентами та користується серед них повагою й авторитетом.

Вітаючи зі славним ювілеєм, редакційна колегія журналу «Юридичний вісник», друзі та колеги зичать В.В. Тіщенко міцного здоров'я, благополуччя й нових творчих успіхів у розвитку юридичної науки та підготовці висококваліфікованих юристів, а також подальших звершень на благо України й Національного університету «Одеська юридична академія».

70-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА І.І. КАРАКАША

11 квітня 2017 року професору кафедри аграрного, земельного та екологічного права Каракашу Іллі Івановичу виповнилося 70 років. У це важко повірити, оскільки він вступив на кафедру як молодий аспірант, а тепер – найдоросліший професор кафедри, проте це безспірний факт і неминучий результат плину життя.

Ілля Іванович Каракаш народився 11 квітня 1947 року в с. Виноградівка Болградського району Одеської області в багатодітній селянській родині православного віросповідання. За національністю – гагауз, повну середню освіту здобув у Виноградівській вечірній середній школі сільської молоді в 1966 році. У 1971 році закінчив юридичний факультет Одеського університету, став кандидатом юридичних наук (у Московському університеті захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю 12.00.06 «Аграрне, земельне, екологічне та природоресурсне право»). Одружений, має дорослого сина, двох онучок та одного онука.

Трудову діяльність розпочав у 1965 році як механізатор Болградського райоб'єднання «Сільгосптехніка», потім працював електромонтером Вулканештського хлібоприймального підприємства та водієм Вулканештської автобази (Республіка Молдова), поєднуючи роботу з навчанням у Виноградівській вечірній середній школі.

З 1966 по 1971 рік – студент денної форми навчання юридичного факультету Одеського університету.

З 1971 по 1993 рік – аспірант, асистент-викладач, старший викладач, доцент юридичного факультету Одеського університету.

З 1993 по 1995 рік – перший секретар посольства України в Турецькій Республіці з політичних питань.

З 1995 по 1997 рік – доцент кафедри трудового, аграрного та природоохоронного права юридичного інституту Одеського університету.

З 1997 по 2000 рік формував і був завідувачем кафедри підприємницького

та комерційного права в Одеській державній юридичній академії.

З 2000 по 2002 рік – доцент-докторант кафедри аграрного, земельного та екологічного права Одеської національної юридичної академії.

Із серпня 2002 року по жовтень 2004 року був ректором Міжнародного гуманітарного університету.

Із жовтня 2004 року по вересень 2007 року – проректор із навчально-організаційної роботи Одеської національної юридичної академії.

З лютого 2003 року по червень 2016 року – завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія». Сьогодні обіймає посаду професора зазначеної кафедри.

Основними напрямками наукової роботи професора І.І. Каракаша є дослідження аграрних, земельних, природоресурсних та екологічних відносин. Він – автор і співавтор чотирьох монографій, двох коментарів до Земельного кодексу України, які витримали більше десяти перевидань, укладач шести збірок законодавчих актів, восьми навчальних посібників і п'яти підручників для студентів вищих юридичних вузів та понад 200 наукових статей і доповідей з актуальних проблем аграрного, земельного, природоресурсного й екологічного права, опублікованих в українських і зарубіжних фахових журналах, наукових збірниках та інших спеціалізованих виданнях, а також учасник багатьох міжнародних наукових конференцій із проблем законодавства й права.

І.І. Каракаш брав активну участь у розробленні численних законопроектів з аграрної та земельної реформи, реформування регіональних економічних відносин та інвестування економічного розвитку, створення вільних економічних зон і впровадження прибережної (прикордонної) торгівлі, концесійних засад використання природних ресурсів та створення земельно-іпотечних

кої обласної державної адміністрації (2010 рік); Вища нагорода Національного університету «Одеська юридична академія» (2012 рік); Вищий орден АТО Гагаузії «Gagauz Yeri» (№ 10 від 28 лютого 2014 року); Вища нагорода Міжнародного гуманітарного університету (2015 рік).

Ювілейні медалі АТО Гагаузії (Гагауз Ері): «Gagauz Respublikasina 10 Yil» від 19 серпня 2000 року; «Gagauz Yeri – 15 Yil» від 18 грудня 2009 року; «Gagauz Respublikasinin 20-Ci Yildönümü» від 2 серпня 2010 року; «20 yil gagauz yeri» від 23 грудня 2014 року; «Учасник III Всесвітнього конгресу гагаузів» від 3 листопа-

да 2012 року; «Учасник IV Всесвітнього конгресу гагаузів» від 5 травня 2017 року.

Почесні звання: Відмінник народної освіти України (1997 рік); Академік – дійсний член Української академії наук (2003 рік); Почесний доктор права Одеського християнського гуманітарно-економічного університету (2005 рік); Заслужений працівник освіти Автономної Республіки Крим (2007 рік); Заслужений юрист України (2013 рік); Почесний громадянин м Вулканешти Республіки Молдова (2015 рік); Почесний громадянин АТО Гагаузії (Gagauz Yeri) Республіки Молдова (2016 рік).

Вітаючи зі славним ювілеєм, редакційна колегія журналу «Юридичний вісник», друзі та колеги зичать І.І. Каракашу міцного здоров'я, благополуччя й нових творчих успіхів у розвитку юридичної науки та підготовці висококваліфікованих юристів, а також подальших звершень на благо України й Національного університету «Одеська юридична академія».

65-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА Б.А. ПЕРЕЖНЯКА

65 років із дня народження та 40 років науково-педагогічної діяльності відзначив декан факультету заочного навчання № 2, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України Борис Аркадійович Пережнюк.

Б.А. Пережнюк народився 2 січня 1952 р. в с. Старе Головлево Доманівського району Одеської (нині – Миколаївської) області.

Після закінчення школи в 1969–1970 рр. працював лаборантом середньої школи № 3 м. Первомайська Миколаївської області.

У 1970–1972 рр. – дійсна військова служба, Червонопрапорний Київський військовий округ.

У 1972–1977 рр. навчався на стаціонарі юридичного факультету Одеського державного університету імені І.І. Мечникова за спеціальністю «Правознавство».

У 1977–1981 рр. закінчив заочну аспірантуру при кафедрі державного та адміністративного права.

Із серпня 1977 р. працював на юридичному факультеті Одеського державного університету імені І.І. Мечникова асистентом, старшим викладачем, а після захисту дисертації – доцентом кафедри державного та адміністративного права, заступником декана юридичного факультету.

У 1984 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Конституційні засади правового становища особистості в соціально-культурній сфері розвинутого соціалістичного суспільства» (науковий керівник – професор М.П. Орзіх).

У 1988 р. йому присвоєно вчене звання доцента, у 2014 р. – вчене звання професора.

У 1995 р. пройшов стажування за Міжнародною освітньою програмою

прикладного державознавства та управління на базі факультету підготовки кадрів державної служби та управління Одеського державного університету імені І.І. Мечникова.

З вересня 1993 р. працював деканом факультету державного будівництва та управління Юридичного інституту Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. Із січня 1998 р. по серпень 2005 р. – декан факультету державного управління та міжнародно-правових відносин Одеської національної юридичної академії. Із серпня 2005 р. – декан факультету післядипломної освіти, а із червня 2007 р. – декан факультету заочного навчання № 2 Одеської національної юридичної академії (з 2010 р. – Національний університет «Одеська юридична академія»). У січні 2006 р. обраний на посаду професора кафедри конституційного права.

Основні напрями наукової діяльності Б.А. Пережнюка на сучасному етапі – конституційне право, муніципальне право, правове становище особи в соціально-культурній сфері, державне керівництво й управління соціально-культурною (духовною) сферою незалежної Української держави. Він є автором понад 160 наукових і навчально-методичних робіт (серед них – 4 колективні монографії, 4 підручники та 2 навчальні посібники з грифом Міністерства освіти і науки України) та понад 80 наукових статей у різних юридичних національних і зарубіжних виданнях. Під його керівництвом захищено 8 кандидатських дисертацій.

Результати його наукових досліджень вирізняються науковою новизною, сприяють формуванню правової системи незалежної України, розв'язанню складних проблем українського державотворення, удосконаленню діяльності органів державної влади та управління. Він є співавтором низки видань, які отримали визнання юридичної наукової громадськості країни.

За роки роботи Б.А. Пережняк зарекомендував себе як ініціативна й творча людина, яка відповідально ставиться до службових і громадських обов'язків. Лекції, які він читає, відрізняються теоретичною глибиною, зразковою методикою, у них поєднується інформативний і проблемний характер викладу матеріалу з умінням довести найскладніші наукові проблеми до слухачів. Ювіляр – співавтор 4 підручників для студентів вищих юридичних навчальних закладів, які отримали гриф Міністерства освіти і науки України.

Брав участь у роботі понад 50 наукових та науково-практичних конференцій зі статусом міжнародних і всеукраїнських.

Останнім часом наукові пошуки Б.А. Пережняка зосередились на організаційно-правових проблемах удосконалення державного управління в соціально-культурній (духовній) сфері в умовах євроінтеграційного курсу України. У своїх працях він, зокрема, зазначав, що одним з інструментів реалізації євроінтеграційних прагнень України є визначення пріоритетів державної політики в гуманітарній та соціально-культурній (духовній) сфері з метою збереження національної політики, самобутності й надбань із подальшим запровадженням інноваційних прогресивних підходів до організації відносин у цій сфері. В Україні створені досить значні правові підстави інтенсифікації її євроінтеграційного курсу в цій сфері, а прагнення нашої держави стати повноправним членом Європейського Союзу викликає насамперед необхідність гармонізації вітчизняного законодавства відповідно до вимог Європейського Союзу. Зараз під керівництвом Б.А. Пережняка успішно проводяться дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук із проблем особливостей реалізації права на вищу освіту в сучасних умовах євроінтеграційного курсу України, вітчизняної та зарубіжної моделей конституційно-правового регулювання соціально-культурної (духовної) сфери.

З 1994 р. ювіляр – заступник головного редактора журналу «Юридичний вісник» (м. Одеса).

Член Національної спілки журналістів України.

У 1996 р. обраний дійсним членом (академіком) Української академії наук національного прогресу (з 2003 р. – Українська академія наук).

На посаді декана факультету Національного університету «Одеська юридична академія» зробив значний внесок у розвиток вищої юридичної освіти й науки України, має значні успіхи в організації навчальної, науково-методичної та науково-дослідної роботи, підготовки й підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів.

Багато зусиль докладено ним щодо підвищення організації й ефективності навчального процесу, упровадження нових навчальних планів, нових форм проведення занять; є одним зі співавторів розроблення нової навчальної концепції фундаментальної підготовки юридичних кадрів вищої кваліфікації. Був членом оргкомітету та делегатом I і IV Всеукраїнських з'їздів юристів-освітян та науковців (2003 р. та 2010 р.).

Професор Б.А. Пережняк і сьогодні спрямовує роботу свого колективу на формування нової генерації висококваліфікованих фахівців-юристів, здатних до самостійної роботи. Основним завданням факультету заочного навчання № 2 Національного університету «Одеська юридична академія» є підготовка спеціалістів у галузі юриспруденції із числа осіб, які вже мають вищу неюридичну освіту. Випускники факультету роблять вагомий внесок у складний процес розбудови правової демократичної держави Україна. Вони пишуться тим, що є представниками одеської правової школи, прагнуть бути успішними юристами, щоб їх професійний успіх приносив користь суспільству, допомагав людям, сприяв вирішенню завдань, що стоять перед юристами на сучасному етапі державно-правового будівництва в Україні.

65-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА К.М. ВІТМАНА

65 років із дня народження відзначив декан магістратури державної служби, професор кафедри політичних теорій та професор кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України Костянтин Миколайович Вітман.

К.М. Вітман народився 2 червня 1952 року в м. Одесі.

У 1971 році закінчив Одеське державне музичне училище, отримав фах викладача музичної школи за класом духових інструментів.

У 1971–1973 роках проходив дійсну військову службу в Південній групі військ Радянської Армії.

У 1974–1980 роках працював викладачем за класом духових інструментів дитячої музичної школи № 5 м. Одеси.

У 1980 році закінчив історичний факультет Одеського державного університету імені І.І. Мечникова за спеціальністю «Історія», отримав кваліфікацію історика, викладача історії та суспільствознавства. У 1998 році здобув другу вищу освіту в Одеській державній юридичній академії за спеціальністю «Правознавство», отримав кваліфікацію юриста.

Науково-педагогічну діяльність розпочав з 1980 року асистентом Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. У 1982–1985 роках навчався в аспірантурі. У 1985 році захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. У 1990 році йому присвоєно вчене звання доцента. З 1992 по 1997 рік працював деканом із роботи з іноземними студентами Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. У 2008 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» на тему «Політико-правові засади етнополітичної політики постсоціалістичних країн». У 2010 році йому присвоєно вче-

не звання професора на кафедрі соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

У Національному університеті «Одеська юридична академія» К.М. Вітман працює з 1997 року, з 2000 року – на посаді декана магістратури державної служби. Під його керівництвом підготовлено 1 369 магістрів державної служби. На сьогодні в магістратурі державної служби навчаються 194 слухачі, більшість із яких направлені на навчання центральними й місцевими органами виконавчої влади, органами судової влади та органами місцевого самоврядування. У 2009–2011 роках ювіляр був членом колегії Головного управління державної служби України.

Чимало зусиль докладено ним щодо підвищення ефективності навчального процесу, впровадження нових навчальних планів. За його безпосередньою ініціативою вперше в Україні була заснована спеціалізація «Економічна безпека» спеціальності «Державна служба» галузі знань «Державне управління».

К.М. Вітман – відмінний фахівець у галузі історії держави й права, етнодержавознавства та етнодержавотворення. Він займається проблемами регулювання етнополітичних відносин у постсоціалістичних, зокрема й у пострадянських, країнах. Значну увагу приділяє проблемам правового врегулювання етнополітичних конфліктів, їх типологізації, причинам виникнення, виявленню тенденцій етноконфліктогенності в українському суспільстві.

Професорсько-викладацький склад університету та студенти цінують його лекторську майстерність. Лекції, які він читає, завжди відзначаються теоретичною глибиною та зразковою методикою. Ювіляр активно займається науковою роботою. Результати наукових досліджень представлені в понад 200 наукових працях, серед яких – монографії, навчальні посібники, підручники (у тому числі з грифом Міністерства освіти і науки України), статті, що

мають не тільки теоретичний інтерес, а й велике практичне значення. Під його безпосереднім керівництвом захищено 6 кандидатських дисертацій (3 з юридичних та 3 з політичних наук). К.М. Вітман був членом спеціалізованої вченої ради К 41.136.01 з юридичних наук Міжнародного гуманітарного університету та є членом спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 з політичних наук у Національному університеті «Одеська юридична академія».

К.М. Вітману властиві ініціативність, безкорисливість, доброзичливість, його високорозвинений інтелект є вирішальним фактором згуртованості та організаційного єднання великого кола однодумців.

Він є одним з ініціаторів проведення щорічних Рішельєвських академічних читань, присвячених обговоренню стратегічних питань, пов'язаних із визначенням політико-правових інструментів реформування системи державних органів, державного управління у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, а також проблемам роз-

витку лідерства в системі державного управління, особливостям кадрової політики на державній службі та професійному розвитку лідерів державного управління.

За багаторічну сумлінну працю, високий професіоналізм, вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих кадрів для державної служби та фахівців-юристів К.М. Вітман нагороджений почесною відзнакою Міністерства освіти України «Відмінник освіти України» (1997 року), відзнакою головного управління державної служби України – нагрудним знаком «Державна служба України «За сумлінну працю» (2006 року), знаком Міністерства освіти та науки України «За наукові досягнення» (2009 року), почесною відзнакою Одеської обласної ради (2011 року), а також удостоєний вищих відзнак Національного університету «Одеська юридична академія» першого й другого ступеня. Указом Президента України йому присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України» в 2002 році, а в 2012 році Указом Президента України нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Вітаючи зі славним ювілеєм, редакційна колегія журналу «Юридичний вісник», друзі та колеги зичать К.М. Вітману міцного здоров'я, благополуччя й нових творчих успіхів у розвитку юридичної науки та підготовці висококваліфікованих юристів, а також подальших звершень на благо України й Національного університету «Одеська юридична академія».

